

100 let Komunistické strany Československa

SBORNÍK

Institut české levice, z. ú.

2021

100 let Komunistické strany Československa

© Institut české levice, z. ú., 2021

Obsah:

Slovo úvodem	4
Martin Dolejský : Politický okres Brandýs nad Labem v průběhu generální stávkou v prosinci 1920..6	
Stanislav Grospič : Bouřlivé 20. století komunistického hnutí.....	17
Jan Klán : 100 let komunistické strany a její obraz v novém tisíciletí.....	19
Jiří Malínský : Mnichovanství v nás včera a dnes	23
Muriel Blaive : Na stadiónu života byla normalizace jako bazén olympijských rozměrů plný kalných vod.....	31
Ladislav Šafránek : Roky zlomu.....	42
Peter Dinuš : Cesta k 17. listopadu 1989, jeho priebeh a dôsledky.....	59
Michal Macháček : To jsou ty paradoxy... ..	77
Jan Campbell : Krátké zamyšlení k výročí komunistického hnutí.....	82
Eva Vlčková : 130. narozeniny levicového listu Svoboda.....	91
Lubomír Vacek : Sto let zápasů o ideje komunismu	93
Věra Beranová : Levicové pojetí kultury a umění ve 20. a 30. letech	100

Slovo úvodem

Jsou historické události a mezníky, které nelze ve vývoji české společnosti, její kultury, ekonomického života a politiky pominout. K takovým patří i založení komunistické strany v Československu, jehož sté výročí si letos připomínáme a kterému je věnován také tento sborník. Komunistické hnutí a stranu zrodilo a posilovalo v předválečném Československu, v období nacistické okupace a po osvobození v obnoveném společném státě Čechů a Slováků rozhodné úsilí o změnu, o odstranění kapitalistického společenského systému. Ten v době vzniku Komunistické strany Československa pro neprivilegovanou většinu i v českých zemích a na Slovensku znamenal, jakkoli dnes mnozí historikové, ale zejména média líčí poměry První republiky v růžových barvách, život založený na ostrých sociálních rozdílech, plný sociální nespravedlnosti a diskriminace nemajetných a neprivilegovaných, život mnohých v neustálé existenční nejistotě, často i v neuvěřitelné bídě.

Kapitalismus v době zrodu komunistické strany byl také úzce spojován, jak je to aktuální i dnes!, se zbrojením a válkami vedenými k rozšíření zájmových sfér, k dobývání a přerozdělování kolonií, území, k okrádání slabých a dosažení kořisti, zisku. Ti, kdo se označovali za bohem předurčené nebo „demokraticky“ vyvolené“ elity, jednali tehdy, podporováni finančním kapitálem, ve svém zájmu tvrdě a nelítostně, bez ohledu na nezměrné lidské oběti, které si budování koloniálních impérií, soupeření kapitalistických států a nakonec i všeobecná válečná jatka 1. světové války vyžádaly.

Československá republika v době svého vzniku vzbuzovala velké naděje. Češi a Slováci, ti neprivilegovaní, v ní zprvu viděli nejen cestu k získání národní svobody, ale i k nastolení sociálně spravedlivějších poměrů. Ta velká touha po lidštějších poměrech pro chudé a lidi práce se zdaleka nenaplnila. Sociální demokraté, kteří se tehdy museli vyrovnat se selháním vůdců své strany v době války, čelili po prvních volebních vítězstvích v nové republice dalšímu překvapení. Mnozí z jejich špiček nejednali ve prospěch dělnictva a obecně ve prospěch chudých občanů tak, jak to prostí členové a příznivci sociálně demokratické strany očekávali.

Jakkoli i někteří reprezentanti nových a staronových elit přiznávali, že česká otázka je otázkou sociální, ti, kdo se chopili v novém státě vlády a kdo drželi ekonomickou moc, nebyli ochotni k zásadnějším krokům, které by umožnily podstatněji zmírnit sociální a kulturní příkopy mezi těmi nahoře a miliony dole. V kapitalistickém systému ani za První republiky od samého počátku nebylo dost chleba, aby se všichni bez nouze najedli, nebylo dostupné lékařské péče a nebylo dostupného vyššího vzdělání pro ty, kdo si vydělali alespoň na ten chleba. Nad mnohými visela hrozba existenční nouze a exekucí.

Byla tehdy formálně demokracie a svoboda, ale bylo i četnické olovo, bajonety a cenzura nejen pro ty, kdo šli proti systému, ale i pro ty, kdo se jen bouřili z nouze a kdo naplno vykřičeli svůj

protest proti nespravedlnosti a bídě. Stejně jako dnes byla tenkrát v nejvyšších patrech moci korupce, klientelismus a vědomí arogantní nadřazenosti a nepostižitelnosti.

Jak se komunistické hnutí a komunistická strana v Československu zhostily své role v zápasech za sociálně spravedlivější svět, za sociální a národní osvobození, za národní existenci Čechů a Slováků a za mír, to dnes z mnoha důvodů není tématem rovnoprávné a věcné či kvalifikované diskuse, prosté existenčních obav, ani v médiích, ale ani mezi historiky, kteří podléhají nabídce zpívat podle „správných not“ nebo i přímým kampaním a tlakům vypjatého antikomunismu těchto let a dní.

Sborník *100 let Komunistické strany Československa* neaspiruje na žádnou nezpochybnitelnou a jedinou pravdu. Nabízí jen několik více či méně kvalifikovaných příspěvků, pohledů na moderní historii, komunistickou stranu a českou společnost. Z nich lze vyčíst, jak různé je vidění a hodnocení minulosti, naplněných či promarněných příležitostí, ale i dneška. Lze vyčíst, jak různé a rozdílné mohou být lidské zkušenosti, postoje a pohledy na to, co dnes režimní média typu České televize a rozhlasu a režimní úřady a instituce typu takzvaného Ústavu pro studium totalitních režimů vykládají tak jednoduše, nesmiřitelně a neúprosně jako slepou socialistickou a komunistickou cestu, jako vybočení z věcného a konečného stadia lidských dějin, z „přirozeně a demokraticky“ do nekonečna zbrojícího a válčícího a za ziskem se ženoucího kapitalismu. Nebo tomu je a může být jinak? A lidé kritičtí ke kapitalistickým poměrům a ke hrozbám, které kapitalismus plodí, vybaveni historickou pamětí a zkušeností v dobrém i zlém, budou v úsilí o sociálně spravedlivou, lidštější společnost, o překonání kapitalismu demokratičtějším systémem pokračovat.

Radomír Silber, Ph.D.

Politický okres Brandýs nad Labem v průběhu generální stávky v prosinci 1920

PhDr. Martin Dolejský, Městské muzeum V Čelákovících

Úvod

V následujícím textu se pokusím popsat prosincové události roku 1920 v politickém okrese Brandýs nad Labem s důrazem na činnost místní Československé sociálně demokratické strany dělnické (ČSDSD) a jejich nejvýznamnějších osobností. Nejedná se o první příspěvek na dané téma. Již v minulosti se mu věnoval regionální historik Vladimír Loyda, jehož text přinesl mnoho zajímavých poznatků, ale autor bohužel využil jen omezené množství pramenů a text byl ovlivněn dobou svého vzniku a v některých hodnoceníh sklouzával ke schematičnosti.¹ O generální stávce stručně pojednává i můj text, který byl primárně věnovaný meziválečné Komunistické straně Československa (KSČ) v okrese Brandýs nad Labem.² Generální stávce jsem v něm věnoval jen omezený prostor. Tento příspěvek je ideální příležitostí k využití všech dostupných zdrojů. Primárně se jedná o archivní materiály z fondů České místodržitelství Praha – prezidium – 1911–1920 a Československá sociálně demokratická strana dělnická 1878–1921, které jsou uloženy v Národním archivu v Praze. Využívám také fondu Okresní úřad Brandýs nad Labem uloženého ve Státním oblastním archivu Praha-východ se sídlem v Přemyšlení. Dále jsou významné dokumenty ze sbírek regionálních muzeí a periodický tisk. Využívám knižní vydání edic pramenů, dosavadní literaturu k tématu a vzpomínky pamětníků.

Před vyličením samotných prosincových událostí považuji za nutné zmínit se stručně o charakteristice okresu a popsat politické události a nálady prvních dvou let samostatného Československa (ČSR).

Okres Brandýs nad Labem

V polovině 19. století byl okres Brandýs nad Labem převážně zemědělským regionem. Přispívala k tomu poloha v úrodném Polabí, kdy hospodáři pěstovali to, o co byl na trhu zájem. Vedle obilovin získala důležité postavení i cukrová řepa. Ve druhé polovině 19. století byly v souvislosti s tím na Brandýsku založeny cukrovary v Toušeni, Mratíně a Kostelci nad Labem, s nimi souvisí i pozdější stavba železnice. Ve druhé polovině 19. a prvních letech 20. století zde vzniklo několik průmyslových podniků. K jejich rychlému rozvoji přispěla zmíněná železnice, blízkost hlavnímu městu a levná pracovní síla.

---

¹ LOYDA, V.: *Příspěvek k historii dělnického hnutí na Brandýsku*. Brandýs nad Labem 1972, Týž: *Kapitoly z novodobých dějin okresu Praha-východ, část 5*. In: *Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ* 10, 1988, s. 101–136.

² DOLEJSKÝ, M.: *Komunistická strana Československa v okrese Brandýs nad Labem (1921–1938) – 1. část*. In: *Studie a zprávy* 8, č. 2, 2020, s. 47–84.

Mezi nejdůležitější průmyslové podniky patřila Melicharova továrna na zemědělské stroje založená v okresním městě v roce 1881. Podnik se stal jedním z největších výrobců secích strojů v monarchii a logicky také patřil k centrům dělnického hnutí. V roce 1909 zaměstnával 400 dělníků. Z významnějších podniků ve městě jmenujme ještě Brandýskou cikorku, staroboleslavský závod na výrobu čerpadel Ad. Zehra nebo mydlárnu Abrahama Picka.³ V Čelákovících to byla továrna na zemědělské stroje Červinka a Čihák, továrna Stabenov a strojírenský podnik J. Volman, všechny založené v prvním desetiletí 20. století. V Neratovicích stojí za zmínku továrna na výrobu mýdla. V okrese fungovalo také několik cihelen (Brázdim, Toušeň, Záluží a další místa).⁴ Zastoupení lidí pracujících v průmyslu, i tom zemědělském, bylo tak poměrně vyšší než v jiných regionech.

Z politického hlediska byl důležitý rok 1908, kdy zde byl zřízen okresní úřad a Brandýs nad Labem se tak stal ze soudního okresu okresem politickým.

Politická situace v letech 1918–1920

V okresním městě Brandýs nad Labem byl výraznou postavou sociální demokracie⁵ Antonín Pařízek, který již 14. 10. 1918⁶ vyhlásil při táboru lidu na brandýském náměstí samostatnou republiku.⁷ Tento muž, který je popisován jako svérázný táborový řečník, vystoupil v prosinci 1918 na XII. sjezdu ČSDSD jako okresní delegát,⁸ patřil k příslušníkům levicové frakce v sociální demokracii a v roce 1921 figuroval při zakládání KSČ.

Sociální demokracie v obecních volbách roku 1919 v okrese uspěla v několika obcích.

---

³ LOYDA, V.: *Kapitoly z novodobých dějin okresu Praha-východ, část 2*. In: Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ 10, 1985, s. 84.

⁴ Základní přehled o průmyslu na Brandýsku podává LÁNÍK, J.: *Historie a současnost podnikání. Praha-východ*. Žehušice 2007.

⁵ „Vlastní sociálně demokratická stranická organizace byla v Brandýse založena r. 1892 (významnou roli v ní hráli dělníci z drobných dílen – z židovské Guttovy továrničky na zámky, z Pickovy mydlárny, z Šantrůčkovy obuvnické velkodílny).“ LOYDA, V.: *Příspěvek k historii dělnického hnutí na Brandýsku*. Brandýs nad Labem 1972, s. 5.

⁶ Šlo o výzvu ke generální stávce (generálnímu střetnutí) k 14. 10. 1918 ze strany Socialistické rady, která formulovala své požadavky ve 3 bodech. V bodu číslo 2 je uvedeno, že „necht' jménem svrchovanosti pracujícího socialistického lidu, který má v národě většinu, vyhlásí řečník státní naši nezávislost, a to přímo jako nezávislost samostatné české republiky.“ ŠOLLE, Z.: *Dělnické hnutí v českých zemích za první světové imperialistické války*. Praha 1952, s. 181-183.

⁷ Oblastní muzeum Praha-východ Brandýs nad Labem – Stará Boleslav (dále OMPV), opis materiálu poskytnutého pí. Mestekovou od Pařízkova bratra z Liberce, květen 1961, inv. č. H 6524; LOYDA, V.: *Brandýské mládí Václava Husy ve Studentském spolku, sdružení ISAW a spolku Purkyně*. In: Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ 11, 1991, s. 73.

⁸ NA, Československá sociálně demokratická strana dělnická 1878–1921, kart. 2, inv. č. 13.

Tabulka č. 1. – výsledky všeobecných voleb v okrese Brandýs nad Labem 15. června 1919.⁹

Politická strana	Volební výsledek (počet hlasů)	Volební výsledek (procenta)
Čsl. soc. demokratická strana	8 501	44,50 %
Republ. strana čsl. venkova	3 631	19,00 %
Čsl. strana socialistická	3 252	17,00 %
Čsl. národní demokracie	1 539	8,10 %
Strana živnostenská, skupiny živnostensko obchodní apod.	601	3,10 %
Čsl. strana lidová	473	2,50 %
Ostatní skupiny	381	2,00 %
Strany a skupiny maloročníků, domkařů, chalupníků, zemědělských dělníků apod.	359	1,90 %
Spojené strany občanské	240	1,20 %
Spojené strany socialistické	137	0,70 %
Celkem	19 114	100,00 %

V Brandýse se stal starostou zmíněný Antonín Pařízek, v Čelákovících František Kašák,¹⁰ oba příslušníci levicového křídla v ČSDSD. V Brandýse nad Labem získala sociální demokracie 12 mandátů, národní socialisté 11, národní demokraté 7, agráři 5 a 1 mandát živnostenská strana. V Čelákovících měla sociální demokracie 13 mandátů, národní socialisté 10, agráři ve společné koalici s lidovci 4 a národní demokracie 3. Vítězství ČSDSD bylo v okrese jednoznačné a bylo velice málo obcí, kde by strana neuspěla. Byl to případ spíše menších obcí. Například v obci Borek, kde bylo zapsáno 78 oprávněných voličů, zvítězili agráři s 5 mandáty, sociální demokraté získali o 1 mandát méně, stejné pořadí stran bylo v obci Brázdím. Výsledky tak odráží sociální strukturu obyvatelstva regionu. Větší města s průmyslem a k městům přilehlé obce hlasovaly většinou ve prospěch sociálních demokratů, menší obce, které byly tradičně zemědělské, volily agráři. Pouze výjimečně narazíme na významnější volební zisk jiné strany. Připomeňme silné pozice lidové strany ve Staré Boleslavi, která zde skončila druhá.¹¹ Okres Brandýs nad Labem společně s okresy Kolín,

⁹ Volby se konaly ve 43 z 56 obcí politického okresu Brandýs nad Labem. Podle údajů ze sčítání lidu z roku 1910 žilo v okrese 41 928 obyvatel. Ve 43 volebních obcích žilo 38 085 obyvatel.

Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. Praha 1922, s. 142.

¹⁰ František Kašák byl delegátem s hlasem rozhodujícím při ustavujícím sjezdu KSČ 14.–16. 5. 1921 v Praze.

U druhého řádného sjezdu 31. 10–4. 11. 1924 se v seznamu delegátů objevuje pouze příjmení Kašák.

ŠTVERÁK, F.: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*. Praha 2018, s. 30–40.

¹¹ Státní okresní archiv Praha-východ se sídlem v Přemyslení (dále SOKA Praha-východ), Okresní úřad Brandýs nad Labem (dále OÚ Brandýs nad Labem), kart. 232, inv. č. 656.

Český Brod, Nymburk, Poděbrady, Kostelec nad Černými lesy tvořily oblast se ziskem 40 % hlasů pro ČSDSD v těchto volbách. Okresní výsledek byl paralelou k výsledkům celostátním, kdy bylo již před volbami jasné, že se sociální demokraté a agráři stávají osou vládní koalice.¹²

První vlna nadšení ze vzniku republiky postupně opadala a lidé začínali pocítovat zhoršující se sociální situaci, což mimo jiné vedlo k organizování protilichevnických demonstrací a stávek. Již z 25. 5. 1919 jsou k dispozici zprávy o průvodech s šibenicemi,¹³ kdy se dokonce dělníci továrny na zemědělské stroje Melichar¹⁴ v Brandýse nad Labem pokoušeli oběsit ředitele ing. Hájka.¹⁵ K akci se připojili i zemědělství dělníci v Brázdě, Popovicích, Mratíně a Sluhách.¹⁶ V čele těchto projevů nespokojeného obyvatelstva stáli důvěrníci sociální demokracie.¹⁷ V průběhu let 1919 a 1920 pak lze narazit na celou řadu stávek a demonstrací průmyslového a zemědělského dělnictva v celém okrese Brandýs nad Labem.¹⁸

V září 1919 byla hlášena zvýšená nespokojenost obyvatelstva okresů Hořice, Brandýs nad Labem, Příbram a Strakonice z důvodů drahoty a nedostatku uhlí a petroleje.¹⁹ V prosinci 1919 se v okrese Brandýs nad Labem nepekl ve dvou městech chléb kvůli nedostatku uhlí.²⁰ O trvající nespokojenosti průmyslového dělnictva okresu vypovídá i hlášení z počátku února 1920. Na přelomu března a dubna žádalo dělnictvo ve strojírenských továrnách firem Melichar v Brandýse nad Labem a Červinka a Čihák v Čelákovcích přídavek 90 haléřů za hodinu. U Melichara se z tohoto důvodu nepracovalo 1 den, v Čelákovcích stála práce od 29. 3. 1920 do 1. 4. 1920.²¹ Dne 29. 3. 1920 vypukla stávka všech 67 dělníků v továrně na obuv firmy Václav Holub v Čelákovcích, která skončila až

---

¹² KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky (1918–1938), Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2000, s. 69.

¹³ LOYDA, V.: *Kapitoly z novodobých dějin okresu Praha-východ, část 5*. In: Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ 10, 1988, s. 113.

¹⁴ František Melichar (1842–1907) se přestěhoval do Brandýsa nad Labem v roce 1878, kde založil továrnu na secí stroje. Odbyt výrobků byl tak velký, že roku 1883 začal stavět vlastní závod. Největší úspěch zaznamenal se lžičkovým secím strojem. Vyvážel do celého světa a zúčastňoval se světových výstav. Jeho podnik byl jedním z nejvýznamnějších svého druhu v monarchii, později v samostatné republice a pro okres Brandýs nad Labem znamenal pracovní příležitost pro několik stovek dělníků. V roce 1923 jich zaměstnával 700.

PRÁŠEK, J. V.: *Brandýs nad Labem. Město, panství i okres*. Brandýs nad Labem 1908, s. 123–128; ŠTEMBERK, J.: *Hospodářský vývoj okresu Brandýs nad Labem v druhé polovině 19. a na počátku 20. století (diplomová práce)*. Praha 2000, s. 59.

¹⁵ KOČMAN, A. (ed.): *Souhrnná týdenní hlášení presidia zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919–1920*. Praha 1959, s. 63.

¹⁶ GÖRTLER, M. – GALANDAUER, J. – ŠUMBEROVÁ, L.: *V první linii: příspěvky k 60. výročí vzniku KSČ*. Praha 1981, s. 98–99.

¹⁷ ČESAR, J. – OTÁHAL, M. (eds.): *Hnutí venkovského lidu v českých zemích v letech 1918–1922*. Praha 1958, s. 34.

¹⁸ Šlo o celorepublikový problém, projevující se od konce roku 1918 v českém pohraničí (Ústí nad Labem, Chomutov, Liberec, Sokolov) a následujících měsících na celém území ČSR.

KÁRNÍK, Z.: *České země v éře první republiky (1918–1938), Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2000, s. 56–57.

¹⁹ KOČMAN, A. (ed.): *Souhrnná týdenní hlášení presidia zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919–1920*. Praha 1959, s. 92.

²⁰ Tamtéž, s. 124.

²¹ Tamtéž, s. 161.

8. 4. 1920.²² V květnu 1920 se lidé v Jirnech zmocnili panského pozemku a osázeli si jej bramborami, aby si vynutili vyšší příděl.²³ V této atmosféře se uskutečnily první svobodné volby do československého parlamentu (nevolilo se na celém území ČSR),²⁴ kde i přes vnitřní problémy získala ČSDSD nejvíce hlasů a stala se suverénním vítězem. Také v okrese Brandýs nad Labem hodila

Tabulka č. 2. – výsledky voleb do Národního shromáždění (Poslanecká sněmovna) v okrese Brandýs nad Labem 18. dubna 1920.²⁵

Politická strana	Volební výsledek (počet hlasů)	Volební výsledek (procenta)
Čsl. soc. demokratická strana dělnická	9 184	43,60 %
Republ. Strana čsl. venkova a Domoviny	3 713	17,60 %
Čsl. strana socialistická	3 059	14,50 %
Čsl. národní demokracie s agrární opozicí	2 304	10,90 %
Čsl. strana lidová	1 233	5,80 %
Čsl. živnostensko- obchodnická strana středostavovská	1 219	5,80 %
Socialistická strana čsl. lidu pracujícího (Modráček a Hudec)	187	0,90 %
Strana maloročníků, dom- kařů a živnostníků v rep. Čsl.	136	0,60 %
Německá demokratická strana svobodomyšlná	30	0,15 %
Slovanská strana sociální (Choc)	18	0,10 %
Sdružené strany židovské	9	0,05 %
Celkem	21 092	100,00 %

²² KOCMAN, A. (ed.): *Souhrnná týdenní hlášení presidia zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919–1920*. Praha 1959, s. 162.

²³ Tamtéž, s. 169.

²⁴ Volby se nekonaly v územích, která podléhala provedení plebiscitu o připojení. V Čechách se to týkalo území Vitorazska, na Moravě se jednalo o území Valticka a nejrozsáhlejší území leželo ve Slezsku – Těšínsko. Volby neproběhly na území Podkarpatské Rusi a na územích podléhajících plebiscitu na Oravě a ve Spiši.

Volby do zákonodárných orgánů Československa a České republiky 1920–2006. Praha 2008, s. 46.

²⁵ *Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919*. Praha 1922, s. 14, (tab. II.).

většina z 22 922 (bylo odevzdáno 21 094 hlasů) oprávněných voličů hlas právě jí.

Výsledky prvních parlamentních voleb nepřinesly ve srovnání s volbami do obcí velké překvapení, což platí na celostátní úrovni i v okrese Brandýs nad Labem. Zde bylo pořadí prvních čtyř stran zachováno. ČSDSD získala o 600 hlasů více a lze říci, že výrazněji posílila a zvětšila svůj náskok nad druhou stranou agrární. Je to dáno i faktem, že oproti obecním volbám se volby do Národního shromáždění uskutečnily ve všech obcích (volilo se v 58 z nich) okresu. Mírně posílila Národní demokracie (kandidující v těchto volbách s agrární opozicí), které se podařilo dokonce zvítězit v Klánovicích.²⁶ Celkové výsledky byly takové, že z 58 volebních obcí zvítězila ČSDSD ve 38, agráři společně s Domovinou v 17, v obci Rudeč získaly tyto dvě strany stejný počet hlasů (15). Zmíněná národní demokracie zvítězila pouze v Klánovicích a národně sociální strana uspěla ve Všetatech.²⁷

Ve volbách šlo o mnoho, Poslanecká sněmovna měla 300 poslanců volených na 6 let a Senát 150 senátorů volených na 8 let. Volilo se na základě všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva.²⁸ Okres Brandýs nad Labem patřil společně s Prahou 8 až 15 a okresy Český Brod, Německý Brod, Čáslav, Habry, Kutná Hora, Humpolec, Chotěboř, Uhlířské Janovice, Kolín, Kostelec nad Černými lesy, Kouřim, Dolní Kralovice, Ledec, Pacov, Pelhřimov, Počátky, Polná, Přibyslav, Říčany a Štoky do prvního volebního kraje Praha, který volil 48 poslanců. Volební kraj byl rozdělen na část A a B (jmenované okresy) a každá z nich volila 24 poslanců.²⁹

Zmíněný rozkol v sociální demokracii měl hluboké kořeny sahající do posledních let 19. století a prvního dvacetiletí 20. století. V druhé polovině roku 1917 a v roce 1918 lze hovořit o dvou nejvýraznějších frakcích či názorových proudech ve straně. První proud byl austromarxistický, reprezentovaný Bohumírem Šmeralem; zastával názor, že rozpad habsburského impéria na národní státy nevyřeší problém s národy, ale bude zárodkem dalších problémů. Podle austromarxistů si každá národnost měla volit správu spolu s vládou mnohonárodnostního státu.³⁰ Naproti tomuto názoru stál proud samosprávný, který požadoval vznik národních států, zde se nejčastěji setkáme se jménem Františka Modráčka. Tato skupina neznamenalala ve vnitrostranickém boji mnoho, ale podařilo se jí roku 1917 odstartovat veřejné vystoupení stranické opozice a její pokus o převrat ve straně.³¹ Modráčkovi přívrženci byli přitažliví i z toho důvodu, že naproti dosavadní pasivitě nabízeli aktivní činnost dělnictva.³²

---

²⁶ SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, kart. 232, inv. č. 656.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ NOVOTNÁ, T.: *Proměny československého volebního systému*. In: *Politologická revue*, 2003, č. 1, s. 35.

²⁹ Tamtéž, s. 49.

³⁰ SERVICE, R.: *Soudruzi: světové dějiny komunismu*. Praha 2009, s. 47.

³¹ KÁRNÍK, Z.: *Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozcestí*. Praha 1996, s. 179.

³² DUBSKÝ, V. – KÁRNÍK, Z.: *Otázka masovosti strany v boji za vytvoření KSČ*. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1961, č. 2, s. 181.

Dnes je jasné, že v roce 1918 převládl samosprávný (národní) směr, kdy na nějaký čas došlo k „upozadění“ Bohumíra Šmerala. Jeho příležitost přišla v průběhu roku 1919 a 1920 s rostoucím napětím sociálním i politickým. V cestě ke konečnému střetu je důležitý vznik tzv. marxistické levice (frakce v rámci ČSDSD) již v prosinci 1919, jejímž byl Šmeral vůdcem.

Děni na celostátní úrovni mělo ohlas i v Brandýse nad Labem. V hlášení presidia zemské zprávy se nachází zmínka o tom, že na přelomu srpna a září 1920 v tomto městě „provedlo zvítězivší levé křídlo strany výluku pěti členů předních směru pravého pro poškozování dělnického hnutí.“³³ První zprávy o komunistické činnosti a aktivitě levicového křídla ČSDSD pocházejí z dubna 1920. Přednosta okresní politické správy přikázal všem četnickým stanicím na okrese, aby zaslaly zprávy o komunistickém hnutí. V Neratovicích byli hlavními reprezentanty Bedřich Jirkovský a František Posekaný, v obvodu četnické stanice ve Velkých Jirnech byli příslušníci „levého směru“ ve všech obcích a jejich počet se nedal odhadnout. Dále potom v Brandýse nad Labem, zde pod vedením Antonína Pařízka, a okolních obcích Dřevčice, Popovice a Čelákovice.³⁴

Levice nesouhlasila s účastí ČSDSD ve vládách s agrárníky. Její rostoucí vliv byl způsoben jednak zmíněnou hospodářskou a sociální situací, ale svoji roli hrálo i to, že Rudá armáda stanula v červenci 1920 pod Varšavou a Lvovem, jen 70 kilometrů od hranic s ČSR.³⁵ Ani toto nelze brát na lehkou váhu, protože 19. 8. 1920 se v Brandýse nad Labem konala manifestace za účasti 10 000 dělníků na protest proti válce; došlo i k projevu souhlasu s postupem sovětského Ruska. Po referátu Antonína Pařízka se průvod vydal z Brandýsa nad Labem do Staré Boleslavi.³⁶ Uváděný počet demonstrantů je dle mého názoru silně nadhodnocený.

Situace v ČSDSD se stávala v druhé polovině roku 1920 velmi vážnou a sílila nespokojenost značné části členské základny. K pocitu uklidnění jistě nepřispěla ani demise Vlastimila Tusara v září 1920 a následné jmenování úřednické vlády Jana Černého. Na stejný měsíc byl svolán stranický sjezd, který byl po dohodě s Tomášem G. Masarykem a Rudolfem Bechyněm odvolán.³⁷ V nastalé situaci se jednalo o jediné řešení, neboť se očekávalo vítězství stranické levice, které by stát destabilizovalo.³⁸ Odvolání sjezdu vedlo k zachování klidu ve státě, ale nepřispělo k uklidnění

---

³³ KOCMAN, A. (ed.): *Souhrnná týdenní hlášení presidia zemské správy politické v Praze o situaci v Čechách 1919–1920*. Praha 1959, s. 260.

³⁴ SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, katalog presidiálních spisů 1919-1925, sv. 2, s. 76.

³⁵ KÁRNÍK, Z.: *Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918–1938*. In: HRUBEC, M. – BÁRTA, M. (eds.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Brno 2006, s. 49.

³⁶ *Obrovská manifestace*. Odboj I., 27. 8. 1920, s. 1.

³⁷ T. G. Masaryk sledoval situaci v sociální demokracii během jejího rozkolu a měl připravený plán, až nastane očekávaný konflikt.

POLÁK, S.: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou, 6 (1919–1937)*. Praha 2012, s. 78.

³⁸ KÁRNÍK, Z.: *Československá sociálně demokratická strana dělnická v letech 1918–1938*. In: HRUBEC, M. – BÁRTA, M. (eds.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Brno 2006, s. 50.

levicové části ČSDSD, která představovala v tomto období již většinu členské základny,³⁹ ale ne většinu ve vedení strany.

Generální stávka

Do otevřeného střetu se nechtělo žádné ze skupin ČSDSD, a to z toho důvodu, že nikdo nechtěl překročit hranice zákonnosti. Přesto k němu došlo; v publikacích staršího data je nazýván „bojem o Lidový dům.“ Lidový dům v Praze v Hyberské ulici byl majetkem strany a nacházela se v něm tiskárna *Rudého práva*, nového tiskového orgánu levice. Této tiskárně předseda strany Antonín Němec vypověděl smlouvu a dne 9. 12. 1920 vedení ČSDSD požádalo o vrácení svého majetku a povolalo policii. Ta Lidový dům obsadila a vyváděla z něj reprezentanty levice. Tento incident se stal rozbuškou a již následujícího dne se ve městech konaly pouliční demonstrace. Výkonný výbor sociálně demokratické levice si uvědomoval, že pouze argument navrácení Lidového domu by neoslovil a nepřiměl k mobilizaci větší část členů, a proto vydal prohlášení, kde formuloval základní a velmi obecné sociální požadavky za které se stavěl. Jednalo se například o zastavení perzekuce dělnického hnutí, vyklizení Lidového domu od policie, propuštění zatčených dělníků, odstoupení úřednické vlády Jana Černého, zastavení konfiskací a uplatnění plného shromažďovacího práva, kontrola na velkostatkách a továrnách závodními radami, kontrola zásobování dělnictvem, přerozdělení přebytečných bytů mezi ty, kteří byt nemají.⁴⁰

Generální stávka se mezi 10. až 16. 12. 1920 rozšířila do mnoha měst a často měla podobu povstání. Stávka byla potlačena, a to i díky značné iniciativě úřednické vlády a prezidenta, který vnímal její nebezpečí.⁴¹

Z dostupných dokumentů je patrný obraz o tom, jaká byla v těchto týdnech a měsících situace v ČSDSD v okrese Brandýs nad Labem. Tak jako v ostatních regionech s vyšším zastoupením dělnictva byla zde strana početná⁴² a v průběhu září 1920 v ní převážila levice reprezentovaná Antonínem Pařízkem. Průmyslová centra okresu patřila zároveň mezi města s největším počtem obyvatel⁴³ a podle výsledků sčítání lidu z března 1921 měl Brandýs nad Labem 5 156 obyvatel, Stará

³⁹ RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. Praha 2002, s. 50.

⁴⁰ BÁRTA, D. *Prosincová generální stávka roku 1920*, Praha 1953, s. 197.

⁴¹ KLIMEK, A.: *Počátky parlamentní demokracie v Československu*. In: VALENTA, J. – VORÁČEK, E. – HARNA, J. (eds.): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Praha 1999, s. 119.

⁴² Její volební výsledek nekorresponduje s tvrzením Vladimíra Dubského, který uvádí, že „okresy jako Brandýs nad Labem, Čáslav, Ledec nad Sázavou, Sedlčany a některé další, kde se socialistické hnutí nemohlo vykazat příliš širokou organizační základnou a velkou aktivitou.“

DUBSKÝ, V.: *Počátky závodních výborů a rad ve středních Čechách*. In: *Středočeský sborník historický*, 1974, sv. 9, s. 15.

⁴³ Z dochovaných vzpomínek ze sousedního mělnického okresu je patrné, že zemědělské dělnictvo, které nemělo velké povědomí o komunismu, bylo v kontaktu s radikálnějším průmyslovým dělnictvem z Kladenska, Roudnicka a Brandýska. ŠTASTNÝ, B.: „*Ve středu do Liblic!*“ In: JANDA, M. – GALANDAUER, J. – ROČEK, A. (eds.): *Na začátku cesty: výbor ze vzpomínek a dokumentů o boji KSČ ve Středočeském kraji v letech 1921–1929*, Středočeský krajský národní výbor, Praha 1967, s. 16.

Boleslav 3 833, Čelákovice 3 170, Kostelec nad Labem 2 942, Všetaty 1 428, Jirny 1 389, Toušev 1 183 a poslední obcí nad 1000 obyvatel byly Neratovice s počtem 1 096 osob.⁴⁴

Levice vlastnila periodikum *Odboj*, který zprvu vycházel jako příloha časopisů *Voskáv kraj*, později *Vůle lidu pracujícího*.⁴⁵ Pravicová část vydávala *Sociální spravedlnost* a reprezentoval ji významný sociálnědemokratický politik Vojta Beneš nazývaný levicí pro své protikomunistické názory „chorobným fanatikem“ nebo „amerikánem“.⁴⁶ Ten 2. 10. 1920 na plenární schůzi pravice ve Staré Boleslavi přečetl rezoluci začínající větou: „Prohlašujeme se proti vstupu do III. internacionály.“⁴⁷ Tím se jasně vymezil proti bolševismu.

První projevy nespokojenosti v souvislosti s generální stávkou se objevily již 10. 12. v obci Ctěnice, konkrétně na zdejších statcích. Ve fonogramu od okresní politické správy je správně uvedeno, že se „jedná o komunistickou akci souvislou s událostmi v Praze.“⁴⁸ Hlavní stávková vlna však proběhla o tři dny později. Poněkud úsměvně působí zdůvodnění na oficiálním plakátu ke generální stávce, která byla svolána „jako protest proti chystanému monarchismu“. V pondělí 13. 12. 1920 byly na desátou hodinu dopolední svolány tábory lidu do Brandýsa nad Labem na náměstí, do Čelákovic na náměstí, do Kostelce nad Labem před Husův pomník a do Velkých Jiren před obecní školu.⁴⁹ V Brandýse nad Labem se stávky neúčastnilo mnoho dělníků. Na táboru lidu bylo přítomno asi 200 lidí, většinou z brandýské továrny na cikorku,⁵⁰ staroboleslavské papírny a 73 slévačů z Melicharovy továrny.⁵¹ Promluvil Antonín Pařízek, bývalý starosta města a člen městské rady.⁵²

⁴⁴ *Zprávy z místa a okolí*. Sociální spravedlnost I., 26. 3. 1921, č. 26, s. 2.

⁴⁵ Časopis *Odboj* vycházel v pozdějších letech jako samostatné periodikum KSČ v okrese Brandýs nad Labem. K únoru 1923 vycházel jednou týdně a měl šest stran. Oficiálně vycházel v Záluží u Čelákovic. Dne 31. 12. 1926 bylo na jeho titulní straně oznámeno, že jde o poslední číslo *Odboje* a současně došlo k vydávání *Dělnických novin*, krajského tiskového orgánu KSČ.

Protokol I. řádného sjezdu Komunistické strany Československa 2.–5. února 1923. Praha 1989, s. 375; *Odboj* VII., 31. 12. 1926, č. 53, s. 1.

⁴⁶ *Masky dolů!* *Odboj* II, č. 2, s. 1.

⁴⁷ Vojta Beneš byl starším bratrem Edvarda Beneše, který také původně sympatizoval se sociální demokracií. Jméno Vojty Beneše se objevuje i v souvislosti s pozdějším působením v ČSDSD. Kronika města Brandýs nad Labem uvádí, že se 28. 5. 1929 konala veřejná schůze sociální demokracie v hotelu u Koruny, na které vystoupil poslanec a zemský inspektor Vojta Beneš.

Sociální spravedlnost I., 9. 10. 1920, č. 2, s. 2; Městský úřad Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, Kronika města Brandýsa nad Labem 1918-1950, s. 271.

⁴⁸ OMPV, fonogram Okresní správy politické z 10. 12. 1920.

⁴⁹ Městské muzeum v Čelákovicích (dále MMČ), plakát ke generální stávce, inv. č. H 50984.

⁵⁰ Brandýská cikorka, továrna na kávové náhražky, byla založená v roce 1917 a v roce 1929 měla 12 úředníků a 70 dělníků.

GUTWIRTH, Z.: *Průmysl v okrese brandýském*. In: Naše Polabí VII., 1929, č. 4, s. 56.

⁵¹ OMPV, Lubomír Rachman: Kupředu, zpátky ni krok (pásmo k 40. výročí KSČ), 1961, inv. č. H 6504.

Firma Melichar pohrozila dělníkům, že kdo se zúčastní stávky, bude propuštěn. Dle policejního hlášení se tak skutečně stalo u všech 73 slévačů.

SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, katalog presidiálních spisů 1919-1925, sv. 2, s. 96.

⁵² Ve volbách do městských orgánů, které se konaly v Brandýse nad Labem dne 24. 10. 1920, získaly sdružené občanské strany 952 hlasů, druhá byla ČSDSD (levice) s 564 hlasy, dále ČSDSD (pravice), která získala 382 hlasů, a čeští socialisté 507 hlasů. Starostou města se stal (a až do roku 1938 jím byl) český socialista, předseda Unie poštovních zřízenců, vrchní poštovníř Hugo Bergman.

Mnohem radikálnější byla situace v nedalekých Čelákovících, kde se nepracovalo v největší továrně R. Stabenov a ve slévárně továrny J. Volman. V továrně na zemědělské stroje Červinka a Čihák dělnictvo odešlo z práce. Stávkující nutili ostatní dělnictvo k zastavení práce násilím.⁵³ Požadavkem dělníků, kteří do podniků posílali dvou až tříčlenné „delegace“, bylo navýšení mezd o 30 % a vánoční příspěvek k platu.⁵⁴ Do města přijel se stávkujícími vyjednávat zástupce kovodělnických odborů poslanec Antonín Hampl.⁵⁵

V Neratovicích zastavilo dělnictvo práci v továrně na mýdlo Centra (47 dělníků), továrně na karbid Kasper (22 dělníků) a v továrně na marmeládu (12 dělníků). V nedalekých Lobkovicích stávkovalo 20 dělníků továrny Chemra. Organizátorem těchto stávek byl místní komunista Bedřich Jirkovský.⁵⁶

V Kostelci nad Labem se sešlo zemědělské dělnictvo z nedalekých dvorů v Jirnech, Nehvizdech, Záluží, Mstěticích, Zelenči, Svémyslicích, Sluhách, Mratíně, Lobkovicích, Tišicích a Přezleticích, kde byla zastavena práce. Z Lobkovic bylo hlášeno plánované zabírání dvorů a na základě toho bylo do města posláno vojsko a četnictvo. V Jirnech stávkovalo zemědělské dělnictvo.⁵⁷ Vojsko bylo vysláno také do Čelákovic k továrně R. Stabenov, kde stávkovalo nejvíce dělníků (272).⁵⁸ Za organizací generální stávky hledejme opět jméno Antonína Pařízka, který osobně agitoval například v cukrovaru v Kostelci nad Labem.⁵⁹

Stávka skončila na okrese neúspěchem.⁶⁰ Nejenže se nepodařilo prosadit požadavky dělníků, ale následně došlo i k zatýkání⁶¹ a propouštění radikálů ze zaměstnání, nejvíce v Melicharově továrně na zemědělské stroje v Brandýse nad Labem.⁶² Události prosincových dnů měly dohru i na místní

LOYDA, V.: *Kapitoly z novodobých dějin okresu Praha-východ, část 5*. In: Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ 10, 1988, s. 113.

⁵³ NA, České místodržitelství Praha – prezidium – 1911–1920, kart. 5176, inv. č. 8/1/94/9.

⁵⁴ ŠIDVIC, F.: *Pod rudým praporem*, Čelákovice 1966, s. 20.

⁵⁵ MMČ, Paměti Václava Křováčka, inv. č. H 4447 A – K.

Antonín Hampl byl v letech 1924 až 1938 předsedou ČSDSD.

⁵⁶ OMPV, hlášení četnické stanice Okresní správě politické ze 14.12.1920.

⁵⁷ NA, České místodržitelství Praha – prezidium – 1911–1920, kart. 5176, inv. č. 8/1/94/9.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Z hlášení policejního ředitelství zjistíme, kdo byli jeho spolupracovníci v Brandýse nad Labem. Jednalo se o tyto osoby: E. Kolářová, V. Kirs, J. Svoboda, Václav Vobořil, F. Šmíd, F. Kolář, A. Vinický, V. Pokorný, F. Šulc, F. Subá, J. Hlavatý a J. Říha.

SOkA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, katalog presidiálních spisů 1919–1925, sv. 2, s. 97–98.

⁶⁰ Oficiální výklad stranické historiografie byl ten, že „levice neměla dost zkušeností k cílevědomému vedení stávky, a tak byla nakonec poražena.“

HOLANOVÁ, M. (ed.): *Dějiny Komunistické strany Československa v datech*. Praha 1984, s. 153–154.

⁶¹ Šlo o celorepublikový trend, kterým bylo postiženo více jak 3 000 stávkujících.

REIMAN, P. (ed.): *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 1961. s. 160.

V okrese Brandýs nad Labem byli pro účast na generální stávce trestně udáni: V. Plaček, V. Šubrt, B. Jirkovský, A. Fořtová, A. Novák, A. Horčík, A. Dvořák, J. Alferi, V. Sychrovský, J. Levý za účast při zabírání dvorů, F. Forejt, F. Šnajdr, F. Znamenáček, A. Nouzák, J. Charamza za omezování osobní svobody, F. Mestek, F. Kašák, A. Pařízek, R. Svojitka pro přestupek proti shromažďovacímu zákonu, A. Trnka, E. Málek, V. Novák, V. Hřebíček, K. Novotný, A. Jetenský, F. Syrovátka za přestupek zákona o tisku. Dodatečně byl zatčen jen V. Plaček ze Ctěnic.

NA, České místodržitelství Praha – prezidium – 1911–1920, kart. 5176, inv. č. 8/1/94/9.

⁶² *Naše manifestace*. Odboj II., č. 24, s. 1–2.

politické scéně. V Čelákovících došlo k rezignaci 17 členů obecního zastupitelstva sdružených v koalici. Františka Kašáka, který byl podepsán na plakátu vyhlášujícím generální stávkou jako tajemník výkonného výboru sociálnědemokratické levice, nahradil v březnu roku 1921 vládní komisař.⁶³ Kašákovým postupem byly rozezlény místní politické strany, a proto složily své mandáty. Podle jejich prohlášení nebylo možné, aby „v čele našeho města byl i nadále třídní straník a komunista“,⁶⁴ jak bylo uvedeno na vydaném plakátu.

O celkovém průběhu generální stávky v Čechách podala zemská správa politická v Praze ministerstvu vnitra přehled, ve kterém se uvádí, že počet stávkujících v okrese Brandýs nad Labem byl 1 290, nejdéle trvala stávka na zemědělských dvorech – 7 dnů. Nejvyšší ušlou mzdu vykazovala Melicharova továrna – 53 000 Kč.⁶⁵

Závěr

Generální stávka ukázala jak na republikové, tak i na regionální úrovni několik skutečností. První byla ta, že levice v sociální demokracii měla schopnost mobilizace velkého množství členské základny, která byla ochotná manifestovat za všeobecné sociální a hospodářské požadavky a vyjít do ulic. Na druhé straně se nedalo říci, že by stávka byla úspěšnou ve smyslu splnění požadavků stávkující strany. Největší ohlas a podporu měla výzva v průmyslových centrech země, především v Kladně, na Slánsku a také na Brandýsku. Tedy tam, kde se nacházel větší počet zradikalizovaného průmyslového dělnictva. V konfrontaci s tímto naopak sousední okres Český Brod,⁶⁶ který byl spíše zemědělský a „postrádal silné a početné kádry uvědomělého dělnictva“,⁶⁷ nezaznamenal výraznější protestní akce.

Generální stávka způsobila nezvratný rozkol v ČSDSD a z „porážky v prosinci 1920 se o několik měsíců později zrodila jedna z nejsilnějších komunistických stran v Evropě.“⁶⁸ V okrese Brandýs nad Labem byla KSČ ve 20. letech nejsilnější politickou stranou, což potvrzují i výsledky parlamentních voleb v roce 1925, kdy zde komunisté získali nejvíc hlasů.

Příloha: Plakát levicové frakce sociální demokracie v okrese Brandýs nad Labem vyzývající ke generální stávce 13. 12. 1920. (Městské muzeum v Čelákovících, inv. č. H 50984).

⁶³ ŠPAČEK, J. (ed.): *Kronika města Čelákovice I. 1857–1939*. Čelákovice 2006, s. 253–254.

⁶⁴ NA, České místodržitelství Praha – prezidium – 1911–1920, kart. 5175, inv. č. 8/1/94/9.

⁶⁵ ŠTĚPÁN, J. – MALÁ, I. (eds.): *Prosincová generální stávka 1920*. Praha 1961, s. 280.

⁶⁶ V okrese Český Brod měla sociální demokracie velmi silné pozice a podařilo se jí zde vyhrát parlamentní volby roku 1920, 1925 a 1929. Volby v roce 1935 vyhrála strana agrární. Pamětník a člen pravického křídla ČSDSD zmiňuje, že obyvatelé Českobrodského byli pod neustálým vlivem komunistických agitátorů ve vlacích, ale také těch, kteří byli nasazováni z okresu Brandýského. Připomíná také, že v Kostelci nad Černými Lesy bydlel pozdější významný komunistický politik Václav Bolen.

Podlipanské muzeum Český Brod, Rudolf Petráň: *Dělnické hnutí na Českobrodsku a stopami odboje 1939–1945* (rkp.), s. 31.

⁶⁷ BEDNAŘÍK, K.: *Komunistická strana Československa na Českobrodsku 1921–1939*. Kolín 1961, s. 3.

⁶⁸ RUPNIK, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci*. Praha 2002, s. 51.

Bouřlivé 20. století komunistického hnutí

Stanislav Grospič, místopředseda ÚV KSČM a poslanec

»*Proletariát nemá v boji o moc jinou zbraň kromě organizace,*« napsal kdysi V. I. Lenin. Komunistické hnutí, nesoucí v České republice v názvech svých politických organizací slovo »komunistický«, si v těchto dnech připomíná 100 let od založení ve své době své nejsilnější politické organizace – Komunistické strany Československa. Jejím založení předcházela bouřlivý kvas uvnitř sociální demokracie.

Je nezanedbatelné, že KSČ byla z pohledu vzniku komunistických stran po celém světě pod vlivem VŘSR a založení Komunistické strany Ruska (bolševiků) ustavena poměrně později. Svou roli vedle vnitřních poměrů rodící se Československé republiky, jejího dělnického hnutí a kvasu uvnitř sociální demokracie a vytváření jejího levicového revolučního křídla sehrála také mezinárodní situace. I samotná Komunistická internacionála posuzovala tento krok, zejména po porážce Maďarské republiky rad. Vůle revolučního dělnictva, rozčarování ze zrady sociální demokracie podporou válečného masakru první světové války, zkušenosti značné části vracejících se demobilizovaných vojáků armády rozpadlého Rakouska-Uherska, mezi něž patřil například Antonín Zápotocký, i nemalé části legionářů byly zásadní.

V bouřlivém pětiletí 1917 až 1921, naplněném ohlasem právě VŘSR, do té doby největší události v dějinách lidstva po Velké francouzské revoluci, souběžně probíhající Mexické revoluce, jejíž ohlasy se rovněž dostávaly do českých a slovenských zemí i na Podkarpatskou Rus, došlo k hlubokým změnám v životě našich národů.

Období to bylo složité, vezmeme-li v úvahu bouřlivý zápas o přežití první Československé republiky, kdy značná část obyvatelstva měla výrazné sociální představy, přičemž například představitel českého kapitálu dr. Karel Kramář podporoval plně rakouskou politiku. Sám T. G. Masaryk radil rakouské vládě, aby hájila na Balkáně své zájmy. Navíc byl T. G. Masaryk zarputilým a neúprosným nepřitelem bolševického Ruska, avšak na straně druhé si velice dobře uvědomoval sociální naděje velké části obyvatelstva nové republiky a snažil se interpretovat marxismus v revizionistické a oportunistické formě. Například jeho pomoc sociálnědemokratické pravici spočívala mimo jiné v tom, že mezi 5. až 23. zářím roku 1920 uveřejnil anonymně v pražském deníku *Čas* sedm článků pod společným názvem – *Naše otázky a sovětské Rusko*.

Vraťme se ale k dělnickému revolučnímu kvasu. Ten nebyli ani Kramář, ani Masaryk a ani pravicová část sociální demokracie schopni zastavit.

Sedmého prosince 1919 se v Praze konala první samostatná konference marxistické levice v Praze. Rok 1920 pak byl naplněn celou řadou převratných událostí. Zmíním záměrně tři. Dne 5. září 1920 se v Bratislavě konal ustavující sjezd Svazu komunistické mládeže Slovenska.

Dne 15. září 1920 vyšlo první číslo *Pravdy chudoby* a 21. září 1920 vyšlo první číslo *Rudého práva*.

Ve dnech 16. a 17. ledna 1921 se konal v Lubochni sjezd sociálně demokratické levice Slovenska, který se stal ustavujícím sjezdem komunistické strany na Slovensku. To byl velice významný mezník. Následovaly 6. února 1921 ustavující sjezd Svazu české komunistické mládeže a 20. února 1920 ustavující sjezd Komunistické mládeže Československa v Praze. Ten sjednotil českou a slovenskou komunistickou mládež.

Dne 12. března se pak konal ustavující sjezd německé sekce KSČ v Liberci. Nu a ve slavných dnech pro naše hnutí se 14. až 16. května se konal ustavující sjezd KSČ v Obecním domě v Praze-Karlíně. Následovala 27. srpna konference společných organizací komunistických v Československé republice a 20. října až 4. listopadu v Praze na Smíchově proběhl slučovací sjezd KSČ v Národním domě na Smíchově.

Cesta KSČ zaznamenala řadu pokusů, neúspěchů, ale také výrazných nesporných úspěchů v boji proti nacistické okupaci a překonání vykořisťování člověka člověkem, kapitalistické společnosti. Je třeba ji vidět objektivně, a rovněž i skutečnost, jak výrazně zejména v sociální oblasti pomohla posunout sociální úroveň v Československu. To vnímám jako největší výzvu pro dnešní KSČM, která má svou 31letou historii. O to více mě mrzí dnešní nekritické frakční spory jdoucí až do osobní úrovně a zapomínání na samu ideu dělnického a komunistického hnutí. Je to výzva.

100 let komunistické strany a její obraz v novém tisíciletí

Jan Klán

Kulaté výročí založení komunistické strany na území tehdejšího Československa dnes evokuje různé emoce, které cloumají nejen širokou veřejností, ale i stranickou základnou dnešní KSČM. Zdá se, že strašidlo komunismu stále obchází Evropou, jak říkal už Marx. Na danou věc je potřeba nahlížet jak politicky, tak také věcně a kriticky, protože za uplynulých 100 let existence komunistické strany a hnutí na našem území se odehrálo mnohé. Na svém kontě má KSČ jakožto zakladatelka komunistického hnutí v našich podmínkách řadu úspěchů, ale také špatné chvíle, na které se samozřejmě nerado vzpomíná. Tak to ostatně v dějinách bylo i v jiných hnutích, která se snažila o změnu systému. Neoddiskutovatelným kladem je sociální rovina KSČ, kdy se již za první republiky silně veřejně postavila za pracující a jejich sociální ochranu. Nesmíme zapomínat také na velice významnou úlohu komunistického odboje za druhé světové války, který je dnes upozaděn na úkor zveličování odboje západního. Bez komunistického příspěvku k odboji by totiž nebylo mnohých z nás, takže v tomto ohledu patří KSČ veliké díky.

Pokud jde o etapu po roce 1948, kdy byla KSČ zodpovědná za vládu, zde můžeme vydělit několik historických etap, které měly rozdílnou míru úspěchů a deficitů. Poválečná politická orientace občanů byla zaměřena z pochopitelných historických důvodů doleva. Světová ekonomická krize kapitalismu ve 30. letech, zrada západních zemí v Mnichovské dohodě, nástup nacismu, hrůzy druhé světové války a osvobození Rudou armádou vytvořily velkou podporu levice, včetně komunistického hnutí a strany. Důležitou roli v získání podpory občanů sehrál také Antonín Zápotocký, který byl úzce spjat s odborovým hnutím. KSČ se za této situace pokusila přinést zásadní systémovou změnu a ustavení socialismu v Československu. Snaha o racionální plánované řízení ekonomiky a důraz na budování státních podniků byly velkými experimenty, které následovaly sovětské vzory, do nichž si tehdy hodně lidí promítalo naději na spravedlivější svět.

Československo však neexistovalo v izolaci a patřilo do sovětské sféry vlivu, a to v drsných poválečných podmínkách, které vytvořily krutosti druhé světové války. Mezi negativní prvky té doby musíme řadit nástup politických procesů, kdy byli odsouzeni i nevinní lidé ve vykonstruovaných procesech, a to podle Sovětského svazu. Podobné procesy ostatně probíhaly za mccarthismu například také v USA, což ale není pro české a sovětské podmínky omluvou. Samozřejmě že za tuto věc nemohla celá strana, tedy všichni členové strany, ale lidé, kteří v té době byli u moci. Vedení KSČ si tento stav věcí začalo uvědomovat za destalinizace, a ještě více v době „tání“ v 60. letech minulého století, kdy probíhaly různé rehabilitace. Nová éra socialismu 60. let, která měla své skvělé projevy například také ve filmu, výtvarném umění nebo filozofii, vyvrcholila v Pražském jaru, jež se stalo mezinárodně proslulým.

Na konci šedesátých let došlo ke kvasu, který měl být návratem k československé cestě k socialismu, jak ji zdůrazňoval ještě v roce 1946 Klement Gottwald, ale tento vývoj se bohužel vymkl kontrole. Ve výčtu negativních stránek posledních 100 let existence KSČ proto nesmíme zapomenout i na části osudného roku 1968, které uštědřily myšlenky socialismu a komunismu nemalý šrám, který se do dnešních dní nezhojil, když k nám intervenovala vojska Varšavské smlouvy. Potenciál roku 1968 nebyl vůbec využit ani v onom přelomovém roce, ani na konci éry vlády KSČ. Právě v letech 1967–1968 dosahovala popularita KSČ značné výše a lidé straně důvěřovali, ale bohužel po srpnových událostech a následných prověrkách po roce 1970 došlo k odklonu důvěry obyvatel a k apatii.

Mezi úspěchy nesporně patří oblast sociálního sektoru, zde vynikala oblast péče o rodinu. Byly vytvořeny jesle, které však byly po roce 1990 zničeny jako nepotřebné. Na vysoké úrovni i ve srovnání se západními zeměmi byla emancipace žen. Ženy se dostávaly na stejnou rovinu jako muži, i v zaměstnání. Mohli jsme najít například ženy v různých pozicích, včetně například jeřábniče. Žena přestala být závislá na muži. Do důchodu odcházely ženy dříve, a to podle počtu vychovaných dětí. Co se týká veřejné správy jako sektoru, socialistický systém měl nespornou výhodu v tom, že vytvářel tzv. střediskové obce, z jejichž pozůstatků těží současný systém dodnes. V každé takové obci bylo většinou zdravotní středisko (tzv. OÚNZ – Okresní ústav národního zdraví.) a dále různé významnější obchody. Byla vybudována mnohá kulturní střediska, sportovní zařízení apod.

K úspěchům let, kdy vládla KSČ, je třeba řadit bytovou výstavbu pro široké skupiny obyvatelstva (bez nutnosti hypoték) ve velkém měřítku, které do té doby nemělo u nás obdoby, a to zejména po roce 1970. Je třeba uvést také další úspěchy ve stavebnictví: pražské metro, vltavská kaskáda nebo podíl na výstavbě našich dvou jaderných elektráren a také na Slovensku. Dále sem můžeme řadit i masivní výstavbu těžkého průmyslu, který dokázal tehdejší Československo pozvednout na špičkovou úroveň, ale bohužel jednostranná orientace techniky pouze na Sovětský svaz nebo země sdružené v RVHP vedla k postupnému zaostávání, což byla značná škoda. Vysoká závislost na rozvoji těžkého průmyslu měla podobně jako v řadě jiných zemí svoji negativní stránku ve vztahu k přírodě, kdy se do ovzduší vypouštělo vysoké množství zplodin, například v tzv. uhelné pánvi v oblasti Krušných hor. Na tuto věc reagovala vláda až později v 80. letech, kdy se vynořila řada ekologických hnutí, například Brontosaurus. Velice významnou roli v rámci docenění ekologie mezi mladými v té době hrál Socialistický svaz mládeže (SSM), který často inicioval různé ekologické akce – například čištění lesa od odpadků atd. Systém před rokem 1989 dával také silný důraz na zemědělství, kdy jsme se snažili být v mnoha ohledech soběstačnými, a to včetně živočišné výroby – vepřiny a kraviny. Velice významným přínosem bylo vybudování vodních děl, a to zejména na Vltavě, Labi, Moravě, Váhu.

Pokud jde o technický sektor, doba před rokem 1989 se mohla pyšnit nejen velkou výrobou

zde konstruovaných a vyráběných lokomotiv, ale také autobusů, tramvají, osobních i nákladních automobilů, byť jejich design postupně uvadal. Například nákladní automobily Tatra se staly světově proslulými svojí kvalitou a schopností obstát v náročných terénech. Je třeba zmínit také úspěch české kosmonautiky, kdy Vladimír Remek byl reprezentantem teprve třetího národa, který se letěl podívat do vesmíru (po SSSR a USA).

Bohužel všechny tyto úspěchy nedokázaly „přebít“ touhu některých lidí po větší spotřebě a po cestování do zahraničí. Troufnu si tvrdit, že pokud by tehdejší systém, který skončil v roce 1989, zajistil větší pestrost a množství spotřebního zboží a umožnil lidem volný pohyb do zahraničí, patrně by existoval dál. Lidé totiž s povděkem přijímali vyspělý sociální stát, byť sovětského typu, univerzální zdravotnictví, jisté zaměstnání, bytovou výstavbu, bezpečné prostředí pro sebe i pro své děti (byli jsme jednou z nejbezpečnějších zemí na světě, což je do jisté míry i v současnosti, byť se ona bezpečnost postupně zhoršuje), ve velké míře soběstačnost v potravinách a další plusy, které se přímo dotýkaly jejich života. Zde je možné zmínit jeden sociologický průzkum z roku 1989/1990, kdy se většina respondentů vyslovila pro různé verze modelu socialismu, který dnes můžeme nazvat „lepším“ socialismem. V tomto výzkumu se totiž odrážel fakt, že lidé chtěli zachovat základní socialistické prvky, ale rovněž chtěli větší osobní spotřebu a volnost.

Po roce 1989 došlo v naší zemi k dramatickým změnám a ty vedly ke vzniku nové strany – KSČM. Ta v principu navazuje na dobré věci z minulosti a distancuje se od zneužívání moci KSČ, odsuzuje jak politické procesy, tak i vojenskou intervenci roku 1968. Musíme konstatovat, že KSČM je novou politickou stranou, která navazuje na existenci komunistického hnutí a jeho úspěchy.

Nedílnou součástí nového systému, ve kterém se ustavovala KSČM, bylo co nejrychlejší zrušení paragrafu 132 trestního zákona z roku 1961, který se týkal rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Tento paragraf nebyl zrušen z důvodu politických změn, ale musel být z našeho právního řádu odstraněn, aby se mohla spustit divoká privatizace státního (rozuměj kolektivního) majetku, stejně tak i družstevního. Výše uvedeným paragrafem chránil stát v letech 1950–1990 svůj majetek a hospodářství před možným zničením, což je v ostrém kontrastu s utvářením „porevolučních“ zákonů, které umožňovaly ty největší privatizační zločiny a masové rozkrádání v divokých devadesátkách.

Je nutné zmínit, že představitelé systému, který se ustavoval po revoluci (přesněji po převratu) roku 1989, se snažili co nejvíce odlišovat od doby předcházející a také tomu odpovídaly jejich kroky. Ty můžeme rozdělit do dvou rovin. První rovinou je odmítnutí kolektivního vlastnictví, což mělo za následek divokou privatizaci a masové tunelování státního majetku. Byl ustanoven instrument soukromého vlastnictví, které je podle pravicových stran nedotknutelné a postaveno tak výše než vlastnictví státní. Být jsou obě dvě vlastnictví dle Ústavy postavena na stejnou úroveň. Druhou rovinou je vytváření různých nelegitimních zákonů, které měly a dodnes mají kriminalizovat snahy

o sociálně spravedlivou společnost a mají za cíl dobu v letech 1948–1989 označovat jako protiprávní. K tomuto účelu představitelé staronového kapitalistického systému přišli s několika zákony.

Prvním je zákon č. 198/1993 Sb., zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. Tento zákon má za cíl kriminalizovat celé období let 1948–1989 a de facto znemožňuje plně rozvinout diskuzi o vytvoření sociálně spravedlivé společnosti: socialismu a komunismu. Právě kvůli tomuto zákonu nemůže KSČM plnohodnotně vykonávat svoji politiku, protože diskuze o změně systému je a priori předem tímto zákonem kriminalizována. Zde je nutno uvést, že i navzdory existenci tohoto zákona si KSČM jako jediná parlamentní strana radikálně levicového zaměření ve střední a východní Evropě ponechala ve svém názvu termín „komunistická“ na rozdíl od jiných podobných stran, které byly pod nátlakem nebo z opatrnosti vedeny ke změně názvu.

Za druhé existují tzv. lustrační zákony, zákon č. 451/1991 Sb., takzvaný velký lustrační zákon, a zákon č. 279/1992 Sb., takzvaný malý lustrační zákon. Tyto zákony můžeme vnímat jako silně diskriminační, protože po roce 1989 vylučovaly z veřejné správy mnohé lidi, kteří působili ve veřejné správě před rokem 1989 a souběžně byli ve vedoucích funkcích KSČ nebo v jiných organizacích státu. Jedná se o podobný případ jako s prověrkami a vylučováním z KSČ po roce 1970, protože lustrace fungovaly podobně jako vyloučení ze společnosti. Po prověrkách začátkem normalizace se také mnozí vyloučení ocitli v zaměstnáních, která nikdy vykonávat nechtěli. Stejně tomu bylo v době „lustrací“ – mnohým schopným (často profesionálům) bylo znemožněno, aby vykonávali různé funkce ve veřejné správě. Mnozí z těchto diskriminovaných osob ale postupem času díky svým zkušenostem a schopnostem našli úspěšně uplatnění v soukromé sféře. Kvůli lustračním zákonům stát ztratil profesionály a došlo k rozkrádání státního majetku těmi, kteří cítili, že stát je kvůli tomu oslaben. Na základě nových zákonů, které měly utvářet novou dobu, a pod manipulativním vlivem masových médií došlo k posunu velké části společnosti od levicových hodnot k hodnotám pravicovým. Také kvůli tomu má současná KSČM omezené možnosti svého působení.

Je tedy nutné rozlišovat mezi KSČ a KSČM. Existence Komunistické strany Čech a Moravy nám všem dává naději, že myšlenka na sociálně spravedlivou společnost nebude jen vzpomínkou, ale také socialistickou a komunistickou nadějí do budoucna. Myšlenka komunismu je totiž nejvyšší fází humanity, nicméně je nutné si uvědomit, že v dnešních změněných podmínkách, kdy je určujícím hráčem globální kapitalismus, tomu všemu musí odpovídat i změna pohledu na svět. Je třeba navázat na internacionalismus a jednat tak, abychom se ve jménu socialismu propojovali v národní, evropské i světové rovině. Nestačí se jen zabývat minulostí, kterou stejně již nikdo nikdy nevrátí, ale je nutné aktivně vytvářet spravedlivější budoucnost.

Mnichovanství v nás včera a dnes

Jiří Malínský

Roční zkušenost s pandemií kovidu, ať obyvatelstva nebo politiky, je trudná. Iluzionismy o altruismu, který je nepochybný, jsou od počátku jen částí pravdy našeho času. Zpočátku slabší, ale také nepochybné polistopadové sobectví zprvu malé, ale postupně sílí částí obyvatelstva (podle posledních dostupných údajů až kolem šokujících 40 %) postupně defraudovalo prvotní úspěchy loňského jara a posléze nás podle měřitelných údajů dovedlo až na dno Evropy i světa. Ne všechno, co je české, je také hezké. Je tato skutečnost náhodnou, nebo také – spíše – zákonitou a má své hlubší historické základy?

Novodobá česká národní povaha – nebo pospolitě stále ještě bezprostředně sdílená zkušenost – sahá do *biedermaierových* dob první poloviny předminulého století a dotváří nános kulturní – literární, výtvarný, hudební – buditelských generací národního obrození, jež lze chápat v tradičním (1781–1848), nebo moderním vymezení, které v zásadě postihuje období až do 28. října 1918. Zjednodušeně řečeno, je to morálka spíše nižších pater historických (*kellerovských* starých) *středních vrstev*, kterou v konkrétně historických podobách vlastně ještě *živě* zachycuje především národní kinematografie středních vrstev nebo tvorba májovské či pomájovských generací i generace devadesátnické či neoklasické? Konkrétně historicky se tato podoba mění v průběhu desetiletí, ale její obecné základní rysy přežívají. I dnes.

Východiska

Položit si otázku po hlavních znacích tohoto prvku znamená pohlédnout do rekonstruovaných *biedermaierových* interiérů, jejich „maličké“ aristokratičnosti i jejich novobarokního pokračování, do kultů deček a až hyperkultury přepjaté zdobnosti. Do stránek čítanek z téže doby, doby vlády děda „lidového císaře“ Františka Josefa I. Františka II. (římského císaře) a současně i I. (rakouského císaře od r. 1804, po dva roky *nositele obou titulů*; žil v letech 1768–1835). *Tato touha po idyle za každou cenu* včetně přehlížení palčivých problémů té které doby, pobožnůstkářství až nenáboženského, ornamentální zdvořilosti až nasládlé, sklon k hodnotové „*cyklistice*“, která se směrem nahoru hrbí a po těch, kteří jsou pomyslně níže, naopak až okázale *šlape*, to jsou hlavní znaky, které přežily svá *biedermaierová* východiska. Je to – jinak řečeno – *kult přízemního, přízemnosti* propojený chorobnou touhou po nedosažitelné velikosti. Oč méně si uvědomujeme jejich přítomnost, o to více jsme konfrontováni s jejími projevy. Byly také, jak na to upozornil německý historik Friedrich Seibt (1928–2003), dobovým znakem všednodenní skutečnosti života historického novočeského etnika v maloměstech a vesnicích, v němž až na pražskou výjimku chyběla větší sídla.

Tyto prvky přežily podunajskou monarchii (posléze nazývanou mocnářstvím) a přesáhly do prvorepublikového období. Narážely na souvislý, i když členěný proud. Jednou jeho složkou byly *meziválečné avantgardy* levicových stran, druhou další levicový proud *masarykovský a benešovský (hradní)* postihující významně všechny části společnosti a těžící ze své vazby na učitelské a organizace soudobé československé vědy, třetí svět *inovativního prvorepublikového podnikatelství* symbolizovaný výrazně jménem Baťova podnikatelského impéria globálního dosahu i významu. Nikoliv náhodou vznikají de facto právě v této době první československá velkoměsta Praha, Brno, Bratislava, ale také Velká Ostrava a Velká Plzeň a ze starého čtyřtisícového historického Zlína se stává moderní baťovské čtyřicetitisícové město avantgardní konstruktivistické architektury profánní i monumentální, jež v mnohém určuje i dnešní tvář tohoto krajského sídla. S určitou výjimkou Prahy se ovšem jedná o sice vzestupné *procesy, vesměs však v jejich zárodečném nebo počátečním stádiu.*

Prvorepublikový vývoj, směřující k vývojovému ukončení českého národního obrození a pozitivně ovlivňující strmě raketově vzestupný vývoj slovenského národního hnutí, dospěl na konci druhého desetiletí své existence k prahu již viditelné existence *skutečných* tzv. elit. Narazil však, jak na to ve své knize *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky* antiiluzionisticky upozorňuje český historik Jan Tesař (nar. 1933). Pád všelidských ideálů spojovaný s První republikou, absence účinné, globálně založené politiky kolektivní bezpečnosti, o niž usilovali Masaryk i Beneš i především československá levice, nastolil vnucenou obnovu tohoto až příliš krátkodechého *maločeského nacionalismu* během krátkého druhorepublikového mezidobí. Civilizační *sestup* českého národa, navenek vystupujícího převážně konzervativně pravicově, zaháněného do úzkých, se projevoval antisemitismem, neustálým ustupováním před dobře promyšlenou nacistickou vyděračskou kulturní i hospodářskou politikou, zhoubným působením sice nečetného, převážně spodinového českého nacismu a sklonem k idylizujícímu černobílému přístupu k hodnotám demokracie. Projevovalo se to i po osvobození, především ve vztahu k přátelství s Ruskem v obdobně idylisticky pojímaném duchu interpretace např. werichovského filmu *Císařův pekař a pekařův císař* či poválečně uváděném prvorepublikovém filmu *Osvobozených (Osvobozené divadlo) Svět patří nám*. Nacistická kulturní politika jako základní páka *ohýbání* národa postupovala krůček po krůčku; srovnatelným faktem je soustavné nacistické srážení nečetného lužickosrbského etnika. Prototypem české poddajnosti je pro Tesaře tzv. *háčovština*, kterou ovšem důsledně odlišuje od skutečné zločinecké pronacistické kolaborace. *Opakem* těchto přístupů je např. statečná Kroftova kniha *Nesmrtelný národ* (vyšla r. 1940) sahající ve svém odborném pohledu až k bělohorské katastrofě, úsilí komunistické inteligence (Julius Fučík, Bedřich Václavek, Vladislav Vančura, František Halas), zbytků prvorepublikových demokratů a řady dalších, benešovsky zakotvených jedinců a skupin.

Tato ofenzivní obrana navázaná na kolektivní bezpečnost hájenou demokratickou protihitlerovskou, ale také protijaponskou koalici *Spojených národů* (dnešní OSN) prodchnula i rysy

stále nedoceňované Třetí republiky; více se však také pro paralelně probíhající a postupem měsíců sílící sovětizaci jednalo o přísliby než o dovršené hmatatelné kvality. Únorové události 1948, v nichž se poražená demokracie nekomunistických stran stala obětí špatně a mylně použitých parlamentních prvorepublikových zvyklostí, které chřadnoucího osamocenému prezidentu Benešovi vystavily jednostranné konfrontaci se sovětizovanou vnější – zdaleka ne tak drtivě silnou, ale o to lépe organizovanou, mocí, za níž stál Stalin – většinou, znamenaly definitivní zvrát, kterým se uzavřel v mnoha ohledech probíhající stoletý (od r. 1848) *vzestupný vývoj* novočeského národa.

Komunistické období I – sovětizace

Sovětizační tendence, které vyvrcholily na počátku padesátých let, jak na to ve své knize *Kultura a politika v Československu* (1998) upozornil historik Alexej Kusák (1929–2016), se začaly – paradoxně – rozplývat právě v roce vystupňovaného policejního teroru 1952; už tehdy souvisely s uměleckými svazy s jistým vrcholem na III. sjezdu Svazu československých spisovatelů r. 1956 a rovněž na celostátní konferenci KSČ v červnu 1956. Vývoj tu byl charakteristicky *rozpolcený*. Silná pozice aparátu KSČ, *vedoucí úloha strany*, povýšená na právní institut ústavou z roku 1960, vedla k postupnému chátrání slušnosti, povyšování průměrných a často i podprůměrných jedinců na úkor špiček na straně jedné, ale současně také k úctě k tvůrčí inteligenci, k přetrvávání v zásadě výkonově pojímaných výsledků a sice slábnoucí, ale nepomíjející slušnosti a poctivosti. Ve svém výsledném obrazu byla více *masarykovskou*, než se zdálo. Jakýmsi ztělesněním této doby vedle Expa 1958, úspěšných olympiád v Tokiu (1964) a Mexicu (1968) se stal také dnes zapomínaný muzikál *Starci na chmelu* (1964). Rozpad třetí pětiletky (1961–1965) vedl k postupnému nastolování *nové soustavy řízení a plánování* a znatelnému zvyšování životní úrovně, rozmachu kultury a vědy a následně k těžké krizi režimu Antonína Novotného.

Nemálo k tomu přispěly i práce třetí (Kolderovy) a čtvrté (barnabitské, 1962–1963) rehabilitační komise, jejímž členem byl mj. Alexander Dubček (1921–1992), budoucí historický symbol *Pražského jara*. A tak se šedesátá léta stala dobou *obrodného procesu*, nastoleného XII. sjezdem KSČ, jehož první tváří byl sice zpočátku Antonín Novotný, aby však posléze ustoupil lidskému, prostému, ale také přirozenému a spontánnímu Dubčekovi. Naděje, zdušená poúnorovým vývojem na přelomu čtyřicátých a padesátých let, byla oživena a nesla všechny znaky prvních fází vzmachu *socialismu s lidskou tváří* (metafora Radovana Richty). Komunistická strana Československa získala největší popularitu v celých svých dějinách (podle sociologických dobových průzkumů by ve svobodných volbách měla kolem 65 % hlasů) a Dubček se stal dokonce *mediálním symbolem*. Mezi průvodní znaky doby patřilo ožívování klasických politických a občanských organizací (sociální demokracie, Sokol, Orel, Junák, prvoodbojové i druhoodbojové legie), v podstatě byl vzkříšen svobodný tisk, radikálně se změnila Československá televize i Československý rozhlas,

vznikla i nová občanská sdružení (Federace lokomotivních čet, Klub angažovaných nestraníků). Symbolickým předobrazem takové společnosti se stal prvomájový průvod roku 1968, Dubček fotografující na přání procházejících Pražanů své druhy na tribuně. Zájem obyvatelstva o veřejné dění neustále stoupal a vrcholu dosáhl v *horkém létě* během jednání v Čierné nad Tisou a Bratislavě. Rok 1968 se stal také hospodářsky nejúspěšnějším v dějinách komunistické éry (dosáhl hranic robustního ekonomického růstu; meziroční přírůstek hrubého národního důchodu přesáhl 7 %). Bezprostředním svědectvím oživeného zájmu společnosti byl úspěch manifestu *2000 slov* i zřízení *spontánně zdola vzniklého Fondu republiky* (v polovině roku 1969 přesáhl 250 mil. Kčs). Mezi těmi, kdo ho podpořili, byl i prezidentský pár manželů Ludvíka a Ireny Svobodových. Nakupených problémů nebylo málo; nechyběla však vůle je řešit ani u někdejší prvorepublikové generace *Masarykových dětí a Benešových vojáků*, která tehdy dosáhla svého zralého věku zhruba kolem 45–55 let.

Rozpornost vývoje však nezmizela. Kamenem úrazu se stal připravovaný mimořádný XIV. sjezd KSČ. Druhá vlna mimořádných okresních a krajských konferencí probíhala ve více či méně demokratickém duchu (sjezdovým delegátem nebyl už zvolen např. Vasil Biľak) a v sousedních stalinistických režimech včetně brežněvovské Moskvy vyvolávala obavy. Nadšen nebyl ani Západ a k rozhodnějšímu jednání se teprve odhodlávala Socialistická internacionála. Když historik Jan Tesař (podílel se na činnosti odborného zázemí Dubčekova vedení) psal své analyzující texty československých dějin přelomu třicátých a čtyřicátých let, vnímal Pražské jaro jako možnou startovní čáru *dozrání* československé společnosti, a tuto naději sdílel ve svých analyzujících textech i na jaře 1969 na stránkách *Literárních listů*. Předpoklad však zůstal jen nenaplněnou nadějí a Tesař se propadl – jako stovky dalších intelektuálů – do tmy postupně přicházející normalizace-konsolidace, jak se dobově říkalo nastupující *ostýchavé* restalinizaci okupovaného Československa.

I když na scénář zvacího dopisu – ustavení kolaborantské tzv. *dělnickorolnické vlády* používané při sovětizacích zemí ruského vnějšího impéria – nikdy nedošlo, podpis neblaze proslulých *Moskevských protokolů* znamenal zlom. Široce se kolportovaly ilegální *Zprávy* ruských okupačních vojsk, byla založena *Levá fronta* i protirevoluční *Leninský svaz mladých* a svou činnost rozvíjela také ultrakolaborantská *Čechie* otevřeně usilující o obnovu neblaze proslulé sovětizace prvních let komunistického režimu. I tak byl ale odpor levicového dubčekovského křídla zmáhán jen znenáhla za pomoci často předem připravovaných a simulovaných provokací připomínajících podobné henleinovské podniky let 1937–1938. Odpor občanské veřejnosti byl zlomen srpnovými událostmi 1969 a degradacemi a vylučováním delegátů vysočanského XIV. sjezdu z ÚV KSČ a KSČ na přelomu let 1969/1970 i rozbitím dubčekovského křídla KSČ. Vše bylo doprovázeno vlnami postupný čistek tzv. *prověřkových komisí* a publikací biľakovského *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* na konci roku 1970. Nástup devótní (až lokajské) normalizace potvrdil na jaře 1971 druhý XIV. sjezd KSČ, volby do zastupitelských sborů a postupný nástup, byť oslabených,

politických procesů, které v kontextu sedmdesátých let vedly ke vzniku různorodé protirežimní opozice; sjednocoval ji odpor k normalizačnímu režimu a ruské okupační *Střední skupině vojsk Sovětské armády*.

Komunistické období II – normalizace

Vzepětí šedesátých let, charakterizované unikátním hodnotovým i ideovým sepětím *všech generací*, bylo s to vytvořit odrazový prostor pro překonání mnichovanského regresu. Normalizace, od počátku poznamenaná schizofrenií lži a polopravd *Poučení* a povědomím o už nevykořitelném povědomí nevábného pozadí padesátých let, znovu jako by mimochodem podprahově nastolovala základní prvky biedermaierové mentality a mnichovanského regresu. *Gulášová* ideovost upadajícího stalinismu nebyla černobílá, ale oba ropné šoky a narůstající technologická propast mezi EHS a RVHP byly nepřehlédnutelné a počínající technologické zaostávání ve srovnání se sílicím západoevropským sociálním státem ke konci jeho *zlatého věku* se stále zvětšovalo. Reaganovské ultrakonzervativní *uzbrojování* suslovovského „reálného socialismu“ vedlo tak či onak k sílicí *ekonomice třetího přerozdělování* (černé či šedé) vyrovnávající za cenu ztrát rozvojových temp disproporce vzniklé nomenklaturním (papalášským) administrativním zaklínáním tržního mechanismu. Extenzivní rozvoj vytlačovala sílicí stagnace stupňovaná posilováním zbrojních výdajů a tíhou neúměrně velkých armád (ČSLA měla kolem 250–270 000 vojáků aktivní i základní vojenské služby). Groteskní úlohu Husákova i Jakešova vedení nepřímo vyznačovala trapná Biľakova interview kolem poloviny osmdesátých let pro západní tisk, která, přetiskovaná v Rudém právu, vyvolávala bouřlivé reakce nejen ve veřejnosti občanské, ale i v komunistické (vnitrostranické). Nastávala *vývojová (evoluční) (auto)destrukce* socialistických (levicových) hodnotových orientací, jež se významně urychlila na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let.

Generační (sebe)uzavírání těchto tzv. *mužů 21. srpna* znemožnilo ustavení alternativního možného vnitrostranického uskupení možné alternativy normalizačních vedení KSČ a současně ve spojení s dalšími již konstatovanými činiteli vedlo k zmíněnému poznenáhlému regresu. Projevoval se nejrůznějšími způsoby a předlistopadovou společností osmdesátých let odsuzoval k *prohlubujícímu se úpadku*. Stát včetně *štrougalovské části* vedení strany a státu volal po reformách, biľakovská pozdně stalinistická pravice však tento posun ze všech sil brzdila a fakticky tak otevírala prostor pro zvrát; svou zatuchlostí tím připomínala poslední chvíle metternichovského i bachovského absolutismu. Někdejší společnost chudých se měnila v *zemi středních vrstev*, která se stále větší závistí pokukovala po západních vzorech vyznívajícího západoevropského sociálního státu neuvědomujíc si nástup neoliberalistického kapitalismu osmdesátých let dobově spojovaného se jmény Ronalda Reagana a baronky Margareth Thatcherové-Robertsové; pojem tak řečené *konzervativní revoluce*, sám o sobě krizový už svým pojmenováním, byl chápán jako žádoucí

uskutečnitelná pozitivní civilizační alternativa.

17. listopad 1989 byl všeobecně vykládán jako *prostor naděje a osvobodivé alternativy*. Pospolitost radosti však od počátku byla narušována obsahovou, zejména myšlenkovou prázdnotou, která prozatím byla skryta ve vznosných abstraktních deklaracích nastupující nové moci v přechodném období rychle probíhající dekomunizace společnosti. Preference slušnosti a kultivovanosti, tolik a tak halasně proklamovaná, se však ztrácela ve faktickém potlačování prostředků základní obrany a prevence v masarykovském slova smyslu a v nárazech o skutečnost často až zoufale hledala kompromisy, které se měnily v stále patrnější společenskou *rezignaci a ústup*. A tak se stalo, že tichošlápkovství a svatouškovství nabývalo půdy pod nohama a že podivnou shodou náhod byly odstartovávány degenerující trendy tzv. *jakobínství*. Ne zlomově, ale krok za krokem. Především nezanedbatelným hodnotovým posouváním a z něho plynoucím postupným odcizováním mladších generací.

Stín kupónové privatizace, privatizace bez kapitálu a odpovídající skutečné výkonnosti a efektivnosti národního hospodářství, se postupně měnil v „Tykačovu“ *třetí* privatizaci kupónového kapitalismu. *Rozvolňování* fakticky bylo zahájeno o třicet let dříve: zprvu se rozvolnila spravedlnost pod pláštíkem lidských práv a papírového boje proti komunismu, který ve vší své faktické *nemohoucnosti* vyzněl jako boj proti nejen levicovému, ale především *věcnému* vnímání skutečnosti; slušnost a důslednost byla přejmenována na tyranství a zkostnatělost ve prospěch sebestředného hedonismu (požitkářství), lenosti a průměrnosti ustupující často podprůměru. Univerzalitu lidského konání nahrazuje v nikoliv nepodstatném měřítku přehnaná specializace; s jistou nadsázkou lze mluvit o *návratu* rutiny, nepůvodnosti, omezenosti na nejpodstatnější úkony výroby i správy. Polovzdělanost a neslušnost přestávají šokovat, a naopak mravní standardy a měřítka, obvyklé ještě v šedesátých letech, vyvolávají v současnosti v lepším případě překvapení a v horším odpor a odsudek. Zóny pozitivní deviace, nikoliv nepočtené, nejsou bohužel zónami důsledného zvratu těchto úpadkových procesů.

Současný stav

Opět platí, že pravda není černobílá, ale s ubíhajícím časem spatřuji v naší zemi ubývající kulturnost v jejím širokém masarykovském slova smyslu; masarykovská *kulturní chudoba sílí a neustále posiluje*. Až chorobné zdůrazňování lidských práv, které tolik připomíná nekritická úsilí o ideál v starších dobách českých i obecných (globálních) dějin, vede ve všednodennosti-praxi k rezignaci na autority a hodnoty-ideály, jakkoliv ani zde nejde o všeobecný společenský trend. Základní rizika neoliberalistického vývoje se projevují v úpadku všeobecných hodnotových orientací a schopnosti transdisciplinárního pohledu a syntetického odborného postihování vývoje. V konečných důsledcích to *snižuje* základní kulturní charakteristiky nově se tvořících

podnikatelských elit i špiček vědeckých a uměleckých kruhů. A vede k poklesu kvality výkonu všeobecně: *blbě náladě a stupňující se pasivitě*.

Hlas dřívějšího *svědomí národa* se až příliš často mění v trapný polovzdělanecký kvil. Veřejná přístupnost informace se zaměňuje s její trivializací (tzv. *cenzurou množstvím*). Kult výkonu přetrvává, soustředí se však převahou svých pojetí na mechaničnost, jednorozměrnou technokratičnost a ztrátu schopnosti vnímat kvalitu v širokých systémových souvislostech. Nadprodukce elektronických informačních šumů často průměrné a podřadné kvality téměř znemožňuje rozpoznání podstatných a nosných informací, zákonitostí, kategorií, termínů, skutečného stavu toho kterého jevu či faktu nebo data. *Administrativní kretenismus* (výstižná Marxova metafora) tak neblahý již v poválečném komunistickém období sebevražedně sílí i po 17. listopadu 1989. Neblaze se odráží na syntetizujících tvořivostních schopnostech obyvatelstva doslova překrmovaného kvalitativně rozpornou mediokracií a sužovaného bojem o existenci, status (společenské zařazení) a již konstatované klopotné zvládání narůstající byrokratické zátěže nejrůznějšího druhu. Prokazatelně klesá kvalita politických reprezentací na všech úrovních zastupitelských sborů. *Stupňuje se atomizace společnosti*.

A tak v naší současnosti, po třiceti jedna letech, v nichž se vláda věcí našich přes hříchy naše měla vrátit do rukou našich, stojíme tváří v tvář vlastním nedostatkům a nedodělkům. Jásavé akordy předeher mizí v rozplývajících se příslibech původních kvalit v dalších fázích konkretizací reformních záměrů. *Okázalost formy ještě nezaručuje srovnatelnou kvalitu obsahu*. Povrchní efekt až příliš často vítězí nad vůlí k pokoře, hloubce a čistotě. Naše současnost je stále častěji konfrontována s někdejšími východisky kořenícími v pochmurném klidu smradlavna biedermaieru i bolestech a rozplývavé chorobně sebestředné měkkotiny mnichovanství Druhé republiky a lámání charakterů a tvořivosti v prvních poúnorových letech, které zcela nezmizelo po celou poválečnou dobu. Změna je jen v jednom: teror nahradila trivializace a důslednost v uhýbání před řešením palčivých problémů. *Společnost až karikaturně změšťáčetla víc než kdykoliv předtím*.

Hledáme-li společného jmenovatele těchto ne často připomínaných „odvrácených“ stránek naší národní povahy, je jím skutečnost *hluboké všeobecné krize lidství a humanistických ideálů* a perspektiva budoucnosti spíše chmurné a pesimistické než přijatelné v příštích 50–100 letech, která se budou vyznačovat dalším srůstáním světového lidstva, míšením jeho historických ras a pokračujícím poklesem váhy euroatlantické konstanty pozdního kapitalismu i kontinuitou v osvojování nejbližších objektů v našem blízkém vesmíru.

Hlavní otázkou bližší i vzdálenější budoucnosti naší země zůstává dovršení společenské struktury, tj. vznik a přirozené uznání *zdola* autority-vážnosti jejích špiček. Švejkování se snad hodí jako způsob přežívání mezních existenciálních situací, ale těžko může být účinným kulturním stavebním kamenem lidské společnosti a států.

*Důsledné, mravně i hodnotově pevné „masarykování“ nelze nahradit. Stručně lze shrnout do pojmů úcty ke kultuře vzdělání, spravování (managementu), nápaditosti, tolerance, houževnatosti, soustavnosti, syntetickému nazírání skutečnosti, předvídavosti, prozíravé a zdatné úřední a veřejně správní činnosti, umění, tělovýchově a sportu. Úcty a dávání přednosti kvalitě před kvantitou, lidství a sociální citlivosti před jejich opaky, imperativu dopracovávání a *neustálému kontinuálnímu zlepšování a zdokonalování kvality.**

Na stadiónu života byla normalizace jako bazén olympijských rozměrů plný kalných vod

Muriel Blaive¹

Interview pro Institut české levice v rámci aktivit věnovaných 100. výročí Komunistické strany

Československa

(Překlad: SPED P. Švepeš Šlahůnková)

IČL: *Jak hodnotíte pozici KSČ v průběhu let od jejího vzniku až do roku 1990 v kontextu evropského komunistického hnutí? Byla KSČ prokazatelně podřízenou složkou sovětské komunistické doktríny a politiky? Jestliže ano, nakolik hrála i aktivní, vlastní roli v Československu a v evropském komunistickém hnutí?*

Muriel Blaive: KSČ byla jednou z mála komunistických stran (pomysleme také na německé a francouzské KS), které se v době svého vzniku těšily skutečné legitimitě ve společnosti.

České země byly ve skutečnosti ideálním místem pro marxistickou teorii (ačkoli na Slovensku tomu tak nebylo).

Důvody byly společensko-politické: souviselo to s úrovní industrializace Česka, s již existující a organizovanou dělnickou třídou, rozvinutou ekonomikou a sociálně demokratickou tradicí. Byl to ale také kulturní a náboženský důvod: česká kultura, která dlouho žila pod útlakem, si vytvořila nechuť k rakouské aristokracii, k privilegiím, k nadřazenosti. Egalitářství bylo národní součástí české identity na začátku dvacátého století. V porovnání se sousedními zeměmi nebylo náboženství moc rozšířené, nepochybně proto, že rakouská vláda vnucovala lidem katolickou víru přesto, že zde byla již od slavných dob Jana Husa upřednostňována víra protestantská. Češi navíc neměli v historii tolik konfliktů s Rusy, jako měli Poláci a Maďaři, naopak v české kultuře existoval proud rusofilie. A nakonec komunistické strany spolupracovaly s národnostními menšinami. KSČ nadproporčně získávala příznivce mezi československými Němci, Maďary a židy ze snadno pochopitelných důvodů: komunistická strana byla spojující silou v nejednotném světě, která slibovala empatii a respekt ke každé identitě.

Protože se KSČ těšila opravdové podpoře lidu, mohla si dovolit být jednou z nejvíce neústupných komunistických stran. Vedení strany může být neústupné, pokud ví, že je podpořeno skutečnou mocí; když je jeho moc méně jistá, stává se citlivým na tlaky zdola. Dogmatismus je luxus, protože když je uplatňován ve špatném kontextu, jako tomu bylo v případě německé, polské a maďarské strany ve třicátých letech v rámci strategie „třída proti třídě“, která byla vyhlášena z Moskvy, stává se sebevražedným. V těchto zemích až do roku 1945 tři strany vymizely.

Ptáte se, jestli existují nějaké listinné důkazy o tom, že KSČ byla podřízena sovětské doktríně

---

¹ Chtěla bych poděkovat Mariánu Lózi, Jitce Pallas, Luboru Jílkovi a Veronice Pehe za kritické poznámky a komentáře k tomuto textu.

a politice, jako by se o tom dalo diskutovat. Nemyslím si, že by se o tom dalo pochybovat od dob, kdy byla ve dvacátých letech bolševizovaná. Monografie Jacquesa Rupnika o historii KSČ poskytuje bohaté archivní důkazy. V roce 1929, kdy se Klement Gottwald stal generálním tajemníkem strany, se stal také poslancem československého parlamentu. Tato historka je líčena znovu a znovu, ale stojí za to ji zopakovat, protože je velmi výmluvná. Tvrdil: „My jsme stranou československého proletariátu. Naším nejvyšším revolučním štábem je skutečně Moskva. A my se do Moskvy chodíme učit od ruských bolševiků, jak Vám zakroutit krkem. A vy víte, že ruští bolševici jsou v tom mistři.“²

Českoslovenští komunisté a sympatizanti mohli nabídnout určité iluze, ale českým a slovenským občanům, kteří chtěli být informováni, bylo po vydání románu Jiřího Weila *Moskva-hranice* (1937³) bezpochyby jasné, co stalinismus v praxi znamenal. Weil popisuje své zkušenosti s represí, když žil v Sovětském svazu v letech 1933 až 1935, což byla zkušenost, která byla velmi vzdálená teoretickým slibům a původním ideálům. Česká kritika však poučení z románu z velké části ignorovala.

Doma nebo v zahraničí byli českoslovenští komunisté známí zvláště horlivým prosazováním moskevského dogmatu. Ať už z paměti bývalých soudruhů,⁴ nebo ze zpráv Karla Bartoška⁵ je zcela patrné, že Artur London a další patřili během války ve Španělsku (1936–1939) mezi nejdogmatictějšími představitele Kominterny. Evžen (Jenő) Fried působil ve Francii ve třicátých letech. Fried byl urputný stalinistický Maďar ze Slovenska, který prosazoval stalinizaci francouzské komunistické strany a eliminoval její umírněné křídlo. Vysvětlil francouzským soudruhům, že pakt Molotov-Ribbentrop byl oprávněný, protože druhá světová válka byla válkou mezi imperialisty⁶ – dokud v roce 1941 zcela nezměnil tvář.

Po válce chtěl Stalin spolupracovat se Západem a s demokraty v zemích okupovaných Rudou armádou. Umírněná politika po roce 1945, linie „národní cesty k socialismu“ přijatá v každé zemi, byla diktována Stalinem a všichni vůdci ji prosazovali s neskrývaným nadšením. Paměti Milovana Djilase *Konverzace se Stalinem* nabízejí fascinující pohled na tuto falešnou toleranci a poctivost⁷ – falešnou, protože zatímco Stalin kázal umírněnost, Rudá armáda okupovala střední Evropu na úkor místního obyvatelstva (kromě Československa, vzhledem k tomu, že Rudá armáda odešla již 1. prosince 1945.)

Po válce nahradila Kominternu nová organizace Informbyro (Cominform), i když byla méně dogmatická, a hlavně méně silná. Giuliano Procacci vydal zápisy ze tří schůzí Informbyra. Můžeme

---

² Jacques Rupnik, *Histoire du parti communiste tchécoslovaque. Des origines à la prise du pouvoir*, Paříž, Presses de la FNRP, 1981, str. 78.

³ Jiří Weil, *Moskva-hranice: román*, Praha, Družstevní práce, 1937.

⁴ Ota Hromádka, *Jak se kalila voda. Výbor z kriminálních příběhů a úvah*, Kolín nad Rýnem, Index, 1982.

⁵ Karel Bartošek, *L'aveu des archives. Prague-Paris-Prague, 1948–1968*, Paříž, Le Seuil, 1996.

⁶ See Annie Kriegel, Stéphane Courtois, *Eugen Fried: le grand secret du PCF*, Paříž, Le Seuil, 1997.

⁷ Milovan Djilas, *Conversations with Stalin*, New York, Harcourt, Brace & World, 1962.

sledovat, jak se charakter sovětské moci mění od roku 1947 do roku 1949. Veškerá benevolence mizí a po rozchodu s Titem v roce 1948 požaduje Stalin úplnou podřízenost ostatních komunistických stran.⁸ Slánský a Gottwald, kteří v roce 1945 hlásali toleranci a úctu k demokratům, kteří slíbili, že nedojde ke kolektivizaci zemědělství a Československo dosáhne socialismu svým způsobem, národním a demokratickým způsobem,⁹ změnili směr po roce 1947. Československo se stalo stalinistické a tuto změnu urychlil převrat v únoru 1948.

To, že KSČ byla během stalinismu podřízena SSSR, je zřejmé, ale destalinizaci v letech 1954–1956 si vynutila také Moskva, jak jsem ukázala ve své knize.¹⁰ V roce 1968 se mohlo uskutečnit Pražské jaro proto, že Brežněv dal Dubčekovi požehnání během své cesty do Prahy koncem roku 1967. A po přestávce v roce 1968 byla KSČ během normalizace opět podřízena sovětům, což jistě nepotřebuje žádnou demonstraci, protože země byla obsazena. Nakonec se rok 1989 stal přímým důsledkem odpojení Gorbačova od střední Evropy v roce 1988.

Relevantnější otázkou by bylo, zda podřízenost KSČ Moskvě znamenala, že komunismus byl neochotnému Československu vnucen zvenčí. Odpověď je záporná: zaprvé proto, že Československo přijalo komunismus dobrovolně, a zadruhé proto, že síly, které se proti němu postavily, nabídky tak slabý odpor, že byl téměř irrelevantní. KSČ snadno zvítězila ve volbách v roce 1946. Československé obyvatelstvo poté kolektivně spolupracovalo s komunistickým režimem v různých formách: vstupem do strany (na konci roku 1948 bylo 49 % českého aktivního obyvatelstva členy KSČ!,¹¹) spoluprací s StB nebo jednoduše přijetím pravidel komunistického režimu, ať už to bylo někdy s nechutí – hry Václava Havla *Audience*, *Vernisáž* a *Protest* jsou v tomto ohledu poučné.¹² Komunismus mohl být v Československu zaveden stejnou silou, jak tomu bylo v Polsku a Maďarsku, ale faktem je, že to nebylo za potřebí.

Hlavním důvodem pro to bylo vlastenectví a dokonce i nacionalismus: Sovětský svaz a jeho československý zástupce, KSČ, byl jedinou mocí, která byla schopna zaručit, že se vysídlení sudetští Němci nevrátí, ale KSČ byla také jedinou silou v Československu schopnou sjednocení a usmíření českých zemí a Slovenska po fašistickém převratu na Slovensku a katastrofálním zhroucení meziválečné „československé ideologie“, která byla ve skutečnosti formou českého etnonacionalismu

---

⁸ Giuliano Procacci (ed), *The Cominform Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milan, Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 1994.

⁹ Rudolf Slánský, *Co je komunistická strana?*, Praha, ÚV KSČ, 1945; Rudolf Slánský, *Současné problémy a úkoly Komunistické strany Československa*, Praha, ÚV KSČ, 1945; Rudolf Slánský, *Vedoucí silou ve státě musí být pracující lid*, Praha, Svoboda, 1945; Klement Gottwald, *O politice KSČ v dnešní situaci*, Praha, ÚV KSČ, 1945.

¹⁰ Muriel Blaive, *Promárněná příležitost. Československo a rok 1956*, Praha, Prostor, 2001.

¹¹ Jiří Maňák, *Proměny strany moci. Studie a dokumenty k vývoji KSČ v období 1948-1968, 1. a 2. část*, Praha, ÚSD, Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967, Svazek 8 a Svazek 9, 1995.

¹² Viz dialog mezi Vaňkem a Staňkem v *Protest: Václav Havel, Jan Novák, The Vaněk Plays*, London, Theater 61 Press, 2012.

uvaleného na Slovensko.¹³ Československo bylo zemí, kde byl komunismus silně spojen s nacionalismem/vlastenectvím, což významně přispělo k jeho populární legitimitě. To je docela ironické, vezmeme-li v úvahu internacionalistický rozměr komunistické ideologie v prvních letech Kominterny. Nelze však popřít, že Stalinova snaha spojit komunismus s nacionalismem v každé zemi a vyprázdnit veškerou ideologii „mezinárodního proletářství“, která pod jeho povrchem vzkvétala, byla pozoruhodně úspěšná. Jak uvážlivě poznamenal Václav Havel, nikdo se nestaral o nápis „Proletáři všech zemí, spojte se!“ ve výloze u zelináře.¹⁴

V době nástupu komunismu měli svůj díl odpovědnosti i českoslovenští demokraté. Prezident Beneš a demokraté tolerovali stále zjevnější poválečné zneužívání moci ze strany KSČ ve vnitřní politice, protože potřebovali zavřít oči před úplným kolapsem meziválečného systému, který prosazovali. Jan Masaryk popsal svému příteli Johnu Fosteru Dullesovi, budoucímu ministrovi zahraničí prezidenta Eisenhowera, jak si musel jednou rukou držet nos, zatímco druhou hlasoval v OSN, jak moc sovětské návrhy páchly.¹⁵ Co je to za obhajobu demokracie? Demokraté zavřeli oči před týráním, které někdy vyústilo v etnické čistky, doprovázené vyhoštěním sudetských Němců. Zákon č. 115/1946, který omilostnil všechny excesy spáchané proti Němcům, stanovil standard pro budoucí porušování lidských práv a byly to jedny dveře, které demokraté dychtivě otevřeli. Jak ukázal Benjamin Frommer, závažnost poválečného urovnání sporů s nacistickými spolupracovníky byla další ranou pro demokracii a zlověstným modelem pro nadcházející komunistické represe.¹⁶ Demokraté se poté nechvalně vzdali Marshallova plánu v červenci 1947. V únoru 1948 to byli demokraté, kteří urychlili krizi odstoupením z vlády, byl to demokrat, syn samotného zakládajícího prezidenta, Jan Masaryk, který zradil demokraty tím, že odmítl rezignaci (je pravda, že se ostatní ministři neobtěžovali s ním poradit), byl to demokratický prezident, který se vzdal a nominoval novou komunistickou vládu, a byl to demokraticky zvolený parlament z roku 1946, který se zavázal nové komunistické vládě bez jediného hlasu proti (ačkoli devět poslanců rezignovalo).¹⁷

Podobně Pražské jaro pohřbil osobně Alexander Dubček. Nebránil se okupačním silám, podepsal dohody v Moskvě, zůstal u moci a odčinil reformy, které provedl. Tvrdit, že normalizace byla „chybou Sovětů“, by tedy bylo velmi nepřesné. Za normalizaci nesli v první řadě odpovědnost první tajemník Husák a jeho kolegové a spolupracovníci. V tomto smyslu byl vztah

---

¹³ Viz například zcela ostudný nedostatek ohledu na slovenskou kulturu v knize Edvarda Beneše, *Détruisez l'Autriche-Hongrie! Le martyre des Tchéco-Slovaques à travers l'histoire*, Paříž, Delagrave, 1916; see also T.G. Masaryk, *Les Slaves après la guerre*, Praha, Orbis, 1923.

¹⁴ Václav Havel, John Keane, *The Power of the Powerless*, London, Routledge, 1985.

¹⁵ See John Foster Dulles, *War or Peace*, New York, Macmillan, 1957, str. 143.

¹⁶ Benjamin Frommer, *National Cleansing: Retribution Against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

¹⁷ Viz „Těsnopisecká zpráva o 95. schůzi Národního shromáždění republiky Československé v Praze ve čtvrtek dne 11. března 1948“, in *Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění republiky Československé. Schůze 80-96 (od 29. října 1947 do 11. března 1948)*, Praha, 1948, p. 2–3.

s eurokomunismem zpřetrhán. Jednalo se o dvě odlišné reality, které odpovídaly dvěma velmi odlišným kontextům. Českoslovenští normalizátoři toho měli více společného s francouzskými komunisty, kteří měli obdobné kořeny v dlouhodobé francouzské kultuře, než s umírněnějšími italskými komunisty.

Stručně řečeno, komunistický režim by se bez mezinárodního kontextu v roce 1948 pravděpodobně v Československu neuchytil, ale komunistická ideologie byla v české kultuře hluboce zakořeněna. Ti, kteří chtěli vědět, co by komunismus v praxi znamenal, to věděli, ale většina lidí se rozhodla to nevidět a nechat to tak, nebo to dokonce nadšeně podporovali.

IČL: *Jak se odrážely podle Vašeho osobního hodnocení historie a osobní zkušenosti ve vzniku, tradici a historii KSČ a později v KSČM západoevropské vlivy, západoevropská socialistická a komunistická tradice, italský historický kompromis, vývoj ve Francii, eurokomunismus, reformismus v komunistickém hnutí v postsovětském prostoru?*

Muriel Blaive: Eurokomunismus byl v mnoha ohledech intelektuálním pokračováním Pražského jara. Symbolizuje to skutečnost, že Jiří Pelikán emigroval do Říma a později se stal poslancem Evropského parlamentu za italskou socialistickou stranu. Ale jak víme, Pražské jaro bylo mrtvé a pohřbeno v normalizovaném Československu. Českoslovenští i francouzští komunisté byli spíše dědici stalinismu. Obojí vykonávali ten druh vlády, který je dlouhodobě možný díky tomu, že mají dostatečnou podporu, aby si mohli dovolit chybovat. Rozdávali privilegia a výměnou si kupovali věrnost – to je ta (ne)slavná „společenská smlouva“, kterou jsem v minulých letech popsala k ctnostnému rozhořčení antikomunistů. To, že si KSČ vybudovala skutečný základ podpory, bylo zřejmé po roce 1989, kdy pro ni hlasovala podstatná část voličů. KSČ se nechtěla reformovat, protože byla hrdá na své dosavadní výsledky a představovala mnoho občanů, kteří litovali jednoduššího životního stylu před rokem 1989 a/nebo litovali excesů divokého kapitalismu – ne bezdůvodně, dodala bych. Je zajímavé, že francouzští komunisté šli podobnou cestou. I oni se nechtěli vyvíjet navzdory jejich slábnoucí volební podpoře, spokojení se skutečností, že stále mají silnou členskou základnu. Výsledkem je, že obě organizace jsou nyní občanskými organizacemi, které nejsou bez podpory veřejnosti, ale prakticky jako politické strany končí.

IČL: *Nakolik považujete vývoj Československa po 2. světové válce do plného převzetí moci československými komunisty v únoru 1948 za důsledek války, aktivit komunistického odboje a domácího poválečného politického vývoje a nakolik za důsledek rozpadu protihitlerovské koalice a působení vnějších sil. Můžete uvést dokumentární důkazy?*

Muriel Blaive: Existuje několik faktorů vysvětlujících poválečný vývoj, některé endogenní, jiné exogenní. Vysvětlení se obvykle bude lišit podle osobních hodnot a přesvědčení historika nebo

historičky, kdo toto období hodnotí, a také podle současného kontextu v době, kdy to píše. Nemyslím si, že by bylo produktivní nebo dokonce možné definovat přesnou míru odpovědnosti za každý faktor. Všichni přispěli; všichni interagovali.

Jako exogenní faktory bych uvedla ekonomickou krizi z roku 1929, která ve třicátých letech způsobila v Československu zmatek stejně jako jinde. Morální, politická a vojenská zrada Československa Francií a Británií v Mnichově v roce 1938 byla rozhodně zásadní. Nacistická okupace a její teroristický režim byly základem poválečné identity. A nakonec byla jistě hlavním faktorem sovětská oběť od 1941 do 1945 a osvobození Československa.

Jako endogenní faktory bych uvedla kolektivní nadšení sudetských Němců pro nacismus, kolaps českého paternalismu, který byl typický pro první republiku, neúspěch země v boji za své ideály v roce 1938, slovenskou fašistickou zradu v roce 1939, zradu konzervativních stran během války a slabost protinacistického odboje. Ráda bych vás zde upozornila na další dva romány Jiřího Weila, *Život s hvězdou*¹⁸ a *Na střeše je Mendelssohn*, stejně tak na *Zbabělce*¹⁹ Josefa Škvoreckého, jako na přesný popis pasivního, dalo by se říci i lhostejného chování české populace k utrpení jiných národů. Češi nebyli nijak zvlášť antisemitští, přesto udělali velmi málo pro to, aby pomohli svým židovským krajanům, a ještě méně Romům. I když to bylo odůvodněno strachem, nemohu uvěřit, že tento přístup nezanechal na kolektivní psychice stopu – a se špatným svědomím je snadnější manipulovat.

Po válce je pozoruhodná pomsta, která měla někdy podobu etnických čistek vůči německému civilnímu obyvatelstvu,²⁰ a neomluvitelné omilostnění těchto zločinů. Všechno ostatní pocházelo z těchto dvou faktorů: komunisti se stali nepostradatelnými, a proto omezení demokratického života, které zavedli, bylo přijato bez mrknutí oka. Polovina politického spektra byla vyloučena. Jak již bylo zmíněno výše, špatné svědomí ohledně spolupráce či kolaborace s nacisty a/nebo vysídlení Němců bylo vyváženo obzvláště bezohledným zacházením s válečnými kolaboranty, což byla další rána pro demokratický duch. Demokraté také osudově nechali KSČ převzít územní správu (národní výbory) a přerozdělit německou půdu a majetek ve svůj vlastní prospěch.

Abychom to zkrátili, od okamžiku, kdy demokraté přijali pomoc komunistů, a záleželo jim na ní při plnění jejich národního očištného programu, byla demokracie odsouzena k zániku. Demokraté přišli o svého ducha tím, že upustili od své tradiční obrany demokracie a lidských práv.

Můžeme poznamenat, že to všechno bylo možné, protože komunisté také ztratili svého ducha tím, že upustili od své tradiční obrany národnostních menšin. Zdá se, že k Stalinovu náhlému obratu

---

¹⁸ Jiří Weil, *Life With A Star*, Evanston, Northwestern University Press, 1998 (originál 1949); Jiří Weil, *Mendelssohn Is on the Roof*, New York, Farrar, Straus & Giroux, 1991 (originál 1960.)

¹⁹ Josef Škvorecký, *The Cowards*, London, Victor Gollancz, 1958 (originál 1958.)

²⁰ Viz Kateřina Tučková, *Vyhnaní Gerty Schnirch*, Brno, Host, 2009.

došlo v roce 1943. V rozporu se svou předchozí politikou nyní SSSR podpořil homogenní národní společenství, čímž účinně obětoval národnostní menšiny, zejména Němce. Stalin a Beneš našli v Moskvě obnovený základ pro dohodu. Českoslovenští komunisté německého původu „čechizovali“ svá jména a KSČ se stala zastáncem československého vlastenectví na úkor svých německých a maďarských menšin.

Ve svých otázkách jste mě opakovaně vyzýval k poskytnutí „listinných důkazů“, ale to vše je již dlouho zdokumentováno ve zdrojích, které zde zmiňuji, není to nic nového.²¹ Všechno bylo po desetiletí volně dostupné pro ty, kteří o to měli zájem. Otázkou je, proč se o to téměř nikdo nezajímal.

IČL: *Bylo Pražské jaro 1968 výrazem národních specifik, nebo odrazem objektivních procesů evropské společnosti? Obohatilo nebo neobohatilo Pražské jaro 1968 evropské levicové (komunistické, eurokomunistické, socialistické) tradice? Jestliže ano, jaké reakce Západní Evropy můžete jmenovat nebo popsat? Jaký praktický význam může mít historické bádání Pražského jara pro současnou společnost?*

Muriel Blaive: Pražské jaro je v mých očích především pomalou reakcí na zhoršující se ekonomickou situaci; stalinizace ekonomiky dosáhla svých absolutních limitů do roku 1963.²² Uvolnění cenzury však otevřelo brány záplavě viny na straně komunistických intelektuálů, kteří v roce 1948 zemi slíbili zářivou budoucnost a kteří ji místo toho vedli k politickým a ekonomickým útrapám stalinismu a strašlivým nespravedlnostem v podobě politických procesů a kolektivizace. Často se tvrdí, že Pražské jaro přišlo pozdě, protože bylo tolik teroru, že československá společnost byla anestetizována v roce 1956. Ve své knize o roce 1956 jsem však ukázala, že tomu tak není. Lidé prošli šokem ze stalinistického teroru, zvykli si na režim, a našli v něm dokonce některé výhody: především bezpečnost proti Němcům, ale také ochranu proti nezaměstnanosti, obecně výhody sociálního státu, a nesmíme zapomenout na rozsáhlý vzestup nových sociálních tříd, který provázal pád předchozích elit. Rok 1968 není „zpožděným rokem 1956.“ Nebyl vyvolán hněvem lidu. Naopak Alexander Dubček byl velmi populární.

Pražské jaro se shodovalo s celkovou náladou zúctování na Západě. Mladší generace se bouřily proti zkorumpovanému, autoritářskému a paternalistickému společenskému modelu svých rodičů a prarodičů, bouřily se proti nesmyslnosti války ve Vietnamu, počítaly s nacistickou minulostí v Německu,²³ bouřily se proti autoritářství a cenzuře ve Francii za De Gaulla. Stručně řečeno, otrásl

---

²¹ Např. je to vše v mé knize o 1956, která byla publikována česky v 2001: Muriel Blaive, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*, Praha, Prostor, 2001.

²² Viz George R. Feiwel, *New Economic Patterns in Czechoslovakia. Impact of Growth, Planning, and the Market*, New York, Praeger, 1968, str. 85.

²³ Viz Harald Welzer, Sabine Moller, Karoline Tschuggnall, *"Opa war kein Nazi": Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*, Frankfurt nad Mohanem, Fischer, 2002.

modelem konzervativní společnosti, ve které vyrostli. Západní hnutí vedli mladí lidé, kteří chtěli změnit budoucnost a kteří byli častěji radikálnější a levicovější než komunisté. Pražská návštěva Rudiho Dutschkeho a Daniela Cohna-Bendita na jaře 1968 a systémové nedorozumění s českými studenty, které ji doprovázelo, jsou v tomto ohledu poučné.²⁴ Zatímco mladí západní revolucionáři pohrdali buržoazní demokracií, z pohledu Prahy byla stejná buržoazní demokracie snem.

Pražské jaro skutečně vedli intelektuálové středního věku, kteří chtěli napravit minulé chyby a nespravedlnosti. Ve své autobiografii, která vyšla pouze ve francouzštině, historik Karel Kaplan výmluvně popsal svůj duševní stav, když zjistil, že oběti soudů byly nevinné: „Více než deset let jsem postupoval cestou k pravdě. Cesta byla protkaná objevy, zklamáními, bezesnými nocemi, bolestivým dotazováním a sebezkoumáním, cestou poznačenou svrženými modlami a mrtvými iluzemi. Prošel jsem srdcervoucím vnitřním konfliktem vyplývajícím z této konfrontace mezi ideály a realitou, iluzemi a fakty. [...] Toto setkání s prameny jsem prožíval dvojím způsobem, jako historik a jako muž, který přinesl svůj skromný příspěvek k úpravě díla, jehož hlubokou pravdu nyní hledal.“²⁵ Jak to všechno bylo možné? Pražským jarem měla KSČ najít odpověď a uchránit komunistickou vládu před takovým zneužíváním v budoucnosti.

Přes toto kulturní, politické a intelektuální nedorozumění byly západní elity oslněny leskem „socialismu s lidskou tvářič“. Alexander Dubček slíbil vyčištěnou verzi socialismu, třetí cestu, kterou spojí sociální a intelektuální výhody komunismu (rovnostářství, rovné příležitosti, sociální stát) s respektováním lidských práv a svobody. Člověk by musel být mimořádně konzervativní, aby nepovažoval tento program za lákavý.

Byl komunismus odsouzen k zániku, nebo mohlo Pražské jaro zachránit komunistickou ideologii, kdyby do Československa nevpadly armády Varšavské smlouvy? Je to diskutabilní, ale moje odpověď je, že ne. Ani tak dobře míněná verze komunismu nemohla najít sílu uznat, že zemi uvedli stalinisté v omyl. Slánský mohl stát v čele sporného režimu, ale on a jeho spoluobžalovaní byli nevinní, co se týče zločinů, z nichž byli obviněni při monstrprocesu. Úplné zúčtování by znamenalo uznání, že KSČ obětovala národní zájmy sovětským požadavkům; jinými slovy by to vyvolalo otázku velezrady. To bylo ještě pravdivější ohledně Horákové a ostatních demokratů. Horákovou nebylo třeba popravovat, byl to neodpustitelný morální hřích komunistického režimu. Ambivalentní postoj vedení z roku 1968 vůči Gottwaldovi to prozrazuje také. Dubček a Husák se zdrželi říkat, co je třeba o Gottwaldovi říci: zradil svůj slib vést zemi k socialismu národní cestou. Dodnes neexistuje žádná akademická biografie Klementa Gottwalda, jako by uznání tohoto ideálu jako iluze nebo lži bylo stále

---

²⁴ Viz Jacques Rupnik, “1968: The Year of Two Springs”, *Eurozine*, 16. května 2008, <https://www.eurozine.com/1968-the-year-of-two-springs/#>.

²⁵ Karel Kaplan, *Dans les archives du Comité central: trente ans de secrets du Bloc soviétique*, Paříž, Albin Michel, 1978, str. 95–96. Viz též Muriel Blaive, “The Reform Communist Interpretation of the Stalinist Period in Czech Historiography and Its Legacy”, *East European Politics & Societies*, v přípravě, 2021.

příliš bolestivé. Jak vidno, také Havel, Klaus, a Zeman o Gottwaldovi mlčeli.

Důvod tohoto kolektivního ticha je podle mého názoru zcela zřejmý: pokud jsme vytvořili nebo až vytvoříme kvalitní biografii Gottwalda, která obnoví význam jeho role sociálního aktéra, celá komunistická éra si konečně najde své legitimní místo v české historii. Komunismus nebyl žádnou historickou náhodou, ani něčím nečeským, právě naopak, komunismus byl důležitou epizodou českých dějin, kterou je třeba adekvátně uznat a počítat s ní. Nestalo se to z čista jasna, ale zapsalo se do konkrétního kontextu a zanechalo to hmatatelné (nepotvrzené) stopy v kolektivním vědomí.

IČL: *Co považujete za klíčové body normalizace v českém pojetí a jak ji sama definujete, jestliže máte jiný názor? Jak je období „normalizace“ let 1969–1989 v tradičním pojetí posuzováno zvenčí, konkrétně v SRN, Francii, Itálii, Velké Británii?*

Muriel Blaive: Podle mého chápání je normalizace jednak dlouhým klouzajícím sklonem směrem ke zhroucení komunismu, jednak ideálním hlediskem k pozorování přizpůsobení populace komunistické nadvládě. Ze všech svědectví je zřejmé, že téměř nikdo nepředpokládal, prakticky až do listopadu 1989, že konec přijde brzy. Takže můžeme zkoumat, jak se lidé snažili vést svůj život v tomto omezeném prostředí.

Zpětně se ukázalo, že rok 1968 znamenal začátek prohlubující se propasti životní úrovně Československa v porovnání se západními zeměmi, například se sousedním Rakouskem. Sedmdesátá léta znamenají velký vzestup, pokud jde o vývoj a životní úroveň v západní Evropě (v USA k tomu došlo ještě dříve.) Trauma a důsledky druhé světové války byly konečně odloženy stranou. Lidé „zbohatli“ a vyrovnali se se svými pochybnostmi o odevzdání se konzumní společnosti. Toho byl normalizační režim zcela neschopný dosáhnout. Věci se nezhoršovaly, ale zlepšovaly se jen velmi pomalu a do druhé poloviny osmdesátých let naprosto stagnovaly.

Když jsem v roce 1987 zahájila studium, neustále jsem slychala o novém fenoménu, kterému jsem nejprve úplně nerozuměla: globalizace. Z dnešního pohledu je zřejmé, že komunistická vláda byla na konci svých sil a byla blízko svého zhroucení. Jaký autoritářský, komunistický režim jsme mohli mít v éře internetu, sociálních médií a masového cestování? V tomto smyslu je polská krimi série *1983* na Netflixu zásadně nehistorická. Komunismus u moci, jak byl praktikován, prostě nemohl žít v nadcházející éře masové komunikace. Alespoň ne evropský komunismus. Čínský vývoj ukazuje, že je možný i jiný model, ale ten znamenal otevření hranic a umožnění svobodného podnikání a nestoudného individuálního obohacování. Evropské komunistické strany u moci byly na to příliš prudérní. Čínský režim je také zakotven ve vlastenectví tak, jak žádný evropský režim nikdy nebyl, dokonce ani ten československý.

Jak jsem již naznačila, normalizační společnost ztělesňuje dilema života pod stabilizovanou

diktaturou. Normativní nejednoznačnost přežití je načrtnuta působivě. Máte režim podporovaný cizí mocí, která je najednou osvoboditelem a okupační silou. Máte vedení, které je zdiskreditováno, ale tvrdě pracuje na znovuzískání legitimacy a kooptování nové podpůrné třídy. Máte intelektuální elity, které se cítí provinile za padesátá léta a jsou hrdé na šedesátá léta. Máte populaci, které jsou ponechána rozhodnutí, zda a do jaké míry bude spolupracovat s tímto režimem, tímto „novým normálem“, aby dosáhla určité úrovně klidu a pohody ve svém každodenním životě. Na stadiónu života byla normalizace jako bazén olympijských rozměrů plný kalných vod, v nichž se hemžily různé strategie jak přežít. To je moje definice. Pro historičku studující praktiky nadvlády je to velmi úrodná půda.

IČL: *Jaké jsou limity a jaké vlivy se promítají do současných historických bádání o komunistickém hnutí a působení KSČ v někdejší Československu a jakým rizikům musí čelit badatel, který dnes usiluje o poctivé poznání a popis této historické reality.*

Muriel Blaive: Největší překážkou produktivní interpretace české komunistické historie je ideologický antikomunismus. Paměť české politiky byla po roce 1989 posedlá nutkáním dehistorizovat komunistické období z národních dějin, vymazat jej z paměti, předstírat, že k žádnému národnímu a sociálnímu schválení minulého režimu nikdy nedošlo. Bezúčelnost tohoto přístupu nemohla být lépe ilustrována než zákonem z roku 1993, který hanobil komunismus jako nezákonný a kriminální, a současně prohlašoval zákony schválené za komunismu za platné až do odvolání.²⁶

Je to nejen absurdní, ale i škodlivé pro mnoho jednotlivců a obecně pro sociální strukturu, aby se země chovala, jako by komunismus nehrál v českých dějinách žádnou roli. Přípravou určitého příběhu, který dává prostor pouze hrdinům, obětem, darebákům a zrádcům, je popírána, mazána, a přetvářena individualita lidí žijících v komunismu, složitost jejich osudů a jednoduše jejich identita. Na rozdíl od toho, v co doufají jeho promotéři, nevede tento proces k lesklému novému národu, očištěnému od všech jeho hříchů. Místo toho se vytváří společnost, která není spokojená, nerozumí jasně proč a uchyluje se k deziluzovanému tichu nebo rozhořčenému odsouzení, pokud jde o minulost.

To, co se česká společnost měla naučit ze své komunistické zkušenosti, je to, že marným způsobem přepisuje historii od shora dolů. Namísto napodobování jedné z nejhorších vlastností praxe komunistické moci by bylo lepší se inspirovat k budování něčeho nového, čelit bolestivé minulosti a uznat, že komunistická zkušenost je neodmyslitelnou součástí české historie dvacátého století. Teprve potom se s tím česká společnost dokáže vyrovnat a přistoupit k velmi potřebné formě národního

---

²⁶ Zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198>.

usmíření.

Jak dlouho ještě můžeme vydržet toto nedůstojné postkomunistické období? Je nejvyšší čas jít dál, nebo to brzy přečká dobu trvání samotného komunismu. Jak řekl Havel, záchrana spočívá v převzetí odpovědnosti. Převzít odpovědnost je nyní na pořadu dne, a to na všech stranách.

Roky zlomu

Ladislav Šafránek
(Praha, 17. 5. 2021)

Hovořím-li se svými známými, s posluchači nejrůznějších kursů a seminářů, resp. kolegy na pracovišti na téma zlomová léta moderních dějin ČSR (ČSSR, ČSFR či ČR), velkou většinou se shodují na roce 1948 (vítězství československého pracujícího lidu), na roce 1968 (zahájení a násilné potlačení „obrodného procesu“), na roce 1989 (porážka socialismu a mocenský převrat směrem ke kapitalismu). S tím lze souhlasit, uvedená léta jsou skutečně pro nás, obyvatele středoevropské kotliny osudová. Podle mého názoru k nim patří ještě rok 1960, který sice nebyl doprovázen pochodujícími jednotkami Lidových milicí, tanky Varšavské smlouvy ani stotisícovými demonstracemi na Václavském náměstí, nicméně svou typickou vnucenou, výrazně byrokratickou, administrativní, dogmatickou náladou položil základy pro devastující normalizační podobu společenského zřízení po porážce tzv. obrodného procesu. Právě na přelomu 50. a 60. let s těžištěm v roce 1960 se tvořily základy onoho centrálně direktivního řízení společnosti, které, jak dnes již víme, předurčovalo Brežněvovo pojetí „reálného socialismu“ objektivně k zániku se všemi mnohačetnými konotacemi.

Dobový kontext a časové vymezení

Rok zlomu, tedy rok, který prostřednictvím nejrůznějších zákonů, vyhlášek, opatření a nařízení, a především uplatňováním nedemokratických metod a forem práce jasně předvedl, kam až může vést nedostatečné řešení důsledků tzv. kultu osobností, byl rokem sevřeným dvěma vzájemně nesouměřitelnými sjezdy KSČ. První z nich (1958) byl ještě výrazně ovlivněn zásadním porušováním socialistické zákonnosti a postupným odcizováním pracujících stále byrokratičtějšímu establishmentu a mravní devastací společnosti po odhalení podstaty a důsledků zločinného režimu Josifa Džugašviliho Stalina. Naopak v druhém (1962) se již z části objevovaly náznaky politického, sociálního i ekonomického uvolňování s prvními prvky mírové spolupráce států s odlišným politickým a ekonomickým zřízením, vrcholící po složitém a rozporuplném vývoji Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) zahájenou za účasti představitelů 35 států v červenci 1973 v Helsinkách.

Na počátku sledovaného období se konal XI. sjezd KSČ (18.–21. června 1958 v Praze) za účasti 1 421 delegátů zastupujících 1 422 199 tehdejších členů strany. Sjezd zvolil 97 členů a 50 kandidátů ústředního výboru strany. Prvním tajemníkem KSČ byl zvolen Antonín Novotný. Sjezd se odehrával v době po odhalení zločinů J. V. Stalina na XX. sjezdu KSSS a po maďarském protisocialistickém povstání, obdobných procesech v Polsku, složitém vnitropolitickém vývoji

v Německu, konečné roztržce s Jugoslávií, počínající ideové krizi s Čínskou lidovou republikou apod. Základní specifikum vývoje v Československu spočívá v tom, že KSČ se podařilo tyto mezinárodní otřesy vstřebat. V Československu nedošlo k nějakému významnějšímu narušení statu quo, a proto se XI. sjezd KSČ mohl věnovat otázkám dovršení budování socialismu v naší vlasti v duchu *Generální linie výstavby socialismu* přijaté stranou v roce 1949.

Sledované období končí jednáním XII. sjezdu KSČ. Konal se za účasti 662 delegátů, zastupujících 1 868 849 tehdejších členů strany. Sjezd zvolil 97 členů a 50 kandidátů ÚV KSČ. Prvním tajemníkem byl opět zvolen Antonín Novotný. Odehrával se v podmínkách doznívajícího oficiálního nadšení nad přijetím nové Ústavy z roku 1960, kdy byla výstavba socialismu v Československu prohlášena za dovršenou a oficiální název státu změněn na Československou socialistickou republiku. Sjezd probíhal v optimistickém duchu pod vlivem ničím nepodložených a silně voluntaristických proklamací sovětského vůdce Nikity Sergejeviče Chruščova o brzkém dosažení komunismu a předstizení Západu. Sjezd KSČ založil základy pro postupnou liberalizaci vnitropolitického života i uvolnění v oblasti mezinárodní politiky. Na těchto základech byly v následujících letech provedeny rehabilitace některých komunistů stíhaných v procesech 50. let.

Celostátní konference KSČ konaná ve dnech 5.–7. 7. 1960 byla svolána především ze dvou důvodů. Za prvé s cílem projednat a schválit konečné znění návrhu nové socialistické ústavy, za druhé projednat a schválit návrh třetího pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství a kultury České republiky. Šlo o dva základní dokumenty, v nichž vedení strany a státu spatřovalo základní linii, základní direktivu pro další rozvoj socialistické společnosti. Na rozdíl od praxe nastolené po převratu z roku 1989 byly oba dokumenty výsledkem široké diskuze v pracovních kolektivech, na pracovištích i v místech bydliště. Tím není řečeno, že toto projednávání bylo vždy konkrétní a konstruktivní. Nicméně na rozdíl od současné praxe zde byly alespoň formální podmínky a prostor pro uplatnění názorů a připomínek veřejnosti. Například k otázkám nové, socialistické ústavy bylo uspořádáno 47 400 veřejných schůzí a besed s účastí 4 040 170 občanů. V diskuzi vystoupilo 732 800 občanů a bylo přijato 38 600 rezolucí, ve velké většině vyjadřujících souhlas se zásadami, které návrh nové ústavy obsahoval. S odstupem šedesáti let lze mít vážné pochybnosti o reálnosti a masovosti souhlasných projevů, nicméně pokud neprokážeme umělost, tendenčnost a zavádějící charakter verbálních i písemných projevů souhlasu s návrhem, pohybujeme se stále na tenkém ledě úvah a ideově motivovaných domněnek. Podle mého názoru byly projevy pracujících ve své většině a pod vlivem pozitivního vývoje v třídně rozděleném světě relativně neformální. Spontaneita však nevydržela dlouho, neboť již krátce po přijetí zejména zákonů pro ekonomický a sociální rozvoj společnosti došlo k nezanedbatelným poruchám jak v řídicí, tak i výkonné fázi výrobního cyklu.

Nová ústava byla prezentována jako zakotvení stavu, k němuž československá společnost dospěla, a současně jako program dalšího rozvoje státu a společnosti. Nepřímo šlo o potvrzení

dovršení jedné z etap výstavby socialismu, konkrétně programu *Generální linie výstavby socialismu* schválené v roce 1949. Jednotícím stanoviskem konference a zobecněním aktivních projevů celonárodní diskuze pak bylo tvrzení, že „lid v ní potvrdil, že žije základními problémy celé společnosti, chápe úlohu socialistického státu, jeho organizace i ekonomické otázky související s hospodářským základem našeho zřízení a problémy spjaté s uskutečňováním kulturní revoluce“¹ Diskuze potvrdila, že ústava jasně vyjadřuje třídní základ státu v čele s dělnickou třídou a odstranění vykořisťování člověka člověkem, že je v ní zakotvena Národní fronta Čechů a Slováků jako politický svazek pracujících měst a venkova pod vedením KSČ. Národní fronta v tomto pojetí znamená, že KSČ jako vedoucí síla ve společnosti (tzn. i v Národní frontě) jejím prostřednictvím (prostřednictvím sdružených společenských organizací) uplatňuje své spojení s pracujícími. Podíváme-li se na tuto tezi v genezi vývoje, zjišťujeme, že právě ona má zřejmě rozhodující vliv na odtržení strany a lidu v celém jejím globálním nazírání jako *conditio sine qua non* fungujícího politického systému.

Ústava Československé socialistické republiky

Nová socialistická ústava vycházela prioritně z teorie marxismu-leninismu. Jednoznačně ji deklarovala jako ideový, organizační i politický základ veškeré politické, ekonomické, sociální i kulturní práce republiky, a to jak uvnitř, tak i v zahraničním kontextu. Jak uvedl v úvodním referátu tehdejší první tajemník KSČ Antonín Novotný: „tato cesta je pro náš lid cestou jistoty sociální i národní, cestou socialistického humanismu, vysoké vzdělanosti, kultury a úcty k pracujícímu člověku, jemuž socialistické společenské zřízení dává široká práva a otevírá široké možnosti uplatnění. Pracující si jsou vědomi, že všechny tyto vymoženosti jim náš stát zabezpečuje proto, že je jejich vlastním státem, státem dělníků, rolníků a pracující inteligence“². Jak se zanedlouho ukázalo, uvedené teze zdaleka neodpovídaly reálné situaci jak v ekonomické základně společnosti, tak i v její ideové nadstavbě. Stačí připomenout necitlivou národnostní politiku A. Novotného, zejména z pozice prezidenta republiky, vrcholící po několika letech extempore s Maticí slovenskou. Objektivně a s odstupem let nutno konstatovat, že základní teze nové socialistické ústavy neodpovídaly podmínkám dosaženého stupně vývoje společnosti ani jejím základním principům, byly významně odtrženy od vnitropolitické i zahraničně politické situace ve státě i v mezinárodním kontextu.

Základní tezí nové socialistické ústavy, která dle mého názoru rozhodujícím způsobem poznamenala další vývoj společnosti na řadu let dopředu a významnou měrou přispěla ke společenské a politické krizi konce 60. let, bylo základní prohlášení, že „Socialismus v naší vlasti zvítězil!“³ Jak

---

¹ Celostátní konference KSČ 5.–7. 7. 1960, Rudé právo, Praha, 1960, str. 9.

² Tamtéž, str. 14–15.

³ Tamtéž, str.278.

uvidíme dále, šlo o zbožné přání neodpovídající realitě, dobově inspirované voluntaristickými, nereálnými a zmatenými prohlášeními sovětského vůdce N. S. Chruščova například o tom, že „ještě naše generace bude žít v komunismu“, že „do konce století předstihneme ekonomicky i sociálně USA“, a podobnými nereálnými výkřiky, které objektivně významně napomáhaly názorovému rozporu ve vědomí i jednání obyvatelů, k postupnému odcizování celé jedné generace. Současně bylo deklarováno, že se Československý stát, v němž se zorganizoval pracující lid v čele s dělnickou třídou, stal lidovou organizací v nejvlastnějším slova smyslu, tj. socialistickým státem. Dodejme, že tento závěr se v podobě jakéhosi primárního axiomu stal osou nové ústavy a základem veškeré činnosti státních orgánů a společenských organizací. Nová socialistická ústava ve své preambuli jednoznačně konstatovala, že „v naší zemi byly již vyřešeny všechny základní úkoly přechodu od kapitalistické společnosti k společnosti socialistické. Osвобоzená práce se stala základním činitelem v celé naší společnosti. Je nyní nejen povinností, ale i věcí cti každého občana. Uskutečňuje se již zásada socialismu: každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“.⁴ Již nejbližší měsíce ukázaly, jak daleko byly teze nové ústavy od reálného života společnosti. Jak tehdejší vedení strany a státu bylo zaslepeno několika dílčími úspěchy a nevidělo (nechtělo vidět) reálnou názorovou hladinu státu. Na konkrétních příkladech formální a obsahově devalvované, z rozhodování mechanicky vylučované dialektiky ekonomické základny a společenské nadstavby, resp. výrobních sil a výrobních vztahů, lze dokumentovat faktické opuštění teorie marxismu-leninismu a její nahrazení subjektivismem a rozhodováním ad hoc.

Nová ústava zakotvila definici Československé socialistické republiky jako socialistického státu založeného na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída. V článku 4 pak návazně definovala jako vedoucí sílu ve společnosti i ve státě „předvoj dělnické třídy, Komunistickou stranu Československa“. KSČ je pak v ústavě definována jako dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence. Ke společné činnosti při zajišťování úkolů společenského rozvoje KSČ využívá Národní frontu Čechů a Slováků jako politický svazek občanů pracujících pod vedením KSČ. Národní fronta byla tedy formálně samostatným subjektem sdružujícím společenské organizace, ve skutečnosti však svéráznou „převodovou pákou“ při prosazování, rozpracovávání a zajišťování centrálních, resortních i teritoriálních úkolů přijímaných samostatně či v součinnosti s orgány lidosprávy.

Porovnáváme-li Ústavu Československé socialistické republiky s aktuální buržoazní ústavou, zjišťujeme shodu či alespoň příbuznost některých zásadních ustanovení. Zejména tomu je v oblasti osobnostních i kolektivních práv a svobod člověka. V řadě směrů dokonce obsahovala „pokrokovější a modernější“ ustanovení, než kterými se řídíme v současnosti. Je však pravdou, že rozdíl mezi

---

⁴ Celostátní konference KSČ 5.–7. 7. 1960, Rudé právo, Praha, 1960, str. 279.

oběma ústavami jsou de facto odrazem jejich třídního zakotvení, a to především v jejich ekonomické a sociální determinaci. Základní práva a povinnosti občanů jsou v obecné podobě i s přihlédnutím k Listině základních práv a svobod vymezeny shodně. Právo na práci, na spravedlivou odměnu, rovnoprávnost bez ohledu na rasu, náboženství, postavení v rodině, v práci i veřejné činnosti, rovný přístup ke vzdělání a zdravotní péči apod. jsou v obou garantovány, nicméně jejich obsah doznává mnohých různorodých výkladů. Pokud jde o organizaci, pravomoc a odpovědnost orgánů moci výkonné, zákonodárné a soudní, je zřetelná jejich třídní podmíněnost. Nějaká bližší komparace obou v dobově podmíněných, v jiných konkrétně historických podmínkách přijímaných a jim podřízených ústavách je vyloučena. Například oblast péče o člověka, o jeho kulturní rozvoj a životní úroveň.

Jde o podobné teze jako v současné ústavě. S tou poznámkou, že ani v jednom případě není znění ústavy v každodenním životě respektováno. Teze, že velká náročnost výroby a životní úroveň, života vůbec, vyžaduje věnovat těmto otázkám zvýšenou pozornost, má bez konkrétního strukturálního objasnění pouze obecnou proklamativní funkci. Obecně platná a plně deklarativní je i teze obou ústav, že prioritní v dosažení uvedeného cíle je reprodukce pracovní síly. Zejména socialistická ústava zdůraznila, že živá pracovní síla je a zůstane základní výrobní silou a že je prvořadou povinností všech starat se o pracujícího člověka, zabezpečovat jeho všestranný rozvoj, zvyšovat jeho kvalifikaci, umožňovat další vzdělávání stejně jako pečovat o neustálou obnovu jeho sil, účelněji využívat pracovní dobu a také tvůrčí využívání volného času. Problém je v tom, že tyto veskrze opodstatněné priority byly prosazovány a realizovány s příliš malou intenzitou a minimální efektivitou.

V pozadí všech problémů se skrývá nesprávná interpretace podmínek a nástrojů plnění prioritního úkolu: zvyšování nominálních mezd a platů, snižování maloobchodních cen a rozšiřování společenské spotřeby. Naléhavost těchto priorit byla tak velká, že se musela stát jednou z nosných témat ústavy jako takové.⁵ Základním problémem přitom bylo fatální nepochopení teorie marxismu-leninismu, zejména problematiky extenzivního a intenzivního růstu. Socialistická ústava pod heslem „dohnat a předejít“ de facto uzákonila extenzivní růst, tedy oficiální státní plýtvání. Zdůvodnění, že se tím řeší i saturace uvolněných pracovníků z venkova, nelze s odstupem času pokládat za relevantní.

Materiálně technická základna socialismu

Vedení strany a státu si velmi dobře uvědomovalo, že ekonomická, sociální i politická situace ve společnosti zdaleka není tak růžová, jak vládní propaganda hlásala pro veřejnost. Zdaleka nešlo o tolik zprofanované „banány“ nebo mnohaleté pořadníky na osobní automobily. Mnohé zboží denní

---

⁵Bližší viz Celostátní konference KSČ 5.–7. 7. 1960, Rudé právo, Praha, 1960, str. 21.

spotřeby bylo dlouhodobě nedostatkové a pokud bylo i ve větším množství, pak v zoufale omezeném sortimentu. Přibližně v té době se postupně „otevíraly hranice“ a veřejnost se začala konfrontovat s „pozlátkem Západu“, resp. srovnávat hladinu životní úrovně. Státní ideologie a propaganda na tyto jevy nedokázala účinně reagovat. K tomu se připojilo uvolnění vědeckého bádání, uvolněná teoretická fronta s rozšiřující se možností publikační činnosti a šíření neoficiálních či dokonce konfrontačních teoretických i popularizačních studií. Významnou kritickou funkci vyvolalo částečné vyrovnání se s důsledky kultu osobnosti a nezákonnostmi 50. let, kdy mezi odsouzenými a postupně rehabilitovanými byly desítky předních teoretiků a renomovaných odborníků včetně ekonomů. Někteří z nich byli postupně zapojováni do pedagogické činnosti na univerzitách, resp. do nejrůznějších expertních týmů, což je obohacovalo o nové alternativní myšlení. Stačí zde zmínit převratnou studii Radovana Richty *Civilizace na rozcestí*, resp. knihu Oty Šika *Ekonomika, zájmy, politika*.⁶

Vedení KSČ a ČSSR si ekonomické, sociální i mravní nedostatky společnosti s větší či menší intenzitou uvědomovalo. Nenašlo však odvahu aktuální stav otevřeně a kriticky pojmenovat, natož přijmout zásadní, otevřená, kritická opatření přesto, že v obecné poloze byla formulována v dokumentech konference a následných plenárních zasedání ÚV KSČ. Nezapomínejme, že již na pozadí počátku 60. let se postupně formovaly nejméně dvě názorové platformy, které se postupně prezentovaly na veřejnosti jako alternativy budoucího (nadcházejícího) takzvaného Pražského jara. Jako příklad lze uvést průběh a výsledky takzvané Kafkovské konference z roku 1963.

Celostátní konference plně v souladu s většinovou názorovou hladinou založila základ dalšího rozvoje společnosti v oblasti ekonomického rozvoje ve spojení s růstem životní úrovně pracujících. Za základní, syntetizující úkol pro období po konferenci byl vytýčen razantní růst produktivity práce. Všechny další úkoly byly podřízeny prioritnímu, rozhodujícímu. Rozvoj vědy a techniky, technická rekonstrukce celých odvětví, prioritou komplexní mechanizace a tvorba podmínek pro přechod k automatizaci byly přijímány jako základní podmínka ekonomického, a tím i sociálního a kulturního růstu. Jednalo se sice o přípravu na plnění úkolů 3. pětiletky, nicméně mnohé z nich směřovaly do delšího realizačního období. Růst společenské produktivity práce a podstatný vzestup zemědělské výroby s cílem dosáhnout potravinovou soběstačnost alespoň v základních komoditách byly syntetizovány do úkolu zabezpečení nového podstatného vzestupu životní úrovně lidu.

Růst životní úrovně lidu byl konferencí chápán jako samozřejmý úkol, bez něhož se rozvoj socialistické společnosti konat nebude. Přesto, že šlo o úkol proklamovaný po celou dobu po získání politické moci proletariátem a podmínku budování socialismu, výsledky nebyly zdaleka odpovídající

---

⁶ Je pravda, že stěžejní díla obou autorů vyšla až v průběhu 60. let, nicméně jejich základní teze byly publikovány a na odborné veřejnosti probírány dříve, takže jejich formativní kritická role ve formulování úkolů československé společnosti již v případě celostátní konference je oprávněná.

možnostem a podmínkám. Navíc v době, kdy se uvolňovala možnost seznámit se s reálnými výsledky kapitalistických států v rámci politiky mírového soužití států s odlišným politickým zřízením. Životní úroveň měla růst cestou zvyšování nominálních mezd a platů, snižováním maloobchodních cen a rozšiřováním společenské spotřeby (vůči dětem a mládeži – poskytování učebnic a učebních pomůcek všem zdarma). Všechna tato a další opatření byla chápána jako projev komunistického principu rozdělování podle potřeb. Očekávalo se, že pomohou při výchově dětí pro komunistickou společnost a při vytváření pocitu rovných práv. V této souvislosti konference zdůraznila druhou socialistickou zásadu odměňování, tedy odměňování podle společenského významu práce, a význam posilování zásady hmotné zainteresovanosti pracujících na zvyšování výroby.

V této souvislosti je vhodné znovu připomenout, že hlavní otázkou, která řeší zvyšování životní úrovně, je další růst produktivity práce a obrat v zemědělské výrobě zejména proto, aby mohlo dojít ke snížení cen potravin. Druhou limitující stránkou byla v dané době (ostatně i dnes aktuální) determinace zvyšování produktivity práce postupným zkracováním pracovní doby. Péči o člověka, o jeho životní úroveň a o jeho všestranný rozvoj účastníci konference současně spatřovali v přednostním zkvalitňování a pozornosti otázkám reprodukce pracovní síly. Správně poukazovali na to, že živá pracovní síla je a zůstane základní výrobní silou a že je prvořadou povinností všech starat se o pracujícího člověka jak po stránce vzdělávání, zvyšování kvalifikace, tak i v oblasti účelnějšího a tvořivějšího využívání volného času. Ke škodě věci i tyto jinak ve svém celku relativně správné teze zůstaly pouze holými tezemi, proklamacemi oficiálních režimních tiskovin.

Strana ani vedení státu, plny „závratě z úspěchů“, neviděly, nechtěly vidět a ani zkoumat narůstající rozpor mezi teorií socialistické výstavby a jejím praktickým prováděním nejen u nás, ale v celém socialistickém bloku. V podmínkách Československé republiky šlo o dvě zásadní skutečnosti, jimž se ovšem vedení strany a státu důsledně vyhýbalo. Za prvé šlo o relativně úspěšná a produktivní léta 1945–1949 pokoušející se aplikovat metody a formy práce připravované pro československou cestu k socialismu, za druhé o postupně narůstající poruchy v zásobování obyvatelstva, nepřilíš skrývané inflační tendence a celkové silné měnové turbulence vrcholící měnovou reformou v roce 1953. To vše mohlo a mělo relevantní orgány naléhavě varovat. Přitom nejpozději v době přípravy XII. sjezdu KSČ byl rozpor mezi teorií a praxí, mezi vytyčovanými cíli a jejich naplňováním i mezi devalvovanou, nicméně stále nějak fungující (zvláště v rámci hospodářské soutěže států budujících socialismus) materiálně technickou základnou a společenskou nadstavbou tak napjatý, že i konzervativní síly ve vedení strany a státu došly k závěru o existenciální nutnosti připravit novou soustavu řízení a plánování národního hospodářství, tentokrát založenou nikoli na několika málo nepřilíš bolestivých opatřeních spíše formálního organizačního a částečně i strukturálního charakteru. To podstatné, co mělo potenciál dynamizovat a celkově zefektivnit zproduktivnit materiálně technickou základnu společnosti, tedy přeorientovat ekonomiku

z extenzivní, nákladové, orientované na kvantitativní ukazatele na ekonomiku dynamickou, intenzivní, založenou na zbožně peněžních vztazích a trhu, zůstalo nedotčeno. K určitým změnám zvláště operativního charakteru a vyvolaným krizovou situací ve společnosti došlo reálně až v kontextu s poklesem hrubého domácího produktu a krachem 3. pětiletky.

Pravděpodobně největší změny v politice strany a státu, naznačené a posuzované celostátní konferencí, byly nově formulovány prioritně v návaznosti na pozitivní změny v mezinárodních vztazích jak obecně odstraňováním mezinárodního napětí mezi státy odlišné politické orientace, tak v návaznosti na výsledky mezinárodních porad komunistických a dělnických stran a hnutí, jejichž jednotící linií byl odklon od vyhrocené studené války k politice prohlubování mírového soužití. Základní orientace byla jasná: ekonomicky dostihnout a předstihnout kapitalismus, k tomu měl v našich podmínkách přispět především 3. pětiletý plán. Od jeho plnění konference odvíjela náš podíl na nastolení a prohlubování trvalé převahy socialismu nad kapitalismem.

Z pohledu stavu a předpokládaného vývoje společnosti směrem k socialismu měla konference dva základní úkoly: projednat a de facto finalizovat novou socialistickou ústavu a projednat a schválit 3. pětiletku jako dva základní milníky dalšího rozvoje Československa. Z předchozího i následného textu je již na tomto místě jasné, že zdaleka nebyly splněny jak co do kvality, tak kvantity. S odstupem času a na základě známého vývoje ve straně a společnosti lze konstatovat, že ani splněny být nemohly. Byly totiž významně odtrženy od reality podmínek života a možností Československé republiky. Relativně otevřeně bylo o sociálních a ekonomických problémech, jejich limitujících a korigujících dopadech hovořeno v druhém hlavním referátu, ve vystoupení tehdejšího předsedy Státní plánovací komise Otakara Šimůnka k úkolům a programu třetí pětiletky, „plánu rozvoje vyspělé socialistické společnosti.“. Výmluvný je v této souvislosti závěr konference o tom, že tempo růstu výroby a spotřeby a stupeň rozvoje dosažený „mohutným hospodářským rozmachem“ jsou přesvědčivým důkazem předností socialismu. To v době, kdy se již začaly i v široké míře projevat nebezpečné poruchy, zejména v dodavatelsko odběratelských vztazích, zásobování obyvatelstva základním spotřebním zbožím a možnostmi jeho sportovního a kulturního vyžití. To neznamená, že v budování socialismu u nás nebyly dosaženy v jednotlivých segmentech, například ve vzdělávání obyvatelstva, bytové výstavbě a zdravotnictví, značné úspěchy a výsledky, na nichž staví i stávající vedení státu.

Mnohé úspěchy, které byly v socialistické výstavbě dosaženy, ale i nedostatky a problémy byly ke škodě věci analyzovány většinou z politického hlediska značně subjektivně. Ekonomické a sociální diskrepance byly zpravidla vydávány za důsledek přežívajících vlivů zbytků kapitalistických, maloburžoasních sil a třídního boje zejména na venkově. Občanská veřejnost byla konferencí přesvědčována, že rozhodujícím nástrojem rozvoje národního hospodářství je „posilování socialistických výrobních vztahů, vítězících v celé společnosti“. Se zvláštním důrazem bylo konstatováno a oceňováno vítězství socialistických výrobních vztahů na vesnici, reálné dokončení

socialistické přestavby vesnice. V této souvislosti byly akcentovány údajné významné posuny v tvůrčím pojetí práce, které se projevovaly zejména v rozvoji socialistického soutěžení a zvyšování intenzity práce. Tento proces v rámci rozvoje iniciativy pracujících byl reálný a odrážel reálné procesy na pracovištích a v pracovních kolektivech, nicméně skutečný přínos pro společnost byl hluboko pod potenciálem a měl spíše manifestační funkci. Ve skutečnosti díky nerovnoměrným výsledkům, různým cyklickým výkyvům v plnění výrobních úkolů docházelo k poruchám v plnění plánů se všemi negativními důsledky zejména v zásobování obyvatelstva a celé distribuční síti.

Každodenní realita byla v příkrém rozporu s tvrzením, že „naš rozvoj je nepřetržitý, rovnoměrný a trvalý, zbavený antagonismů, opírající se o prohlubující se a rozšiřující se uvědoměle vytvářenou proporcionalitu, která umožňuje nepřetržitě rozšiřovat a využívat všech zdrojů hospodářského růstu“.⁷ V tomto slova smyslu bylo jednání konference spíše oslavou úspěchů než dělným a věcným posuzováním reálného stavu a hledáním účinných cest ke skutečné a reálné dynamizaci sociálního a ekonomického povznesení státu. To se navzdory ubezpečování veřejnosti o vědeckém řízení a plánování rozvoje společnosti, o důsledné orientaci na rozvoj vědeckého poznání a uplatnění jeho výsledků v životě a práci společnosti, o upevňování jednoty KSČ a lidu nedařilo a zůstalo na bázi neutrality, přání a neřešených rizik. Ostatně právě v té době se zrodil termín „mlčící většina“. V konkrétní podobě se to obráželo v plnění úkolů druhé pětiletky a zejména v následných samotných návrzích směrnic třetí pětiletky a jejich naplňování.

Výsledky a plány

Sledované období bylo z pohledu plnění úkolů socialistické výstavby v historické kontinuitě počínaje přijetím Dvouletky a specifík tzv. československé cesty k socialismu a konče poločasem plnění úkolů 2. pětiletky komplexně zhodnoceno právě na celostátní konferenci KSČ v roce 1960. Zhodnocení bylo pojímáno jako komplexní, nicméně, jak se ukázalo i v některých diskusních příspěvcích, nedostatečně kritické a inspirativní pro změnu objektivně překonané strategie extenzivního vývoje společnosti. Přes veškerou snahu řady ekonomů objasnit a prosadit orientaci na vědeckotechnický rozvoj, na intenzifikaci ekonomiky, na plnění kvalitativních ukazatelů hospodářského a sociálního růstu a uvolnění tržního prostředí došlo k oslavě dosahovaných výsledků bez hlubší analýzy jejich podstaty a souvislostí. Konkrétním příkladem může být tvrzení, že „úroveň produktivity práce jsme podle předběžných propočtů předehtali Velkou Británií a Francií a v nejbližší době i úroveň dosahovanou v průmyslu Německé spolkové republiky ... během třetí pětiletky jsme v tomto směru schopni předstihnout všechny významné kapitalistické země západní Evropy“.⁸ Dále se konference ubezpečovala v tom, že zásadním opatřením, „nejvýznamnějším počinem uplynulého

---

⁷ Celostátní konference KSČ 5.–7. 7. 1960, Rudé právo, Praha, 1960, str. 37 a násl.

⁸ Tamtéž, str. 40 a násl.

období“, bylo provedení peněžní reformy a zavedení jednotného trhu v roce 1953. Podařilo se tak „dosáhnout zvláště vysokého vzestupu osobní spotřeby a podstatně bohatšího dokonalejšího a rozmanitějšího uspokojování potřeb“.⁹

Objektivně je nutno přiznat, že základní orientace a vytyčované cíle odpovídaly zájmům a potřebám společnosti. O významu a opodstatněnosti základní priority vedení strany a státu, tj. základní orientace na zajišťování harmonického růstu hmotné a kulturní úrovně všeho obyvatelstva a stále plnějšiho uspokojování jeho rostoucích potřeb netřeba pochybovat. Společnost skutečně potřebovala novou kvalitu sociálního i kulturního rozvoje, nikoli tedy charakter selektivní a brutálně třídní sociální péče známé z dob 1. republiky. Růst reálných mezd zvyšoval životní úroveň občanů jak co do rozsahu koupěschopnosti obyvatelstva, tak i zásobováním, kvalitou a sortimentem trhu. O zásadních kvalitativních změnách ve školství, zdravotnictví, důchodovém systému, ale i bytové výstavbě a občanské vybavenosti apod., provedených v podstatě za necelých deset let, na nichž i po 60. letech parazituje stále ještě stávající politický systém, může při vši kritičnosti pochybovat pouze zavilý nepřítel socialismu a sociálně ekonomického i politického pokroku typu ve zlaté kolébce zrozeného Václava Havla.

Základní problém sledovaného období nespočíval v cílech, potřebách, iniciativách pracujících a pracovních kolektivů. Ty byly vesměs naladěny „prosocialisticky“. Problém byl v dogmatické, voluntaristické interpretaci dosahovaných výsledků jako důkazu nové kvality práce a života „nové společnosti“. Bylo to spojeno s absolutizací dosahovaných výsledků a přehlížením či nesprávnou interpretací různých reálně a logicky se objevujících negativních excesů, které logicky doprovázejí každý pokus o změnu. V našich podmínkách byl ovšem tento systém postupně dopracováván k dokonalosti. Zatímco ve světě se odehrávaly procesy svědčící o hledání nových progresivních, tvůrčích inovativních přístupů k plnění úkolů, v našich podmínkách vedení strany a státu nevidělo (nechtělo vidět) zárodky narůstající celospolečenské krize, která postupně a s různou intenzitou v různých segmentech života společnosti zasahovala společnost a metastázovala do všech jejích sfér. Dosahované výsledky, které nebyly v řadě směrů zpochybnitelné, bohužel sloužily i k zakrývání skutečných chyb, omylů a nejasností. Ve veřejném prostoru se na úrovni středního a vyššího článku řízení postupně začala objevovat jistá „závrať z úspěchů“. O to větší bylo vystřízlivění v nejbližších letech.

Jednou z příčin bylo to, že úkoly pětiletky byly vytyčovány administrativně, bez hlubší analýzy možností, disponibilních výrobních kapacit, se zastaralou materiálně technickou základnou, která nebyla většinou přizpůsobena novým kvalitám a výrobnímu sortimentu a s její kvalitativní změnou se zejména ve spotřebním průmyslu fakticky nepočítalo. Jakost, kvalita, intenzifikace,

---

⁹ Celostátní konference KSČ 5.–7. 7. 1960, Rudé právo, Praha, 1960, str. 41.

produktivita práce byly sice žádoucí a požadované veličiny, nicméně v ekonomice jako celku převládalo kvantitativní myšlení a přístupy, což plně korespondovalo s nefunkčním, věcně i logicky překonaným, avšak stále převažujícím administrativně direktivním způsobem řízení a plánování národního hospodářství. Především však přetrvávajícím v myšlení a jednání řady, možná většiny, řídicích pracovníků. Patrné to bylo výrazně zřetelně ve směrnicích třetí pětiletky (1961–1965) projednávaných a přijímaných celostátní konferencí KSČ v roce 1960.

Úkoly stanovené směrnicí byly většinou správné, odpovídající potřebám a objektivnímu ekonomickému vývoji a poznání ve všech hospodářsky vyspělých státech. Bohužel, jak se postupně ukazovalo, byly stanoveny věcně, sociálně i mravně bez konkrétního provázání s možnostmi ekonomiky, zvláště surovinovým zajištěním, infrastrukturou a kádrovým zajištěním. Negativní vliv měla v mnoha směrech nedostatečná koordinace plánování a zajišťování úkolů v rámci RVHP.

Vezměme například prioritní heslo pro 3. pětiletku: *Novou technikou za růst produktivity práce a za vyšší hospodárnost!* Nepochybně by bylo jedním z nosných i v současné době. Dokonce lze dokladovat, že mnohé úkoly současných vlád a volebních uskupení svým zaměřením a terminologií vypadají jako převzaté ze *Směrnice třetí pětiletky*. Co jiného znamenaly (znamenají) výzvy a úkoly typu „novou technikou za růst produktivity práce a za vyšší hospodárnost?“, „za další růst hmotné a kulturní úrovně obyvatelstva“, „rozšiřování a obnova základních fondů v národním hospodářství“, „nepřetržitý a rychlý růst výroby na základě všestranných úspor společenské práce“ a některé další. Vedle toho specifické a časově i historickými dobovými podmínkami motivované a limitované úkoly typu „strana jako organizující a inspirující síla naší společnosti a její soustavná péče o rozvoj ekonomiky“, „všenárodní úkol – vybudovat vysoce produktivní socialistické zemědělství“, „třetí pětiletka – další etapa v postupném vyrovnávání ekonomické úrovně slovenských a českých krajů“ apod. Značná pozornost byla směrnicemi 3. pětiletky věnována otázkám mezinárodní spolupráce zejména z pozice aktivní účasti Československa v mezinárodní ekonomické integraci států RVHP.

Jak reálné byly stanovované úkoly, na jaké základně byly formulovány a jak odrážely realitu československé ekonomiky? Odpověď není jednoduchá a je přinejmenším rozporuplná. Jednotlivé úkoly v zásadě odpovídaly potřebám rozvoje společnosti, na druhé straně však nepochybně neodrážely (přeceňovaly) její reálné možnosti, a to zejména z pohledu zcela nedostatečné materiálně technické základny společnosti zatvrzele přežívající na bázi kvantitativních ukazatelů a parametrů extenzivního rozvoje. Spolu s konzervativním centrálně direktivním způsobem řízení a plánování to vytvářelo od reálného života izolovaný byrokratický moloch, kterému se přes mnohá správná hesla a v zásadě správná usnesení nedařilo účinně čelit.

Druhým činitelem, který limitoval dynamický a objektivní rozvoj společnosti, byla neúnosně vysoká politizace veškerého života státu. Ústavní princip „vedoucí úlohy strany“ vedl

k dvojkolejnosti v řízení společnosti a vyvolával zásadní problémy v hodnocení pracovních výsledků včetně vyvozování odpovědnosti za plnění plánovaných úkolů. V plné nahotě se to projevilo při zásadním poklesu hrubého domácího produktu a faktickém krachu 3. pětiletky v následujících letech. Připomeňme si pro úplnost v koncentrované podobě základní úkoly stanovené Celostátní konferencí KSČ pro oblast národního hospodářství.¹⁰ Zásadní úkoly a opatření včetně kvantitativních ukazatelů pak dále konkretizovalo usnesení Celostátní konference KSČ k 3. pětiletce. Směrnici konference schválila včetně závazných ukazatelů v rozhodujících sférách výroby výrobních prostředků i spotřebních předmětů.¹¹

Tím se dostáváme k závěru: proč zlomové roky?

Znovu připomeňme: hodnotit rok 1960, který byl sám o sobě mimořádně významný pro osud socialistické výstavby v Československu a v širším pojetí celého období vymezeného léty 1958–1962 v podstatě rozhodující pro fixaci orientace společenského rozvoje na jednu úzce vymezenou dogmatickou cestu, lze pro odpovědnou a komplexní analýzu s vysokou vypovídací hodnotou minimálně za podmínky kritického pohledu na plán a skutečnost let 2. a 3. pětiletky.¹²

Již letný pohled na uvedenou tabulku základních ekonomických ukazatelů pro 3. pětiletku a jejich plnění svědčí o značných nedostatcích v plánovacím procesu a nepodložených, neodpovědně stanovených úkolech a cílech. Dobové prameny jednoznačně hovoří o tom, že příslušné orgány nebraly v úvahu reálný stav a možnosti ekonomiky, nýbrž přednostně usilovaly o maximální objem výroby bez ohledu na kvalitu a potřebu dané produkce.

Disproporce v produkci nebyly chápány jako důsledek nekvalitního plánovacího a řídicího

---

¹⁰ Upevňováním socialistických výrobních vztahů, uvědoměným socialistickým vztahem k práci zvýšit společenskou výrobu tak, aby HDP vzrostl více než o 42 procenta. Zahájit nástup k všeobecnému zvýšení technické úrovně národního hospodářství technickou rekonstrukcí a komplexním zvyšováním technickoorganizační úrovně výrobních procesů. Tím vytvářet podmínky pro růst produktivity práce a zkracování pracovní doby. V průmyslu dále přednostně rozvíjet výrobu výrobních prostředků a zajistit tak potřeby všeobecného zvýšení technické úrovně národního hospodářství. Akcentovat rozvoj strojírenství jako hlavní článek rozvoje, dále se orientovat na rozvoj chemického průmyslu, zvýšení významu energetiky a metalurgie jako rozhodujících činitelů rozvoje výrobních sil. Posílit význam zemědělství v proporčním rozvoji národního hospodářství, vytvářet podmínky pro vyrovnávání úrovně zemědělství s úrovní průmyslu. Rozvoj výrobních sil spojit s jejich správným rozmístěním, přednostně rozvíjet výrobní síly na Slovensku k vyrovnání rozdílů Slovenska a českých krajů. Rovnoměrně zvyšovat životní úroveň lidu zkracováním pracovní doby, zlepšováním životního prostředí, řešením bytového problému a rozvojem služeb pro obyvatelstvo. Rozvíjet československé hospodářství jako nedílnou součást socialistické světové soustavy a přispívat jeho rozvojem k získání převahy socialismu v soutěži s kapitalismem.

Tamtéž, str. 208 a násled.

¹¹ Například zvýšit produktivitu práce za pět let o 43 % v průmyslu, o 54 % ve stavebnictví, o 53 % v zemědělství, o 26 % v železniční dopravě, o 31 % v automobilové dopravě ČSAD (Tamtéž, str. 261).

¹² Druhá pětiletka měla probíhat v letech 1956–1960. Reálně začala až v roce 1958 a řádně nefungovala. Ukázalo se, že reálné chování ekonomických subjektů (a v dialektice s tím i sociálních, kulturních i politických) je zcela jiné, než předpokládala vedením strany a státu zvolená teorie, a konkrétně to, že dlouhodobé plánování nemá dobré výsledky. Dogmatické setrvávání na preferenci kvantitativních ukazatelů vedlo k tomu, že podniky usilovaly o získání nízkých plánů (snadno splnitelných s vyšším ohodnocením práce), nadsazovaly požadavky na suroviny a investice. Kvalita nebyla podstatná, důležité bylo výrobků vyrobit co nejvíce a s co nejmenším úsilím. Některé výrobky se dokonce přestávaly vyrábět bez ohledu na poptávku po nich.

procesu, ale jako důsledek obstrukcí a nezákonných činů zbytků socialismu nepřátelských sil. I na nejvyšších místech v řídicím aparátu ve značné části převládaly zjednodušené, zkreslované a výrazně konzervativní názory, pro které značně disproporční a neefektivní výsledky nebyly systémovými vadami, ale individuálním vybočením z jinak správného systému.

Ukazatel	index 1965 a dosažené roční přírůstky v %,						průměr v %	
	plán	skutečnost	1961	1962	1963	1964	1965	1965/61
národní důchod	142	110	6,8	1,4	-2,2	0,6	3,4	1,9
průmyslová výroba	156c	129	8,8	6,1	-0,6	4,1	7,9	5,2
výrobní prostředky	170	133	9,1	7,1	-1,1	5,1	9,2	5,9
spotřební předměty	134c	23	8,4	4,6	0,1	2,6	5,8	4,2
zemědělství	122c	97	0,3	-7,0	7,1	3,5	-6,0	-0,6
investice	159e	127e	8,9	13,8	-11,2	11,1	8,5	4,9e
obrat ZO	147	143	8,7	4,8	8,4	8,3	5,5	7,4
zaměstnanost f)	109	109	1,9	2,1	0,9	1,0	2,7	1,7
produktivita práce	143c	119	5,2	3,3	-0,6	3,7	6,0	3,5
osobní spotřeba	130c	116	3,4	2,4	1,1	1,0	2,7	1,7
maloob. obrat h)	x	118	4,5	2,5	1,3	2,9	5,4	3,3
reálné příjmy i)	125c	123	6,7	1,7	2,0	5,2	5,4	3,3
bytová výstavba	154e	130e	16,6	-0,9	-3,6	-5,9	0,7	5,4e

Zdroj: Průcha Václav a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, str. 317.
Pozn: a) rok 1960 = 100 %, c) minimální ukazatel, e) srovnání pětiletí 1956–1960, 1961–65,
f) bez členů JZD, h) včetně veřejného stravování, i) úhrn příjmů obyvatelstva.

Dokladovat to lze na osudu tzv. Rozsypalovy reformy, která byla reakcí na zásadní systémové nedostatky ekonomického systému u nás a zásadně zpochybňovala oslavné teze o vítězství socialismu v naší zemi a označovala je za nevědecké, nepravdivé a politicky iluzorní.¹³ Bylo nadmíru zřejmé, že stavět 3. pětiletku na nereálných a silně disharmonických neplněných úkolech je nesmysl, nicméně tehdejší řídicí centrum tyto vady nechápalo jako zásadní systémové vady vyžadující radikální změnu řídicího a plánovacího systému, ale jako eufemisticky řečeno „potíže růstu“, doplňované v dělnických řadách souslovím „růst potíží“. Oddělení reality od teorie, konzervace dogmatismu v řízení a správě společnosti byly dovršeny a záleželo již jen na době, kdy se celý systém začne drodit.

Zajímavé je, že v době, kdy vedení strany a státu oslavovalo výkazově dosahované výsledky, a dokonce jejich násobení, většina podniků pod vlivem a očekáváním zavádění dlouhodobých normativů, podnikové a osobní zainteresovanosti a posílení pravomocí středních článků řízení typu výrobně hospodářských jednotek v očekávání zásadních přínosů přijímaných reformních opatření relativně dobrovolně a iniciativně převzala vyšší úkoly, než předpokládaly směrnice. V počátku období opatření přinesla své ovoce v urychlení temp růstu, zejména urychlení obratu zásob, ve zvýšení tempa růstu produktivity práce a zmírnění tlaku na růst mezd.

Podle autora ekonomické reformy Kurta Rozsypala byla reforma „prvním vykročením k nové dělbě politického a ekonomického rozhodování, dávala podnikům velikou pravomoc“.¹⁴ Počáteční úspěšný start reformy vyvolal u vedoucích politických činitelů přehnaný optimismus a stal se jedním z argumentů pro stanovení nereálných úkolů třetího pětiletého plánu.

Zároveň s reformou se změnil na pouhý orientační ukazatel dřívější směrodatný, dlouhodobě kritizovaný ukazatel hrubé výroby (zahrnoval i výrobní spotřebu) a zaváděl se ukazatel výroby zboží. Bohužel efekt ekonomické reformy a moderní, efektivní změny přinášené reformou byly krátce po prvních zkušenostech přehodnoceny, zpevněny a staly se základem nereálných, nepodložených a nadhodnocených úkolů 3. pětiletky. Přesvědčivě to naznačuje následující tabulka:

---

¹³ O potřebě ekonomické reformy se u nás začalo opatrně a zřejmě pod vlivem zásadních politických zněn v SSSR hovořit v rámci komunistické strany koncem roku 1956. Výsledkem byla reforma realizovaná v letech 1958–1960, pojmenovaná po tehdejším náměstkovi předsedy Státního úřadu plánovacího. Byla založena na třech základních principech: na reorganizaci podniků na výrobně hospodářské jednotky s pružnějším řízením, na vytvoření systému materiální zainteresovanosti podniků i zaměstnanců a na úpravě mzdových tarifů na reálný stav. Jejím cílem bylo vylepšit hospodářský systém, který však byl založen na nefungujících principech. Na počátku 60. let se zhroutila. Paradoxně v čase, kdy KSČ na sebe převzala plnou odpovědnost za stav společnosti jako právně garantovaná „vedoucí síla společnosti“ a kdy s jásavými fanfárami zvěstovala světu, že socialismus u nás zvítězil a že nadále jsme se stali občany „socialistického státu“.

¹⁴ Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, str. 303.

Ukazatel

Úkoly a plnění 2. pětiletky (1956–1960)

	směrnice 1956	zákon 63/1958	skutečnost 1960
národní důchod	.x	.x	141
počet pracovních sil	~107,9	112	102
investice	161,5	170	185
hrubá zemědělská výroba	130	127	109
hrubá průmyslová výroba	150c	154	166
výrobní prostředky	157	161	174
spotřební předměty	140	144	156
stavebnictví	.174	157	177
produktivita práce v průmyslu	.x	135	140
maloobchodní obrat	.x	.x	125
průměrná měsíční mzda	x	.x	114
reálné příjmy obyvatelstva	130	.x	139
obrat zahraničního obchodu	.	148	168
osobní spotřeba	133c	133	137

Pozn.: c) minimální ukazatel

Zdroj: Tamtéž (upraveno), str. 301.

Politické vedení bylo zaskočeno již prvním rokem 3. pětiletky. Hospodářské problémy byly takového charakteru, že se rozhodlo pětiletku upravit, ovšem z dnešního pohledu polovičatě. Její hlavní cíle totiž nebyly zpochybněny. Očekávané a proklamované výsledky nebyly dosaženy, a to dokonce nejvíce u strategických či profilových oborů a výrob. Problémy narůstaly tempem, kdy bylo vedení strany a státu donuceno neprodleně již počátkem roku 1962 přijít s rozhodnutím 3. pětiletku zrušit. Návrh byl potvrzen na XII. sjezdu KSČ v prosinci 1962. Zajímavé je, že neprodleně poté se začalo pracovat na nové, tzv. Šikově ekonomické reformě. Její základní ideou bylo široké využití zbožně peněžních vztahů, zavedení samoregulací ve výrobě, další redukce vlivu centrálních orgánů ve výrobě a omezení investiční politiky (snížení jejího podílu na čerpání národního důchodu).

Při studiu uváděných výsledků si znovu připomeňme fatální rozpor mezi slovy a činy ve vedení strany a státu negativně ovlivňující ekonomickou, sociální i mravní situaci našeho lidu. Například v době, kdy již nebylo ani při cenzurovaných výstupech možno manipulovat veřejnost „dočasností“ poruch v zásobování obyvatelstva včetně zboží denní spotřeby, se sešlo plenární

zasedání ÚV KSČ (15.–17. 11. 1961), aby po zhodnocení situace ve společnosti konstatovalo, že „Vítězství socialismu v naší vlasti a další úspěšný rozvoj naší společnosti umožňuje, abychom si stanovili veliké cíle všestranného rozvoje Československa do roku 1980. Mohutný rozmach průmyslové výroby na základě nejnovější techniky, vyrovnávání zemědělství na úroveň průmyslu, široký vzestup vzdělanosti a kultury ... to vše bude pevným základem komunistické budoucnosti“.¹⁵ To vše v době, kdy na druhé straně Prahy zasedaly štáby expertů k nalezení účinných cest překonávání krizové situace společnosti, de facto pouhý rok před krachem ambiciózní 3. pětiletky.

V dokumentu *O výhledech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti* ze srpna 1962, určeném předsjezdové diskuzi, se pokračuje v celkovém optimismu a zdůrazňuje se, že „Na základě celkového rozvoje naší společnosti dospěla celostátní konference v roce 1960 k závěru, že socialismus v naší vlasti zvítězil. Tato historická skutečnost se stala východiskem pro novou, socialistickou ústavu a naše země byla na přání pracujících nazvána Československou socialistickou republikou“.¹⁶ Obecně a v globálním pohledu dokument určený k předsjezdové diskuzi předložil dva základní motivační úkoly. Prvním bylo zadání stanovit hlavní úkoly dalšího rozvoje československého národního hospodářství do roku 1970, druhým pak prohloubení morálně politické úrovně a vědomí lidu. Oba úkoly měly být komplexně projednány na nadcházejícím XII. sjezdu KSČ. Základem pro stanovení a plnění uvedených úkolů pak bylo usnesení o definitivním vítězství socialistických výrobních vztahů v zemi.

Jsem přesvědčen, že uvedená data a fakta dostatečně přesvědčují, že název příspěvku o „rocích zlomu“, respektive „přelomových letech“ je plně a přesvědčivě oprávněný, a dokonce jde o komplikovanější než jiná pro naši historii významná léta. Zatímco Únor znamenal zásadní revoluční mocenský zvrat ve prospěch pracujících vrstev společnosti, události roku 1968 pokus o liberalizaci a celkovou demokratizaci systému zneužívanou zbytky vykořisťovatelských tříd a skupin a Listopad kvalitativní změnu politického systému spojenou s porážkou socialismu, rok 1960 znamenal zásadní změnu v chápání a směřování socialistické výstavy u nás a (jak se pozdějším vývojem prokázalo) definitivní konzervaci administrativně direktivního řízení a plánování vývoje státu.

Zásadním způsobem byla v konfrontaci s každodenní realitou narušena morálně politická jednota lidu, zakonzervovala se orientace národního hospodářství na jeho extenzivní rozvoj a hodnocení prostřednictvím kvantitativních ukazatelů. To vše se opíralo o absurdní ignorování teorie marxismu-leninismu, jejíž tvořivý rozvoj byl postupně nahrazován biflováním zjednodušených zvlgarizovaných pouček a frází. Dovršením tohoto procesu bylo nevědecké a dogmatické prohlášení Československa socialistickým státem s tvrzením, že socialismus v naší zemi zvítězil, v době, kdy každý jen trochu soudný občan chápal, že jde o jednostranné dogmatické a nereálné tvrzení. Pouhé

---

¹⁵ Blíže viz: Od celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ, str. 59.

¹⁶ Tamtéž, str. 354.

zbožné přání části od mas odtržených funkcionářů. Obdobně tomu je s charakteristikou KSČ jako „vedoucí síly“, což znamenalo faktické plné a oficiální převzetí odpovědnosti strany za veškerý život společnosti i v oblastech, které podléhaly svým vlastním zákonům a vývojovým procesům. Obecně vyjádřeno bylo celé sledované období zásadně poznamenáno nepochopením a jednostranným zásadním administrativním nepřímým popíráním dialektiky materiálně technické základy a společenské nadstavby v neprospěch rozvoje a dynamiky výrobních sil. To ostatně zásadním způsobem ovlivnilo i období tzv. normalizace a vytvořilo „předpoklady“ pro destrukci socialismu na přelomu 80. a 90. let.

V. I. Lenin nám zanechal řadu cenných myšlenek a inspirací. z nejdůležitějších a trvale platných je jeho teze, že „socialismus zvítězí definitivně tím, že dosáhne vyšší než kapitalismus produktivity práce“. K tomu, jak víme, zatím nedošlo. Pokud došlo (a případně dochází), pak s nedostatečným efektem pro celý výrobní cyklus. Honba za plněním plánu spojená se zainteresovaností na překračování plánovaných úkolů, spojená s přesčasovou prací a různými formami socialistického soutěžení, nikoli tudíž s produktivitou práce, ale s její intenzitou, nepřinesla nic jiného než destrukci plánů a disharmonii na již tak deformovaném trhu i v přímých dodavatelsko odběratelských vztazích. Rok 1960 a související jsou roky zlomu, přelomovými léty právě proto, že dílčí neduhy, potíže růstu, různé disharmonie, přezírání a nerespektování ekonomických zákonů a jejich alternace iracionalitou či systémem zbožných přání vymáhaných často administrativními metodami nemohla vést k ničemu jinému než k narůstajícím nedostatkům a problémům, zárodkům budoucích krizí. Problémy a potíže, vrcholící ekonomickou krizí roku 1963 a započaté demonstrativním vyhlášením Československa za stát, kde údajně zvítězil socialismus, který prý existoval na bázi socialistických výrobních vztahů, nemohly bez systémové změny skončit jinak.

Základní literatura:

Celostátní konference KSČ, 5.7.–7. 7. 1960, Rudé právo, Praha 1960, 311 str. (Sborník dokumentů)

Kol.: Československé dějiny v datech, Svoboda, Praha 1987, ISBN 80-7237-178-8, 527 str.

Kol.: Čísla pro každého, SNTL Alfa, 1986, 306 str.

Kol.: Politické strany, 1938–2004, Doplněk, Brno 2005, ISBN 80-7239-170-178-8, 1255 str.

Usnesení a dokumenty ÚV KSČ, Od celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ I-II, str. 993

Průcha Václav a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, 2. díl (1945–1992) str.

1002

Cesta k 17. novembru 1989, jeho priebeh a dôsledky

Peter Dinuš

Abstrakt

Obsahom príspevku je politický vývoj, ktorý prebiehal v Československu v rokoch 1987–1989. Vyznačoval sa dvomi tendenciami: na jednej strane bola realizácia reforiem, ktorú v rámci politiky tzv. prestavby pod sovietskym nátlakom realizovalo vedenie Komunistickej strany Československa, na druhej strane bola aktivizácia opozičných protikomunistických skupín, ktorá sa prejavovala organizovaním pouličných demonštrácií ako foriem politického nátlaku. Cieľom autora je poukázať na skutočnosť, že tak vedeniu KSČ ako aj protikomunistickým skupinám išlo v rokoch 1988–1989 o zásadnú politickú zmenu. Jej spúšťacím mechanizmom sa stala študentská demonštrácia dňa 17. novembra 1989, ktorá vyvolala masové protesty československého obyvateľstva. Na ich pozadí začal „dialóg“ medzi zástupcami protikomunistickej opozície a komunistickým establishmentom. Jeho výsledkom bola likvidácia socialistických spoločenských vzťahov v Československu.

Úvod

Podľa hegemoniálnej totalitno-historickej interpretácie novembrových udalostí roku 1989 Sovietsky zväz v rokoch 1988–1989 prestal uplatňovať svoj veľmocenský vplyv na politiku Komunistickej strany Československa. Tým sa moc československého stranického vedenia mala stať vratkou. KSČ údajne stratila svoju doterajšiu veľmocenskú oporu a dostala sa pod silný tlak demokratickej opozície reprezentovanej Chartou 77 a ďalšími „nezávislými“ občianskymi iniciatívami. Nakoniec spoločnosť vedená V. Havlom a jeho hrdinskými druhmi v „nežnej revolúcii“ porazila totalitný komunistický režim, aby mohla byť aj v Československu nastolená sloboda a demokracia. Takáto interpretácia musí byť podrobená zásadnej kritike. Jednou z jej najväčších slabín je čierno-biele videnie skutočnosti (zlý režim a dobrá spoločnosť, resp. zlí komunisti a dobrí disidenti). Záujem na politickej zmene jednostranne prisudzuje len protikomunistickej opozícii a ignoruje skutočnosť, že KSČ v rokoch 1988–1989 v rámci presadzovania politiky prestavby usilovala o „transformáciu doterajšieho spoločenského usporiadania na pluralitné“.

Vo svojej štúdií preto vychádzam z predpokladu, že úsilie o politickú zmenu bolo v rokoch 1988–1989 charakteristické tak pre protikomunistickú opozíciu ako aj pre stranické vedenie na čele s M. Jakešom. V období novembra a decembra 1989 sa obidva smery spojili v úsilí odstrániť socialistické spoločenské vzťahy a nahradiť ich kapitalistickými. V oficiálnej interpretácii sa však hovorilo (a doteraz hovorí) o nahradení totality a neslobody demokraciou, slobodou a právnym štátom.

Základným východiskom, platformou pre tzv. transformačný proces, bola vláda M. S. Gorbačova v Sovietskom zväze s jej programom prestavby. Po svojom nastúpení do funkcie generálneho tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (ÚV KSSZ)

v marci 1985 začal presadzovať politiku reforiem, ktoré sa najprv sústredili na hospodársku oblasť (presadzovanie princípu trhu). Avšak od začiatku roku 1987 sa reformy presunuli do politickej oblasti. V období od januárového pléna ÚV KSSZ roku 1987 po konanie 19. všezväzovej konferencie KSSZ v júni 1988 už bolo bez akýchkoľvek pochybností, že v ZSSR neprebíha len ďalšia z ideologických kampaní, ale že sa najskôr budú meniť politické pomery.¹ V roku 1988 boli v ZSSR povolené rôzne formy vlastníctva, došlo k narušeniu primátu komunistickej strany a princípu soviетov. Na jar 1989 bol na základe všeobecných volieb kreovaný nový zákonodárny zbor – Zjazd ľudových poslancov. KSSZ sa v ňom stala len jedným z mnohých politických subjektov.

ZSSR vyžadoval, aby k zmenám pristúpili aj jeho spojenci, t. j. aby východoeurópske socialistické štáty začali prijímať rovnaké opatrenia, ktoré od základu menili doterajšie usporiadanie, ako Moskva. Napriek princípu nezasahovania do vnútorných záležitostí spriatelенých krajín dala sovietska strana zreteľne najavo, že by u svojich spojencov rada videla pozitívne reakcie na zahájený proces prestavby. Dňa 2. februára 1987 bola veľvyslancom socialistických krajín v Moskve predstavená oficiálna interpretácia uplynulého januárového pléna ÚV KSSZ. Boli im pripomenuté záverečné slová Gorbačovovho prejavu o tom, že „prebudovať“ sa musia všetci. Zmeny sa mali týkať okrem iných hospodárstva, sociálnej oblasti, personálnych zmien, tzv. glasnosti (otvorenosť a informovanosť) a tiež politiky – zmeny mali viesť k demokratizácii systému vládnutia.

Politika prestavby v Československu

Prestavba bola z perspektívy Československa spočiatku chápaná ako primárne sovietsky projekt s neistými výsledkami, a to až do doby, kým sa neukázala záväznosť Gorbačovovej prestavby pre celú východoeurópsku sovietsku koalíciu. Až do konca roku 1986 nebolo úplne jasné, či v ZSSR neprebíha len ďalšia ideologická kampaň, ktorá sa hospodárskych pomerov a mocenských vzťahov nakoniec nedotkne. Signálom, že pripravované zmeny nezostanú len na papieri, bolo pre československé stranícke vedenie až spomínané plénum ÚV KSSZ z januára 1987. Vtedy sa stalo zrejším, že sa ani ČSSR nevyhne nejakej podobe prestavby a čistkám v mocenskom aparáte. V nasledujúcich februárových dňoch 1987 navštívil Československo sovietsky minister zahraničných vecí E. Ševarnadze, aby československému straníckemu vedeniu dôrazne pripomenul zahájenie prestavby a vyjednal niektoré detaily Gorbačovovej aprílovej návštevy v Prahe.

Zatiaľ čo do pléna ÚV KSSZ z januára 1987, teda predovšetkým v priebehu roku 1986, sa v oficiálnych československých materiáloch dôsledne hovorilo o „prebudovaní hospodárskeho mechanizmu“ a pojem „prestavby“ bol vyhradený pre popis sovietskych pomerov a udalostí,

---

¹ PULLMANN, M.: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Scriptorium, Praha 2011, s. 66–67.

od januára 1987 sa presadilo poňatie československej prestavby.² Československé vedenie, ktoré bolo tradične servilné voči Moskve, sústredilo svoju pozornosť na hospodárske reformy. Generálny tajomník ÚV KSČ G. Husák s predsedom československej vlády L. Štrougalom chceli v rámci prestavby realizovať len ekonomické reformy bez politickej destabilizácie a zbytočných ideologických diskusií o minulosti a socializme.³ Ciele a úlohy československej prestavby tak zostali na jar 1987 obmedzené na hospodárstvo, logika zmien mala zostať len na úrovni ekonomickej, reformy nemali zasahovať do politickej sféry. Hlavným cieľom bolo usmerniť ich tak, aby Komunistická strana Československa nestratila svoje mocenské pozície; ústredným cieľom vedenia strany a štátu bolo nepripustiť politickú destabilizáciu a zabrániť strate vládnučích pozícií strany. Ešte vo februári 1987 začali prípravné práce na dokumente o „prestavbe hospodárskeho mechanizmu“.⁴ Aj v Československu mala byť postupne realizovaná hospodárska decentralizácia a posilnené princípy trhu.⁵

Ústrednú udalosť v Československu na jar roku 1987 predstavovala návšteva M. S. Gorbačova v dňoch 9.–11. apríla. Hlavným Gorbačovovým cieľom bolo zdôrazniť naliehavosť nielen hospodárskych, ale aj politických zmien, zároveň sa však pokúšal demonštrovať princíp nezasahovania do vnútorných československých záležitostí.⁶ Gorbačov tu dodal prestavbe povahu revolučnej zmeny, keď hovoril o potrebe zásadnej rekonštrukcie, o zásadnom prelome. Nemalo ju však v Československu realizovať staré vedenie. Sovieti požadovali personálne zmeny. Gorbačovova návšteva de facto otvorila cestu novému generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ. G. Husáka na jeseň 1987 vystriedal v tejto funkcii Gorbačovovi oddaný M. Jakeš. Od Jakeša očakávalo sovietske vedenie ústretový prístup v zavádzaní reforiem a schopnosť ich realizácie. V čele československej prestavby tak boli ľudia okolo Jakeša, ktorí sa po celú dobu prestavby tešili podpore ZSSR (R. Hegenbart, V. Mohorita, J. Lenárt a ďalší).⁷

---

² PULLMANN, M.: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Scriptorium, Praha 2011, s. 63.

³ Otváranie otázok spätých s udalosťami tzv. Pražského jara z roku 1968 a možností rehabilitácie jeho stúpencom boli odmietnuté.

⁴ V strede záujmu sa nachádzali nasledujúce hospodárske reformy: zmena úlohy štátu a centrálného plánovania, zvýšenie priestoru pre samostatné rozhodovanie podnikov, posilnenie zainteresovanosti na efektívite podnikov (znovuzavedením robotníckej samosprávy s možnosťou voľby riaditeľov), podpora pracovnej stimulácie a platovej diferenciacie, možnosť cenovej reformy atď.

⁵ V januári 1988 vláda schválila *Smernice k zabezpečeniu komplexnej prestavby hospodárskeho mechanizmu*, ktoré mali byť definitívnym návodom, ako v život uviesť dôležité hospodárske reformy. Prvá etapa realizácie „prestavby hospodárskeho mechanizmu“ mala nastúpiť v rokoch 1991–1995.

⁶ PULLMANN, M.: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Scriptorium, Praha, s. 70.

⁷ Personálnymi zmenami v strane sa definitívne začala rúcať pozícia G. Husáka vo vedení KSČ. Do ústredného výboru strany boli kooptovaní M. Štěpán, R. Hegenbart a V. Mohorita, z funkcií odišli A. Kapek, J. Haman, J. Havlín. Odchádzali ľudia, o ktorých sa do tej doby mohol G. Husák viac či menej oprieť. K zmenám došlo nielen v centrálnom aparáte, ale aj na Slovensku. Vzrastal vplyv ľudí

Aj v Československu sa stále viac ukazovalo, že okrem hospodárskych zmien sa v ZSSR otvárajú tiež kľúčové ideologické otázky a predovšetkým politické reformy. Na konci júna 1988 sa v Moskve konala všezväzová konferencia KSSZ, ktorá sa výslovne dovoľavala princípu „demokratizácie“ a otvárala perspektívu zmeny politického systému v ZSSR (sepochybnenie úlohy sovietskych a vedúceho postavenia KSSZ v spoločnosti, vytvorenie nového zákonodarného zboru, presadenie princípov prezidentskej moci). Už bolo bez akýchkoľvek pochybností, že v ZSSR sa budú meniť politické pomery.

KSČ sovietskej straníckej konferencii pripisovala mimoriadny význam. Formulácie ako „prestavba politickej nadstavby, politického systému a vedúcej úlohy KSSZ“ alebo „nová koncepcia socialistickej demokracie“ naznačovali, že sa KSČ bude musieť vyrovnáť so zmenami, ktorým sa doposiaľ vyhýbala. Nepomohlo, že do popredia z jej strany stále výraznejšie vystupoval dôraz na „československé špecifiká“. V polovici novembra 1988 navštívil Československo člen politického byra a tajomník ÚV KSSZ pre medzinárodné otázky A. N. Jakovlev, aby na domácej straníckej schôdzke vyvíjal nátlak v smere uskutočnenia zásadnej politickej reformy – okrem hospodárskych otázok sa muselo pustiť aj do prípravy zásadných politických („demokratizačných“) zmien. Kopírovanie sovietskeho vzoru malo od roku 1988 zasahovať nielen hospodársku, ale aj ideologickú a hlavne politickú oblasť.

Bolo zrejmé, že Sovieti požadujú zmenu v mocensko-politickom usporiadaní. M. Jakeš následne sovietskej strane referoval o úspešnom postupe československej prestavby. I v Československu mala rozvíjať všetky svoje atribúty – ekonomickú reformu, glasnosť, premenu úlohy Národnej fronty (čím Jakeš mienil politickú reformu) a demokratické základy hnutia rád (teda demokraciu „zdola“).⁸ Vedúci 13. oddelenia ÚV KSČ R. Hegenbart tvrdil, že najneskôr do konca roka 1989 budú vo vedení KSČ prijaté zásadné zmeny.⁹ Začalo sa hovoriť o reálnych politických pozíciách KSČ v nových podmienkach. Nutnosť politickej zmeny bola legalizovaná vyjadreniami o potrebe novej politiky „dialógu“ s predstaviteľmi protikomunistických skupín, ktoré začali byť považované za relevantnú opozíciu s cieľom „dosažení zmeny súčasného čs. spoločensko-politického zřízení na pluralitní“.¹⁰

---

okolo M. Jakeša a J. Lenárta. Personálne zmeny v československom straníckom aparáte boli sprevádzané zmenami vo vláde.

⁸ PULLMANN, M.: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Scriptorium, Praha 2011, s. 112, 113, 165.

⁹ LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 156.

¹⁰ Informace k současným aktivitám vnitřního protivníka, zejména v souvislosti se 70. výročím založení Československa. 85 schůzka předsednictva ÚV KSČ v polovici septembra 1988, Národní archiv ČR, PÚV KSČ, P85/88, bod 6, příloha IIIb, s. 1.

Cieľom politiky „dialógu“ bolo nahradenie tzv. mocenského monopolu KSC zoskupením rozhodujúcich politických síl, v prvom rade komunistov, Západom podporovaných protikomunistických disidentov a zo strany vyhodенých komunistov.¹¹ V auguste 1989 sa v pražskom hoteli *Paříž* uskutočnilo rokovanie československých a západných predstaviteľov. Jeho účastníkom bol tajomník ÚV KSC pre zahraničné otázky J. Lenárt, vedúci oddelenia ÚV KSC pre silové zložky R. Hegenbart a 1. námestník federálneho ministra vnútra ČSSR A. Lorenc, ktorých partnermi boli veľvyslanci hlavných členských štátov NATO.

Podľa P. Janíka bola predmetom stretnutia „koordinácia postupov počas nadchádzajúcich spoločenských zmien, aby sa zabezpečil ich pokojný priebeh, ktorý neskôr dostal označenie zamatová či nežná revolúcia. Dôležité bolo, aby sa zabránilo deštrukcii, ekonomickému chaosu a predovšetkým, aby sa zabezpečila ochrana života a majetku občanov“.¹² Lorenc neskôr tvrdil, že „koncom roku 1989 už išlo len o spôsob, akým sa zmeny uskutočnia“.¹³ Buď prostredníctvom prechodnej vlády reformných komunistov, alebo zásadným politickým prelomom.

Nátlakové hnutie

V rovnakom čase, v akom začali Sovietsi nanucovať svoju politiku prestavby, teda od začiatku roku 1987, sa v Československu začalo aktivizovať nátlakové hnutie zastrešované Chartou 77. Od roku 1988 sa prejavovalo organizovaním protestných zhromaždení k výročiam historických udalostí: k vzniku Československa, invázii vojsk Varšavskej zmluvy, k Medzinárodnému dňu ľudských práv, k upáleniu J. Palacha. Stupňujúca sa aktivita nátlakových zoskupení, pravidelnosť a intenzita ich verejných vystúpení, mala v súčinnosti so zahraničím dostať komunistické vedenie pod silný tlak zdola. Skupiny protikomunistických disidentov (mylne označované za „nezávislé“), sú v prevažujúcich výkladoch novembrového prevratu považované nielen za katalyzátor spoločenskej zmeny, ale priamo za jej príčinu. Mali reprezentovať a spontánne tlmočiť odpor československej verejnosti proti „komunistickému režimu“.

Oficiálna interpretácia prezentuje demonštrácie nátlakových skupín ako celospoločenskú záležitosť. Bezpečnostné opatrenia voči aktivistom a sympatizantom Charty i ďalších skupín, nimi organizované demonštrácie, petície a iné nátlakové akcie v konfrontácii so štátnou mocou zvyšuje

---

¹¹ Od roku 1987 začali kapitalistické rozviedky intenzívnejšie podporovať disidentov pretože ich predstava, že opozícia vznikne v rámci strany, nebola reálnou. Od uvedeného roku prebiehali priame kontakty západných kapitalistických politikov a štátnikov (A. Mock, F. Vranitzky, J. Whitehead, F. Mitterrand, poradca amerického prezidenta E. Rowny) s československými disidentmi.

¹² JANÍK, P.: Čo predchádzalo 17. novembru 1989. 17. 11. 2015, s. 1 (online) [Cit. 12. 2. 2018]. Dostupné na: www.parlamentnelisty.sk

¹³ LOVAŠ, K. – LORENC, A.: Je štátny prevrat, na víkend domov neprídem... Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 2018, s. 162.

na hlavnú a rozhodujúcu otázku prednovembrového spoločenského vývoja. Ten je s ohľadom na vzťah protirežimná opozícia – komunistické vedenie popisovaný ako neustály nárast konfrontácie, ako narastajúci tlak (občianskej) „spoločnosti“ proti (totalitnému) „režimu“ (alt. „moci“). Situácia sa hodnotí ako neudržateľný stav vedúci bezpodmienečne k potrebe riešiť ho. Vládnuca totalitno-historická interpretácia sa tak vyznačuje eskalačným napätím, krajným vyhrotením prednovembrovej spoločenskej situácie, ktoré hrozí každú chvíľu vyvrcholiť dramatickým rozuzlením teleologického príbehu: eschatologickým naplnením konečného zmyslu dejín komunistickej totality – zásadnou zmenou spoločenských vzťahov prinášajúci slobodu a demokraciu.

Rovnaký tón zaznieva aj zo spomienok 1. námestníka FMV A. Lorenca: schyľovalo sa k vážnej konfrontácii, napätie vzrastalo, vnútorná nespokojnosť ľudí čím ďalej tým viac vystupovala na povrch, dialóg sa stále nekonal... Rastúce snahy o politickú konfrontáciu, ktoré vznikali v disidentských zoskupeniach, nemohli podľa neho skončiť inak než masovou politickou demonstráciou.¹⁴ Tieto snahy mali predstavovať akútnu hrozbu, pričom v politickom vedení stále absentovala ochota k dialógu. Nakoniec pod tlakom „nezávislých“ skupín občianskych aktivistov, ku ktorým sa v novembri 1989 pripojili vysokoškolskí študenti, sa spoločnosť mala prebudiť, nastala agónia moci, režim stratil gravitáciu a imunitu. Nakoniec, v priebehu niekoľkých dní, náhle padol (!).

Aký bol reálny stav? Pred Novembrom 1989 existovalo v Československu niekoľko desiatok nátlakových skupín. Najstaršou a najvýznamnejšou z nich bola Charta. Vznikla síce už v roku 1977, avšak dlhé obdobie zostávala politicky a spoločensky izolovaná. V jej činnosti došlo ku kvalitatívnej zmene až v priebehu roku 1987. Signálom tejto zmeny sa stal dokument *Slovo k spoluobčanom*, ktorý materiály federálneho ministerstva vnútra hodnotili ako vstup Charty do politického diania.¹⁵ Zatiaľ čo predchádzajúce dokumenty mali charakter pokusov o verejné oslovenie oficiálnych štátnych štruktúr, *Slovo k spoluobčanom* (vydané 6. januára 1987) bolo adresované priamo verejnosti. Ku geometrickému nárastu celého radu nových zoskupení dochádza v období rokov 1988–1989. Ak v roku 1986 ich bolo len šesť, tak o dva roky neskôr ich je 47 a v polovici roku 1989 šesťdesiat.¹⁶

---

¹⁴ LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorenca. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 156.

¹⁵ Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 13.

¹⁶ LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorenca. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 99. Podľa informácií vtedajšieho Federálneho úradu pre tlač a informácie bolo pred rokom 1987 v Československu len 5 skupín – Charta 77, Výbor na ochranu nespravodlivo súdených, Československo-poľská solidarita, Výbor na ochranu práv maďarskej menšiny a časť Jazzovej sekcie. V roku 1987 pribudli ďalšie 4 skupiny, v roku 1988 14 a do augusta 1989 ich bolo 39. Zároveň v predvečer 17. novembra 1989 fungovalo 11 ad hoc výborov na podporu aktivistov nátlakových skupín, ktoré zaistovali napr. podpis rôznych petícií. Ak meriame aktivitu nátlakových skupín podľa množstva dokumentov, ktoré vydali, tak v priebehu prvého polroku 1989 stúpila na dvojnásobok. Pozri: KREJČÍ, O.: Proč to prasklo aneb hovory o demokracii a „sametové revoluci“. Trio, Praha 1991, s. 57.

Nové skupiny inklinovali k organizovaniu konkrétnych verejných prejavov a k petičným akciám. Mnoho z nich nevzniklo spontánne, ale boli iniciované predovšetkým Chartou, pričom sa prejavovali často výraznejšími a zjavnejšími akciami než Charta samotná. Ich členovia boli predovšetkým mladší ľudia.¹⁷ Nebolo ich však mnoho. Viacerí sa angažovali v troch i viac skupinách, a tak počet všetkých ich členov v súhrne predstavoval len zopár stoviek.¹⁸ Všetky tieto zoskupenia boli pod spravodajskou kontrolou štátnobezpečnostných zložiek federálneho ministerstva vnútra a infiltrované tzv. vplyvovými agentúrami. Úlohou teda nebolo len podávať informácie o zámeroch ľudí usilujúcich o politickú konfrontáciu, ale predovšetkým usmerňovať činnosť týchto zoskupení. V tomto zmysle Štátna bezpečnosť (ŠtB) vznik niektorých „nezávislých“ skupín sama podporovala.¹⁹ Cieľom jej spravodajskej činnosti proti politizujúcim skupinám i proti Charte samotnej nebola ich likvidácia.²⁰

Roky 1988–1989 sú rokmi opakovaných politických demonštrácií. Po 19 rokoch, ktoré uplynuli od augustových protestov roku 1969, sa v deň 20. výročia invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa uskutočnila prvá vážna demonštrácia s otvorenými prejavmi nesúhlasu s politikou KSČ. „Nezávislé“ skupiny, ktoré stáli za jej prípravou, zároveň oznámili zámer organizovať na pražskom Václavskom námestí demonštráciu každú poslednú sobotu v mesiaci.²¹ V septembri 1988 obsahovali informácie federálneho ministerstva vnútra pre vedenie KSČ záver, že politickú iniciatívu preberajú opozičné sily a politické a štátne orgány nedokážu tejto situácii účinne čeliť. Po kritike ZNB, že nebránil vzniku demonštrácie 21. augusta 1988, boli prijaté „rozsiahle opatrenia k preventívnemu zmareniu masovej demonštrácie“²² pripravovanej pri príležitosti vzniku Československa 28. októbra 1988. Napriek týmto „rozsiahlym preventívnym opatreniam“ sa demonštrácia uskutočnila a poriadkové sily ZNB zasahovali.

Zásluhou zahraničných médií, predovšetkým rozhlasových staníc Rádio Slobodná Európa, Hlas Ameriky a BBC, ktoré sa koncom roka 1988 prestali rušiť,²³ sa svet na základe dobre zvolenej propagandistickej taktiky a stratégie stále viac dozvedá o „silnejúcom tlaku československej opozície“,²⁴ o zápase (občianskej) spoločnosti proti (komunistickému) režimu, o pouličnej vojne,

---

¹⁷ Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 17.

¹⁸ LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 99.

¹⁹ Tamže, s. 99.

²⁰ Tamže, s. 98.

²¹ Tamže, s. 143.

²² Tamže, s. 146.

²³ K ukončeniu činnosti československej „rádiobrany“ zrejme prišlo na priamy sovietsky nátlak, vid' LÉVESQUE, J.: The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe. Berkeley, 1997, s. 182.

²⁴ Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989.

ktorá každým mesiacom, každým týždňom, každým dňom speje k rozhodujúcemu stretu v „komunistickom“ Československu. Len za obdobie od augusta 1988 do augusta 1989 odvysielalo päť rozhlasových staníc (Rádio Slobodná Európa, Hlas Ameriky, BBC, Deutschlandfunk a Vatikán) 516 príspevkov venovaných aktivizácii nátlakových skupín v českom či slovenskom jazyku. Pritom priemer, ktorý pripadá na druhú polovicu roku 1988 predstavuje 28 príspevkov mesačne, v prvej polovici roku 1989 to už bolo 50 príspevkov. Za rovnaké obdobie v tlači, ktorá bola vtedy do Prahy dovážaná zo západných krajín, bolo zverejnených 1 393 informácií a komentárov o činnosti nátlakových skupín.²⁵

Demonštrácia „nezávislých“ skupín organizovaná pri príležitosti Medzinárodného dňa ľudských práv 10. decembra 1988 sa uskutočnila na Škroupovom námestí. Bola povolená. Napriek tomu neznamenal významný posun situácie. Demonštrácia neprilákala davu ľudí a nechala opozičné požiadavky vyznieť do prázdna.²⁶ Zúčastnil sa jej približne rovnaký počet ľudí, aký by prišiel, aj keby povolená nebola. Rok 1989 začal protestom pri príležitosti výročia upálenia J. Palacha. Podľa anonymnej informácie sa mal na Václavskom námestí opäť upáliť mladý človek. Demonštrácia, ktorú môžeme považovať za vrchol protestných zhromaždení organizovaných nátlakovými skupinami, neskončila jednou akciou, ale trvala celý týždeň, a to „bez ohľadu na to, či bezpečnostné zložky proti demonštrantom zasahovali alebo nie“.²⁷ Bola tu zrejmá snaha vyvolať reťazovú reakciu. Neúspešne. Takáto reakcia medzi občanmi Prahy nevznikla, počet demonštrujúcich a ich zloženie sa prakticky nemenili.²⁸

Disidentské nátlakové skupiny utrpeli výrazný nezdar. Demonštrácia dňa 21. augusta 1989 skončila napriek očakávaniam veľkého masového protestu opäť neúspechom. Zostalo len pri pokuse. Najviac vzruchu na Václavskom námestí spôsobili zástupcovia maďarských opozičných skupín, ktorí na demonštráciu pricestovali z Budapešti. Podľa Lorencových spomienok priebeh 21. augusta 1989 zaskočil spravodajské kruhy zo Západu a nezodpovedal ani odhadom sovietskej strany.²⁹ Na pracovnom rokovaní delegácie federálneho ministerstva vnútra s vedením sovietskeho Výboru štátnej bezpečnosti (KGB) v Moskve na prelome augusta a septembra 1989 jeho predseda

---

Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 16.

²⁵ Pozri: KREJČÍ, O.: Proč to prasklo aneb hovory o demokracii a „sametové revoluci“. Trio, Praha 1991, s. 50.

²⁶ PULLMANN, M.: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Scriptorium, Praha 2011, s. 168.

²⁷ LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 150.

²⁸ Tamže, s. 151.

²⁹ Tamže, s. 157.

V. Krjučkov otvorene povedal, že sovietska strana v auguste 1989 očakávala v Československu vznik vážnych problémov, a priznal, že miernym priebehom udalostí bol prekvapený.³⁰

Po demonštrácii dňa 28. októbra 1989 nastáva zjavná diskontinuita vo vývoji a priebehu politických protestov. Ich organizátormi už nebudú nátlakové zoskupenia disidentov. Ukázalo sa, že nedokážu vyvolať politický protest, ktorý by na svoju stranu strhol masy stále pasívnych obyvateľov. Ich činnosť nezískala širšiu spoločenskú podporu, do otvorených protestných akcií sa stále zapájalo málo ľudí, resp. zapájali sa do nich stále tí istí. „Zpětný pohled na listopadové dny roku 1989 v Praze ukazuje“, píše O. Krejčí, „že protivládní síly byly pro normální dobu zcela nedostatečné. To platí pro radikální opozici s Chartou 77 v čele, která neměla organizační struktury ani propagandistické možnosti k provedení převratu“.³¹

K vyvolaniu nových protestov mohlo v septembri 1989 slúžiť obsadzovanie pražského veľvyslanectva Nemeckej spolkovej republiky občanmi Nemeckej demokratickej republiky. Túto udalosť môžeme hodnotiť ako priamu inštruktáž odporu československých občanov proti komunistickej vláde.³² Inštruktáž však nevyšla. Praha síce bola plná Trabantov, ľudia to však ani v najmenšom nepodnietilo k vyvolaniu masových politických demonštrácií. O osudoch Nemcov ľudia skôr žartovali, podobne ako s humorom komentovali prejav generálneho tajomníka ÚV KSČ M. Jakeša pred funkcionármi Západočeského kraja v Červenom Hrádku.³³

Študentská manifestácia 17. novembra 1989

Podnetom k vyvolaniu masových protestov sa stala až študentská manifestácia organizovaná pod oficiálnou hlavičkou Socialistického zväzu mládeže. V rozpore s politickým rozhodnutím došlo dňa 17. novembra 1989 k nepovolenému pochodu študentov z Vyšehradu do centra Prahy a k následnému násilnému zákroku príslušníkov ZNB proti účastníkom pokojnej manifestácie.³⁴ Manifestácia študentov, ktorí si kvetinami, sviečkami a transparentmi „Nenásilí“ pripomínali

---

³⁰ LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 158.

³¹ KREJČÍ, O.: Sametová revoluce. Professional Publishing, Praha 2014, s. 77–78.

³² LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 159.

³³ A. Lorenc v reakcii na kritiku, že kontrarozviedka nebola schopná zistiť, kto rozmnožoval záznam z dôverného Jakešovho vystúpenia, priznal, že pokyn k pátraniu po rozmnožovaní a šírení kazety s prejavom formálne vydal: „svému spolupracovníkovi jsem se za něj však omluvil. Nepátralo se“. (Pozri: LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 156).

³⁴ Myšlienka zorganizovať manifestáciu k výročiu 17. novembra 1939 vznikla medzi skupinou „nezávislých“ študentov, ktorí boli pod spravodajskou kontrolou ŠtB a infiltrovaní jej vplyvovými agentúrami. Skrytým zámerom nezávislých študentov, medzi ktorými nachádzame rodinných príslušníkov významných chartistov (Benda, Dienstbier), bolo premeniť povolenú oficiálnu manifestáciu na nepovolenú demonštráciu pochodom do centra Prahy (Opletalovej ulice).

významný dátum protifašistického odboja, sa prezentuje ako odmietajúca agresivitu a vyhýbajúca sa konfliktom. Napriek tomu a výslovnému zákazu členov komunistického vedenia použiť (z politických dôvodov) voči manifestujúcim násilie, je časť študentov, ktorá z Vyšehradu zamierila do centra Prahy, fyzicky napadnutá a bitá.³⁵ Inštruktáž príslušníkov poriadkových jednotiek zasahujúcich proti študentom je pritom nejednotná a všeobecná.

Skutočnosť, že nemá k zásahu dôjsť, nie je radovým príslušníkom vôbec formulovaná.³⁶ Značný dopad na riadiaci štáb poriadkových síl majú hlásenia príslušníkov pražskej Správy ŠtB o údajných tendenciách k agresivite medzi manifestujúcimi. Takéto hlásenia predstavovali „vodu na mlyn“ pre podráždených a vyčerpaných príslušníkov ZNB zasahujúcich na Národnej triede. Poriadkové sily pod vedením náčelníka pražskej Správy ŠtB plk. J. Bytčánka³⁷ nesplnili ani jedno z dvoch politických zadaní formulovaných v bezpečnostných rozkazoch: nezabránili pochodu do centra Prahy po skončení oficiálnej manifestácie na Vyšehrade ani sa nezdržali násilného zásahu proti manifestujúcim študentom. Vedenie federálneho ministerstva vnútra zastupované A. Lorencom však bolo po skončení manifestácie spokojné.

Medzi postihnutými demonštrantmi a rovnako zmýšľajúcimi občanmi je zákrok príslušníkov ZNB chápaný ako úmyselná a adresná odpoveď komunistickej vlády na pokusy o presadenie politického dialógu. V jednej zo správ vyšetrovacej komisie FZ pre objasnenie udalostí 17. novembra sa píše: „V průběhu následující noci dozrává v řadě ať již konformně či konfrontačně laděných občanů i účastníků demonstrace stanovisko, že se stávající mocí již nelze vést jakýkoliv dialog a je třeba přistoupit k zásadnějším krokům. Vzniká tak idea studentské stávky, která je nakonec dohodnuta v sobotu 18. listopadu 1989 dopoledne na setkání studentů FAMU... Zásah, který proběhl v blízkosti Národního divadla, má značný dopad také mezi herci a ostatními zaměstnanci pražských divadel. Podnět studentů vede nakonec k narychlo svolané schůzi této divadelní obce v sobotu 18. listopadu 1989 ve 14 hod. v Realistickém divadle k vyhlášení týdenní divadelní stávky. Toto vyhlášení stávky

---

³⁵ V sprievode museli byť viacerí príslušníci a tajní spolupracovníci ŠtB (predovšetkým L. Zifčák), ktorých úlohou bolo dosiahnuť, aby manifestácia pokračovala nepovolenou trasou do centra mesta. „Spontánne rozhodnutie“ účastníkov manifestácie uskutočniť po skončení oficiálnej časti sprievod Prahou bolo tak výsledkom predovšetkým vplyvovej agentúry ŠtB.

³⁶ Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 40.

³⁷ V inkriminovanej dobe 13. - 17. 11. 1989 boli všetky útvary Správy ZNB hl. mesta Prahy a Stredočeského kraja, teda správy, ktorej význam je pre objasnenie udalostí 17. novembra 1989 najdôležitejší, podriadené náčelníkovi pražskej správy ŠtB plk. J. Bytčánkovi (náčelník S ZNB bol „zhodou okolností“ v Moskve).

je spojené s výzvou ostatním občanům, aby o týden později uskutečnili stávkou generální“.³⁸ Po Praze sa v tento deň, t. j. sobotu 18. novembra začína stále určitejšie šíriť fáma, že piatkový zásah si vyžiadal ľudskú obeť – smrť študenta M. Šmída.³⁹

Napriek skutočnosti, že je vyhlásená mimoriadna bezpečnostná akcia, plk. J. Bytčánek v sobotu odchádza mimo Prahu na svadbu, pražská Správa ŠtB až do poobedňajších hodín, kedy má byť zachytená informácia o údajnom usmrtení študenta M. Šmída, aktivitu nevyvíja.⁴⁰ Podobne panuje klud aj na celorepublikovej kontrarozviednej II. Správe ZNB. A. Lorenc ukladá jej náčelníkovi plk. K. Vykypělovi zdržať sa akéhokoľvek zásahu do vývoja.⁴¹ Zložky ŠtB nemôžu zasahovať do vývoja situácie. V dôsledku toho sa jej príslušníci neprejavujú žiadnym zásahom, ktorým by sa pokúsili beh vecí zmeniť.⁴²

Keď si predstavitelia nátlakových skupín začali uvedomovať napätie politickej situácie, výbuch nespokojnosti obyvateľstva nad zásahom poriadkových síl ZNB, ktorý si mal vyžiadať smrť študenta, aktivizujú svoju činnosť, nerušene sa schádzajú a hľadajú možnosti ďalšieho postupu.⁴³ Zisťujú, že nastala neobvyklá a mimoriadna situácia: „I keď inokedy sú pri prvých známkach nejakého nepokoja okamžite zadržovaní alebo vyzývaní k opusteniu Prahy, k ničomu takému nedochádza“.⁴⁴ Výsledkom bolo zjednotenie dovtedy roztrieštených disidentských skupín, ktorému až do tejto chvíle štátno-bezpečnostné zložky federálneho ministerstva vnútra bránili.⁴⁵ Išlo o zjednotenie do spoločného orgánu, ktorý by mohol v nastávajúcej politickej kríze vystupovať ako

---

³⁸ Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 26.

³⁹ Široko rozšírená dezinformácia D. Dražskej natáčanej štábom americkej TV ABC o usmrtení študenta Matematicko-fyzikálnej fakulty KU v Prahe M. Šmída (ako svojho spôsobu nového J. Opletala) bola vydaná P. Uhlom a odvysielaná zahraničnými vysielачkami v sobotu 18. 11. 1989 vo večerných hodinách (AFP dokonca informovala o neoverenej zvesti, podľa ktorej študenti hovoria o štyroch mŕtvych, dvoch dievčatách a dvoch chlapcoch). Napriek tomu, že v Závěrečnéj správe Rumlovej komisie sa uvádza, že „Dražskou podaná smyšlenka je navíc pro daný účel, tedy vyvolání psychózy a pobouření obyvatelstva, poměrně nevhodná“ (s. 78), svoj účel splnila dokonale. Bola vyvrátená až v priebehu noci zo soboty 18. 11. na nedeľu 19. 11. 1989.

⁴⁰ Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 59.

⁴¹ Tamže, s. 59.

⁴² Tamže, s. 60-61.

⁴³ Tamže, s. 66-67.

⁴⁴ Tamže, s. 67.

⁴⁵ Pomocou taktiky spočívajúcej v prehlbovaní rozporov medzi jednotlivými prúdmi disentu sa im to úspešne darilo, avšak hlavnou prekážkou zjednotenia „opozície“ neboli ani tak opatrenia ŠtB ako nepraktickosť a politická neschopnosť samotného disentu. (Závěrečná správa Rumlovej komisie, s. 63).

hovorca protestujúcich občanov a protistrana v otvárajúcom sa „dialógu“ s existujúcimi vládnymi orgánmi.

V nedeľu 19. novembra večer sa tak v Činohernom klube môže uskutočniť hromadné stretnutie, na ktorom príde k založeniu Občianskeho fóra vyzývajúceho k občianskej neposlušnosti, generálnemu štrajku a jednaniu o svojich požiadavkách. Napriek skutočnosti, že rozkazom federálneho ministra vnútra č. 16/89 zo dňa 17. novembra 1989 je na celom území republiky vyhlásená mimoriadna bezpečnostná akcia, a to až do pondelka 20. novembra 1989, zostávajú bezpečnostné zložky štátu v pasivite. V záverečnej správe pre dohľad na vyšetrenie udalostí zo dňa 17. novembra sa uvádza: „Státní bezpečnost neudělala prakticky vůbec nic, ačkoliv měla přesné zprávy o všem, co se děje. Nechala disidenty (jindy zadržované při každém významném výročí) v klidu a pokoji založit Občanské fórum a svrhnout režim“.⁴⁶ Občianske fórum v Prahe a Verejnosť proti násiliu v Bratislave boli podľa P. Janíka ustanovené „pretože oficiálne miesta si potrebovali vytvoriť štruktúry, ktorým mohli odovzdať dovtedajší mocenský monopol KSČ, potrebovali partnera na rokovanie, lebo udalosti, ktoré hrozili prerásť do nekontrolovateľného živelného vývoja, museli byť niekým usmerňované“.⁴⁷

Lorenc, ktorý zodpovedal za štátno-bezpečnostnú situáciu, na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ v nedeľu 19. novembra 1989 nijaké opatrenia pre zložky federálneho ministerstva vnútra nenavrhol. Neboli mu ani uložené (!). Skutočnosťou zostáva, že po 17. novembri neboli použité žiadne mocenské prostriedky proti žiadnej aktivite nátlakových skupín ani proti akémukoľvek zhromaždeniu občanov, a to bez ohľadu na vtedajšiu právnu kvalifikáciu týchto akcií.⁴⁸ Vedome tak neprišlo k naplneniu zákona ani k realizácii opatrení, ktoré vyplývali z mimoriadnej bezpečnostnej akcie a neskôr z mimoriadneho bezpečnostného opatrenia, ktoré na celom území štátu v pondelok 20. novembra 1989 vyhlásil federálny minister vnútra F. Kincl. Pasivita sa pritom netýkala len zložiek federálneho ministerstva vnútra, ale komunistickej vlády ako celku.

Od pondelka 20. novembra sa denne konali na námestiach v Prahe a postupne i v iných väčších mestách demonštrácie. Zároveň začal „dialóg“ s predstaviteľmi opozície pri „okrúhľom stole“. S cieľom zmeny „súčasného československého spoločensko-politického usporiadania na pluralitné“ ho viedol L. Adamec. Politika „dialógu“, v ktorom jedna strana diktovala svoje požiadavky a druhá ich plnila, plynule prešla v politiku „národného porozumenia“. Na zasadnutí

---

⁴⁶ Závěrečná zpráva o činnosti společné komise sněmoven Federálního shromáždění a České národní rady pro dohled na vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, FS ČSSR 1986–1990, tisk 430, část č. 1, s. 7 (online) [Cit. 4. 5. 2012]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0430_01.htm

⁴⁷ JANÍK, P.: Co předcházelo 17. listopadu 1989. 17. 11. 2015, s. 1 (online) [Cit. 12. 2. 2018]. Dostupné na: www.parlamentnelisty.sk

⁴⁸ LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992, s. 167.

ÚV KSČ dňa 24. novembra 1989 odstúpilo celé jeho predsedníctvo na čele s M. Jakešom. KSČ rezignovala na svoju vedúcu úlohu. 27. novembra 1989 úspešne prebehol dvojhodinový generálny štrajk vyhlásený Občianskym fórom, ktorého hlavným požiadavkom bol odchod neschopných vedúcich politikov, záruky občianskych slobôd a potrestanie vinníkov policajnej zvlôle.

Dňa 3. decembra menoval G. Husák novú vládu, po jej odmietnutí OF bola dňa 9. decembra menovaná vláda „národného porozumenia“ v čele s M. Čalfom, 28. decembra došlo k rekonštrukcii Federálneho zhromaždenia s A. Dubčekom v čele, ktoré o deň neskôr zvolilo V. Havla prezidentom. Reálnym výsledkom politiky „národného porozumenia“ nebolo prehĺbenie reformného procesu na platforme socializmu, ale reštaurácia kapitalizmu, ktorý si podľa prieskumov verejnej mienky z konca roka 1989 želalo len 3 % obyvateľov Československa. Komunisti odovzdali moc skupine ľudí s ktorou sa dohodli nielen na odovzdaní moci, ale aj na zabezpečení personálnej kontinuity a na pôsobení komunistickej strany v novom politickom systéme obnoveného kapitalizmu.

Závery vyšetrovacích komisií

Je nespochybniteľné, že nátlakové skupiny pred rokom 1989 aj v jeho priebehu aktivizovali svoju činnosť predovšetkým organizovaním verejných protestných zhromaždení s politickým obsahom. Spornou je však oficiálna interpretácia ich vzniku, existencie a pôsobenia z pohľadu samotného prevratu. Hlavnou otázkou zostáva, či totalitno-historický výklad nie je ideologickou konštrukciou, ktorá odráža udalosti, ktoré neboli spontánnym, prirodzeným pohybom, ale riadeným procesom, ktorý viedol k dopredu naplánovanej zmene spoločenského zriadenia. S cieľom vyvrátiť takéto podozrenie došlo dňa 20. septembra 1990 k ustanoveniu vyšetrovacej komisie Federálneho zhromaždenia ČSFR pre objasnenie udalostí 17. novembra 1989 (spravidla označovanej ako Rumlova komisia). V úvode jej *Záverečnej správy* sa vyslovene uvádza, že takýmto podozreniam chce zabrániť.⁴⁹

Relevantnými z hľadiska cieľa správy, teda zabránenia spochybňovaniu oficiálneho výkladu udalostí 17. novembra, sú závery predchádzajúcej komisie Federálneho zhromaždenia ČSFR a Českej národnej rady pre dohľad na vyšetrenie udalostí zo dňa 17. novembra 1989 (tzv. Stankova komisia). Bola vytvorená bezprostredne po novembrových udalostiach na základe požiadaviek študentov a

---

⁴⁹ Dôvod spracovania *Záverečnej správy Rumlovej komisie*, jej autormi považovanej za „úplné objasnenie udalostí 17. novembra 1989“, je uvedený hneď v úvode: je to politická problematizácia štátneho prevratu spätá s takým výkladom udalostí 17. novembra, ktorý môže „narušovať politický vývoj našej spoločnosti“ (Pozri: *Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989*. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 1). Cieľ spracovania správy bol teda účelový: bola to snaha zabrániť spochybňovaniu 17. novembra úvahami, že išlo o podvod, dopredu pripravené udalosti, teda zabrániť spochybňovaniu ponovembrového spoločenského vývoja.

manifestujúcej verejnosti dňa 29. novembra 1989. Svoju činnosť ukončila v máji 1990. Politické pozadie udalostí 17. novembra na základe určitých informácií, alternatív a poznatkov zhrnula do nasledovných záverov:

- a) je dôvodné podozrenie, ktoré komisia vyjadrila už v decembri 1989, že zásah proti manifestujúcim na Národnej triede dňa 17. 11. 1989 bol dopredu naplánovaný a v súlade s týmto plánom tiež realizovaný. Svedčí o tom jednak pôsobenie por. Správy ŠtB Praha L. Zifčáka v sprievode, ale tiež ďalšie okolnosti a výpovede, i vlastný priebeh zásahu,
- b) v tejto súvislosti existujú určité náznaky, že vlastný zásah bol riadený dvomi veliteľskými miestami, ktoré boli odlišne inštruované,
- c) úsilie komisie o objasnenie pôvodu a zámeru dezinformácie D. Dražskej o smrti študenta M. Šmída, vypočutie jednotlivých účastníkov, podnety smerom k prokuratúre, nevedli k žiadúcemu vysvetleniu,
- d) činnosť predstaviteľov federálneho ministerstva vnútra vo vzťahu k Výboru štátnej bezpečnosti ZSSS (KGB) v deň manifestácie i pred manifestáciou vedie k opodstatnenej domnienke, že táto inštitúcia bola o situácii informovaná, i keď nebol dokázaný podiel jeho vplyvu na príprave a realizácii zásahu 17. 11. 1989,
- e) zostáva neobjasnená celková činnosť Štátnej bezpečnosti na príprave zásahu na Národnej triede, ale hlavne nečinnosť tejto veľmi významnej mocenskej zložky bezprostredne po udalostiach,
- f) z niektorých výpovedí možno odvodiť verziu, že zásah na Národnej triede mal viesť k odstráneniu vtedajšieho politického vedenia KSČ. Keď chápeme Štátnu bezpečnosť ako vojensky dobre organizovanú a početnú silu, ktorá plní rozkazy a pracuje disciplinovane podľa pokynov politického vedenia, vzniká otázka, či a kto ju v tomto prípade riadil.⁵⁰

Pretože takéto závery neboli politicky prijateľné, po júnových voľbách (1990) bola ustanovená vyšetrovacia komisia Federálneho zhromaždenia ČSFR pre objasnenie udalostí 17. novembra 1989. Jej záverečná správa vyvracia citované závery predchádzajúcej (Stankovej) komisie: zásah proti manifestujúcim nebol dopredu naplánovaný, neexistovali dve veliteľské miesta, pôvod a zámer dezinformácie bol objasnený, KGB bola o situácii informovaná prostredníctvom svojich pracovníkov (návšteva delegácie podpredsedu KGB V. Gruška však nemala žiadny vzťah k udalostiam 17. 11. 1989), nebol dokázaný vplyv KGB na udalostiach 17. 11. 1989, činnosť ŠtB

---

⁵⁰ Pozri: Závěrečná zpráva o činnosti společné komise sněmoven Federálního shromáždění a České národní rady pro dohled na vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, FS ČSSR 1986–1990, tisk 430, část č. 2, s. 2 (online) [Cit. 7. 5. 2012]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0430_01.htm

pred, v priebehu i bezprostredne po zásahu bola objasnená, zásah na Národnej triede nemal viesť k odstráneniu vtedajšieho politického vedenia KSČ.⁵¹

Domnievam sa, že ak niekto prezentuje záver, že k pádu prednovembrového socializmu viedli nátlakové akcie disentu, študentov, hercov, umelcov a neskôr masové občianske manifestácie, ignoruje reálne rozloženie politických síl vo vtedajšej československej spoločnosti. K „úplnému“ rozpadu, náhle, v priebehu niekoľkých dní a týždňov uskutočnenej zmene by nemohlo prísť, ak by mocenské inštitúcie štátu, ktoré boli v rukách komunistickej strany, nezostali v nečinnosti. Pasivitu vyznačujúcu sa „nielen absenciou krokov, ktoré by zvrátili ponovembrový vývoj, ale i absenciu takých krokov, ktoré by vtedajší vývoj ovplyvňovali smerom pre moc výhodnejším“⁵² *Záverečná správa* Rumlovej komisie nijako nevysvetľuje. Necháva tak bez odpovedi nelogickú nečinnosť federálneho ministerstva vnútra v dňoch po 17. novembri, ktorú *Záverečná správa* Stankovej komisie spolu s fámou o smrti študenta M. Šmída označila za kľúč k pochopeniu 17. novembra 1989.⁵³

Zostáva skutočnosťou, že stranícke vedenie neodporovalo postupu bezpečnosti, odvolalo oddiely Ľudových milícií, odmietlo využiť armádne jednotky na zaistenie verejného poriadku, obranu televízie a rozhlasu. Naopak televízia opakovane vysielala zábery zo zásahu na Národnej triede, manifestácie režírované Občianskym fórom, v Bratislave začala v priamom prenose od 24. novembra 1989 vysielat' Štúdio Dialóg. Vyvolala tým masovú antikomunistickú náladu a spropagovala protagonistov Občianskeho fóra a Verejnosti proti násiliu.

Lorenc dostal v roku 2018 takúto otázku: „Bolí ste pre Sovietov zárukou, že v Československu prebehnú novembrové udalosti roku 1989 bez problémov? Vybrali si vás pre túto úlohu, alebo to bola všetko iba náhoda?“. Jeho odpoveď bola takáto: „Necítil som sa byť zo zahraničia usmerňovaný“ (na základe informácií, ktoré mal zo sovietskej strany, sa podľa vlastných slov rozhodoval samostatne – pozn. autora). A pokračoval týmto vyjadrením: „Ako sa zmeny uskutočnia, bolo iba na nás. Na občanoch a vládnucim establišmente. Sovieti uvítali, že prebehli pokojnou formou. Želali si to“.⁵⁴ Sovieti teda požadovali na československom straníckom vedení politickú zmenu a boli pritom tak „veľkorysí“, že nechali na domácich predstaviteľoch a inštitúciách, ako sovietsky diktát (v prestavbovej terminológii „pokojné odovzdanie moci do rúk ľudu“) uvedú do

---

⁵¹ Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 120.

⁵² Tamže, s. 2.

⁵³ Závěrečná zpráva o činnosti společné komise sněmoven Federálního shromáždění a České národní rady pro dohled na vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, FS ČSSR 1986–1990, tisk 430, část č. 1, s. 7 (online) [Cit. 4. 5. 2012]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0430_01.htm

⁵⁴ LOVAŠ, K. – LORENC, A.: Je štátny prevrat, na víkend domov neprídem... Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 2018, s. 122.

života. Ak by takýto scenár mal niekto narušiť (napr. Československá ľudová armáda), Sovieti by zrejme zasiahli sami.

Bol teda novembrový prevrat organizovaný v cudzom záujme a v cudzej réžii? Nátlakom? Z donútenia? *Závěrečná správa Rumlovej komisie* síce nepripúšťa, že impulz k československému štátnemu prevratu prišiel zo zahraničia, nepriamo to však vyplýva z jej hodnotenia otázky zahraničných vplyvov na novembrové udalosti ako aj na celkový vývoj vo východnej Európe: „Je treba mít na zřeteli vývoj ve Východní Evropě na podzim roku 1989, který by nemohl proběhnout bez souhlasného postoje obou velmocenských složek (býv. ZSSR a USA – pozn. autora). Otázka přímé intervence do vývoje těchto zemí (socialistických – pozn. autora), včetně samotného působení v událostech 17. listopadu 1989 v Československu, je však záležitostí důkladnějšího objasňování naší minulosti a skutečného vlivu, jaký zejména sovětská strana v naší zemi uskutečňovala“.⁵⁵ Môžeme len konštatovať, že československý vývoj v rokoch 1988–1989 bol odrazom vplyvu „oboch veľmocenských zložiek“, býv. ZSSR i USA. Snaha, aby sa Sovieti vzdali svojej sféry vplyvu v prospech USA, sa v polovici 80. rokov 20. storočia stala spoločným menovateľom medzinárodných tendencií. Sovietska strana im vyšla v ústrety (pod firmou zmiernenia medzinárodného politického napätia) v rokoch po nastúpení M. S. Gorbačova do najvyššej straníckej funkcie.

Všeobecne rozšírený záver, že jednotlivé krajiny si v roku 1989 samé určili vlastné smerovanie – bez vedenia či poručníctva ZSSR, je nepravdivý. Podľa tejto tézy sovietskym predstaviteľom náhle nestačili sily ovplyvňovať smer vývoja u svojich socialistických spojencov, resp. túto schopnosť stratili v roku 1988. Pretože sa údajne nechceli vrátiť k silovému riešeniu, nezostávalo im nič iného, než svojim spojencom slovne prejavovať solidaritu a vyvarovať sa pritom akýchkoľvek záväzkov. Vraj spriatelnené socialistické štáty (vrátane Československa) v roku 1989 stáli na periférii sovietskych záujmov, vraj Gorbačov sa venoval naliehavjším problémom, než bolo postavenie straníckeho vedenia vo východoeurópskych socialistických štátoch, vraj sa nachádzal v natoľko komplikovanej situácii, že mu nezostávalo nič, ako voliť taktiku minimálnych zásahov a prejavov zdržanlivosti. „Zamatové revolúcie“ údajne už sovietske vedenie príliš nezaujímali. Okrem starostí o problémy vlastnej krajiny na Sovietov vraj pôsobila koncepcia „nezasahovania“ do vnútorných záležitostí, opierajúca sa o predstavu, že ľudia sami si majú určovať svoje osudy. Takéto a podobné názory by vypovedali o tom, že Gorbačov neusiloval o likvidáciu tzv. sovietskeho bloku.

Mohol Gorbačov dosiahnuť svoje programové ciele, ktoré spočívali v odstránení triedne rozdeleného sveta, bez sústredeného a cieleného úsilia zlikvidovať existujúce socialistické

---

⁵⁵ *Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění události 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99, s. 3.*

spoločenské vzťahy? Mohol tak urobiť bez dôsledného ovplyvňovania, riadenia a kontroly straníckych vedení v spojeneckých štátoch východnej Európy? Odpoveď je záporná. Inak svoj zámer dosiahnuť nemohol než dôsledným veľmocenským pôsobením v smere naštartovať trajektóriu kapitalistického vývoja v krajinách sovietskeho vplyvu.

Záver

Zárok proti manifestujúcim študentom v piatok 17. novembra 1989 môžeme považovať za provokáciu, ktorá konečne vyvolala žiadané protesty obyvateľstva.

Fáma o smrti M. Šmída spolu s opakovanými televíznymi zábermi z násilného zásahu proti manifestujúcim študentom vyprovokovala obyvateľstvo k masovým demonštráciám. Tým došlo v Československu k špecifickému spôsobu odovzdania moci, odlišnému od situácie v okolitých socialistických štátoch. V Československu k žiadnemu kontinuálnemu odovzdaniu moci protikomunistickej opozícii nedošlo, prevrat tu neprebehol plynulým vývojom ako v prípade Poľska alebo Maďarska. Dôvodom bol zrejme rok 1968, ktorý sa pre československé stranícke vedenie nemal stať precedensom. Vedenie KSČ nechcelo zostať v pozícii Dubčekovho vedenia, ktoré bolo odmietnuté ako kontrarevolučné. V roku 1970 prijal ÚV KSČ *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*, ktorého odvolanie by znamenalo popretie skutočnosti, že udalosti roku 1968 smerovali k reštaurácii kapitalizmu. Pretože vo vedení KSČ neexistovala ochota legitimizovať „obrodný proces“ vykazujúci značnú podobnosť so sovietskou prestavbou, musela byť v Československu umelo vyrobená zámienka pre spustenie prevratu, ktorý „zvrhne“ doterajšie komunistické vedenie. Touto zámienkou sa stala novembrová provokácia v roku 1989.

V Československu však neexistovali závažnejšie vnútropolitické dôvody pre prevrat. Politika konsolidácie, ktorá začala v roku 1969 bola úspešná, k hospodárskym problémom, ktoré by viedli k sociálnemu napätiu a nakoniec ku zmene politických postojov ľudí, nedochádzalo, väčšina obyvateľstva mala naďalej pozitívny vzťah k socializmu ako dôstojnejšiemu spoločenskému usporiadaniu než kapitalizmus. Koncom novembra a v decembri 1989 sa veľká väčšina československého obyvateľstva vyjadrila pre socializmus ako žiadúce spoločensko-politické usporiadanie do budúcnosti. Na otázku, ako by sa spoločnosť mala do budúcnosti vyvíjať, odpovedalo „socialistickou cestou“ 45 % v novembri a 41 % v decembri; „kapitalistickou cestou“ 3 % v novembri aj decembri; „niečo medzi socializmom a kapitalizmom“ 47 % v novembri a 52 % v decembri. Podľa výskumov verejnej mienky dokonca schvaľovalo v polovici roku 1989 vedúcu úlohu KSČ 51 % obyvateľstva.⁵⁶

---

⁵⁶ Pozri: VANĚK, M.: Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989. Analýza výsledků výzkumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989. Maxdorf, Praha 1994, s. 56 a 21.

Vedomé úsilie zlikvidovať socializmus v Československu, ktorého sociálnou oporou nebola úzka vrstva byrokracie, ale drvivá väčšina spoločnosti, nebolo prianím väčšiny československého obyvateľstva. Ľudia, ktorí boli v roku 1989 na námestiach, nemanifestovali za zničenie socializmu, ale za jeho „vylepšenie“. Deštrukcia a pád socializmu nemajú vo svojom základe súvislosť s objektívnymi podmienkami, neboli ani dôsledkom vývoja antagonistických a nezlučiteľných rozporov v rámci socialistického spoločenského usporiadania. Boli dôsledkom vedomej politickej aktivity realizovanej konkrétnym vedením KSSZ a KSČ.

Článok vyšiel v zborníku: Murdza, K. (ed.): November 1989. Politika, právo, polícia a bezpečnosť, Akadémia Policajného zboru v Bratislave, Bratislava 2020.

Literatúra a dokumenty

DINUŠ, P.: Politika bez masky. Príspevok k politickému diskurzu na Slovensku po roku 1989. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2015

Informace k současným aktivitám vnitřního protivníka, zejména v souvislosti se 70. výročím založení Československa. 85 schôdza predsedníctva ÚV KSČ v polovici septembra 1988, Národní archiv ČR, PÚV KSČ, P85/88, bod 6, príloha IIIb

KREJČÍ, O.: Proč to prasklo aneb hovory o demokracii a „sametové revoluci“. Trio, Praha 1991

KREJČÍ, O.: Sametová revoluce. Professional Publishing, Praha 2014

LÉVESQUE, J.: The Enigma of 1989. The USSR and the Liberation of Eastern Europe. Berkeley, 1997

LORENC, A.: Ministerstvo strachu? Neskartované vzpomínky generála Lorence. Tatrapress, Bratislava 1992

LOVAŠ, K. – LORENC, A.: Je štátny prevrat, na víkend domov neprídem... Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava 2018

PULLMANN, M.: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu. Scriptorium, Praha 2011

VANĚK, M.: Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989. Analýza výsledků výzkumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989. Maxdorf, Praha 1994

Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. Federální shromáždění ČSFR, Praha, 28. 1. 1992, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Knihovna, sig. 750/99

Internetové zdroje

JANÍK, P.: Čo predchádzalo 17. novembru 1989. 17. 11. 2015, s. 1 (online) [Cit. 12. 2. 2018]. Dostupné na: www.parlamentnelisty.sk

Závěrečná zpráva o činnosti společné komise sněmoven Federálního shromáždění a České národní rady pro dohled na vyšetření událostí ze dne 17. listopadu 1989 v Praze. Společná česko-slovenská dig. parl. knihovna FS ČSSR 1986–1990, tisk 430, část č. 1, s. 7 (online) [Cit. 4. 5. 2012]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0430_01.htm

To jsou ty paradoxy...

Miloš Jakeš v osobních vzpomínkách a jako účastník komunistického hnutí, ba třetího odboje?

Mgr. Michal Macháček, Ph.D., nezávislý historik

(Text je rozšířenou verzí článku „Takový byl holt život. Zemřel Milo(u)š Jakeš“, který byl uveřejněn 17. července 2020 v internetovém časopisu Alarm)

„Byl oddaným a horlivým stoupencem Dubčeka, a to až do konce června 1968. Jakeš v té době odjel na čtrnáct dní do SSSR na dovolenou. Když se vrátil, zavolal svého přítele a pomocníka a řekl mu: ‚Já se teď budu měnit. Myslím, že ty se mnou nepůjdeš, a proto nic už nesmíš vyřizovat a budeš sem chodit jen tak. Já ti zatím – dokud je čas – najdu místo, kde tě bude možno ulít. Později to už nepůjde.‘ (...) Jakeš se seriózně postaral o ty svoje spolupracovníky, kteří se nechtěli ‚měnit‘, veliký rozdíl oproti Husákovi. Za důležitější ovšem považuji, že Jakeš se jeví jako vydrežírovaný baťovák, baťovácký robot, který bez ohledu na vlastní stanoviska přebírá automaticky a ukázněně stanovisko šéfa. Specifikum je dnes v tom, že názory nového šéfa jsou v příkrém rozporu s jeho dvacetiletou a velmi horlivou angažovaností pro Brežněva. Jak se s tím vyrovná, to je veliká otázka,“ stojí v jednom interním archivním záznamu z ledna 1989. Dnes už víme, že se s tímto paradoxem vyrovnával těžce, prakticky do konce života. Na detaily už se ho ale nezeptáme.

Osobně jsme se poznali před několika lety, k čemuž nejspíš dopomohlo i to, že můj děda také pracoval v Baťových závodech ve Zlíně, kde Miloš Jakeš (*12. 8. 1922 České Chalupy – † 9. 7. 2020 Praha) už před válkou začínal jako montér a zároveň s vyznamenáním absolvoval Vyšší průmyslovou školu elektrotechnickou. Tamější pobyt nepřivodil vesnickému chlapci z Šumavy jen kulturní šok, ale značně ho do budoucna poznamenal. Byla to pro něj velká škola. Naučil se disciplíně, technickým dovednostem, efektivnímu nakládání s časem či sebekázní, a i s odstupem času hodnotil baťovský systém práce pozitivně, jako inspiraci. Vydělal zde svoje první peníze, získal zaměstnání konstruktéra elektrozařízení a našel celoživotní věrnou partnerku, s níž zplodil dva syny. Ve Zlíně, respektive Gottwaldově také vstoupil v roce 1945 do KSČ. Brzy začal sbírat funkce a dotáhl to až na post předsedy tamního národního výboru (primátora), přičemž se podílel na budování nových pořádků.

Občas jsem za bývalým prvním mužem strany docházel do jeho hanspaulské vily a posléze do bytu v Podbabě. Vedli jsme rozhovory především o minulosti a zároveň jsem se snažil s jeho vzpomínkami konfrontovat své poznatky. Byl ochotný, i když se neotevíral zcela. V posledních letech se rád vracel právě ke svému mládí a rodině, nuzným poměrům, z nichž vzešel a které ho přivedly ke komunistickému hnutí. Radikální zápasníky za sociální spravedlnost a změnu řádu věcí veřejných nenapomohl zformovat jen zidealizovaný sovětský vzor, nýbrž i válečná zkušenost a systém první

republiky, který je dnes spíše lakován na růžovo, ale ve skutečnosti byl poznamenán značnými sociálními a nacionálními problémy.

V hovorech jsme přirozeně neopomíjeli ani Jakešovu pozdější funkcionářskou činnost a vztahy uvnitř stranického aparátu i mezi jednotlivými funkcionáři. Zajímavé byly například jeho polemiky s vývody Lubomíra Štrougala nejen ohledně ekonomických otázek. Je však třeba říct, že se snažil k druhým až na výjimky vyjadřovat korektně, ba hyperkorektně, jelikož patrně nechtěl veřejně prát špinavé prádlo. Kladně hodnotil i Gustáva Husáka, ačkoliv jejich vztahy byly ve skutečnosti komplikovanější, než se nejen dnes na první i druhý pohled může zdát. Husák totiž dlouho nedokázal zapomenout jeho aktivity za rehabilitaci bývalého ministra vnitra Rudolfa Baráka, jenž se předtím podílel na Husákově kriminalizaci. Jakeš si zase do Moskvy neváhal v sedmdesátých letech postěžovat na Husákovy praktiky, například odposlechy telefonických hovorů.

Evergreenem pro Jakešovo přemítání i hledání zůstával však Listopad 1989, kdy si vyčítal nerazantní postup a nechtěl si připustit tehdejší nutnost radikálnějších celospolečenských změn. Zajímal se i o současné dění a archivní materiály. Když jsem posléze navrhl, že bych mohl v Moskvě zkusit vyžádat k nahlédnutí osobní spis, který na něj Sověti vedli, a pořídit z něj kopie, bez dlouhého váhání souhlasil.

Kvůli právnímu ověření pro archiv jsme také podnikli návštěvu notáře. Sedmadevadesátiletý Jakeš tehdy taxík odmítl s tím, že je to zbytečné a že pojedeme tramvají. U notáře nastaly až groteskní situace. Špatně slyšel, takže jsem mu tlumočil dotazy notářky, která zachovávala profesionálně klidnou tvář a ptala se bývalého generálního tajemníka na jméno a zda ví, co podepisuje. Přitom vyšlo najevo, že v připraveném potvrzení je špatně uvedeno Jakešovo křestní jméno – v občance opravdu stálo „Milouš“. Paní zase špatně viděla. Nakonec jsme to úspěšně zvládli, několikrát jsem se pak ujistil, zda ho nemám doprovodit domů. On že ne, prý to v pohodě zvládne sám, stejně ještě cestou musí koupit rozdvojku či co a ať dám pak vědět, jak jsem v Rusku pořídil.

V Moskvě, kde Jakeš v druhé polovině padesátých let úspěšně absolvoval stranickou vysokou školu, se poštěstilo i mně. Osobní spis čítal kolem sedmi set stran, které ještě spolu s dalšími materiály momentálně zpracovávám do knižní podoby. Potvrzují obraz disciplinovaného funkcionáře, který na rozdíl od mnoha jiných soudruhů příliš nesázel na zákulisní praktiky a nepodléhal mamonářství „rudé šlechty“. Nakonec i post generálního tajemníka strany na něj tak nějak zbyl. Když se dva silní perou, v tomto případě Lubomír Štrougal a Vasil Biľak, třetí, méně výrazný se směje – ačkoliv už v roce 1987 situace příliš humorná nebyla, natož pro nového stranického lídra, který byl mnohými spíše chápán jako přechodná politická figura, která nedorostla Husákovu formátu a půjde s ní podle potřeb manipulovat.

Při Jakešově volbě jistě zapůsobila i podpora Moskvy, jeho předchozí úzká spolupráce s Gorbačovem, kterému po Listopadu naopak nemohl přijít na jméno, snad dokonce víc než

představitelům disentu. Stále se přitom vracel ke vzpomínce, jak několik měsíců před sametovým předáním moci si osobně slibovali, že socialismus nedají. Gorbačovovo následné chování chápal jako těžkou zradu.

Když jsem se z Ruska vrátil do Prahy a chtěl Jakeše s nabytými poznatky seznámit a požádat ho o komentář, prodělával bohužel těžký zápal plic. Nakonec jsme se díky jeho tuhému kořínku i vstřícnosti jeho syna ještě setkali a leccos probrali. Už to ale nebyl ten vitální Miloš Jakeš, jak jsem ho znával. Působil zesláble, používal chodítka a o poznání hůř komunikoval. Jednalo se o naše poslední osobní setkání, při kterém mi ještě stihl podepsat své nově vydané životopisné knižní vyprávění *Příběh komunisty* (nakladatelství Česká citadela 2019). Domníval se, že v historii jsou řešeny marginální záležitosti, ale budovatelské úspěchy jsou zamlčovány, proto se nevzdával myšlenky, že ještě sepíše obecněji pojaté poválečné dějiny Československa a KSČ. To už ale bohužel nestihl.

Dne 9. července 2020 v pozeňnaném věku nedožitých 98 let Miloš Jakeš zemřel. Odešel baťovák, který nevěřil na peklo a miloval švestkové knedlíky, jichž míval doma plnou mrazničku, jinak ovšem velmi střídmy člověk, co rád chodil pěšky a i v pokročilém věku běžkoval. Jeden z posledních vrcholných politiků, který stál jak u zrodu, tak u konce komunistického experimentu. Kariérní disciplinovaný komunistický funkcionář, který se mimo jiné podílel na kolektivizaci venkova a (ne)řešení hospodářských otázek, v šedesátých letech pak první náměstek ministra vnitra a zpočátku i sympatizant reformního procesu.

Pokud se nepletu, jednalo se také o posledního žijícího politického účastníka klíčového jednání v Moskvě ze srpna 1968 a signatáře tzv. Moskevského protokolu, kterým se sice předešlo krveprolití, ale zároveň znamenal udušení pokusů o politickou i ekonomickou demokratizaci Československa a opětovné nastoupení cesty utahování šroubů. Paradoxně díky Dubčekově podpoře (studovali spolu v Moskvě a udržovali přátelský vztah) Jakeš stanul ještě před intervencí „spřátelených“ vojsk v čele Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ, která dva roky poté dohlížela na provádění prověrek – proces vylučování statisíců straníků včetně bývalého Jakešova nadřízeného Dubčeka.

Oproti tradovaným a nejednou i medializovaným tvrzením však Jakeš prověrky neřídil ani nepřipravoval. Ústřední komise rozhodovala o prověření vlastních členů a o dodatečném vylučování těch, kteří sami odhodili stranické legitimace (do samotných prověrek se tomu tak stalo v asi 155 tisících případech). Zejména ale řešila odvolání jednotlivých členů KSČ proti rozhodnutím pohovorových komisí o vyloučení či vyškrtnutí, což se týkalo kolem 65 tisíc lidí, přičemž vyhověno bylo asi 10 % a posléze dalších sedm tisíc bývalých členů bylo znovu přijato.

Jak i později sám Jakeš kriticky poznamenával, často se ani tak nejednalo o hledání pravdy a ideologickou čistotu, nýbrž příležitost k vyřizování si osobních účtů. Prověrkový proces sice

formálně posloužil k disciplinaci a sjednocení strany, ovšem do budoucna zároveň vytvořil nezanedbatelnou skupinu lidí druhé, respektive třetí kategorie. Cejch vyloučení se navíc přenášel i na rodinné příslušníky dotyčných a nejednou uprázdněné vedoucí posty pak bývaly obsazeny méně kvalifikovanými lidmi. Ostrakizovaní, ačkoliv se socialismem sympatizující, přirozeně často prošli hlubší myšlenkovou katarzí a režim si zbytečně vyrobil nepřátele, což se posléze naplno ukázalo. Nemělo by tedy nakonec normalizační vedení včetně Jakeše či Brežněva obdržet osvědčení účastníků třetího odboje? Jistě, roli sehrála řada dalších faktorů, zejména geopolitika a generační obměna. Nehledě na to, že ani političtí aktéři nejsou přímočarými tvůrci dějin, jednají v jedinečných situacích a málokdy se jejich původní cíle a představy kryjí s budoucí realitou. Navíc historie, respektive její výklad reaguje na přítomnost, a tak je proměnlivá a nejistá.

Další ironie dějin nastala právě koncem osmdesátých let, kdy Gorbačov zpočátku vkládal právě do Jakeše naděje, že dokáže naskočit na nový politický kurz radikálních změn, které předtím sama Moskva negovala. Vzhledem k Jakešovým předcházejícím rolím, rozložení v partaji i nečitelnosti sovětské politiky to bylo víceméně nereálné.

Ačkoliv mnohé radikálnější změny se začínaly projevat, ostatně sám Jakeš nebyl zcela rigidní (například sympatizoval s fenoménem JZD Slušovice), výsledkem byl chaos a bezradnost nejen uvnitř stranických vedoucích struktur. Kdyby však tenkrát v Listopadu Gorbačov namísto hození tápajícího Jakeše a dalších vedoucích funkcionářů přes palubu zavelel, ti by patrně neváhali nasadit do ulic proti opozici a demonstrantům ozbrojené síly. Naštěstí pro všechny zúčastněné násilná varianta i díky Gorbačovovi neprošla. Už 24. listopadu se Jakeš pod tlakem vzdal postu generálního tajemníka strany a za další dva týdny mu dokonce jeho soudruzi jako obětnímu beránkovi odebrali po pětáctyřiceti letech stranickou legitimizaci, což dlouhodobě těžce nesl. Přesto i poté patřil k veřejným horlivým obhájčům předlistopadového socialismu, přičemž si nenechával ujít prvomájová shromáždění.

Také na nich se zákonitě těšil zájmu dnešních médií a filmařů. Nejednou se tak dělo s cílem ho lacině vyprovokovat a zesměšnit, prakticky na něm parazitovat, což si sám patrně uvědomoval a přecházel argumentací, že přese všechno bude díky tomu moci něco sdělit veřejnosti. Zájem ho spíš těšil. Jistě, jedná se o věc osobního vkusu, ovšem tato zploštělost vedla a vede i k utvrzování Jakešova karikaturního obrazu, bagatelizování skutečnosti, že se především jednalo o vrcholného veřejného činitele, kteří obecně nesou odpovědnost za svou činnost a kvalitu stavu věcí veřejných.

Zemřel ostatně politik, který byl za svou činnost po roce 1989 vyšetřován. Nejnověji kvůli odpovědnosti za omezování svobodného pohybu a mrtvé na státní hranici, přičemž i předlistopadové Československo bylo vázáno Mezinárodním paktem o občanských a politických právech. Objevuje se mimo jiné tvrzení, že třicet let po pádu vedoucí úlohy KSČ je již poněkud pozdě bycha honit, případně ať jsou pak tedy stíháni i jiní politici, americkými prezidenty počínaje... Osobně se

domnívám, že není nikdy na škodu věci pojmenovat pravými jmény a tím upozornit na odpovědnost vyplývající z vykonávání veřejných funkcí a na nedodržování vlastních pravidel. A nemělo by jít přitom ani tak o Miloše Jakeše jako o vzkaz politikům současným i budoucím. Za snahou o „vyrovnávání se s minulostí“ jsou ostatně často schovávány jiné zájmy.

Píše se, že zemřel i symbol. Ale čeho vlastně? Zatuhlosti poměrů, nedostatku sebereflexe, tupostí předlistopadového režimu, relativního blahobytu, sociálních jistot, chataření či nevyrovnání se s minulostí, ať už si pod tímto vágním slovním spojením představujeme cokoliv? Uvázlo mi v paměti vyprávění brněnského politologa Lubomíra Kopečka, který svým vysokoškolským studentům narozeným okolo roku 2000 pustil záznam známého vystoupení Miloše Jakeše z Červeného Hrádku a ptal se jich, co si o tom myslí. Odpovědi byly v kontrastu s dobovým vnímáním: To je asi nějaký reformní komunista, který by rád napravil poměry a nastolil volnější trh, pravicový komunistický politik a podobně. Aneb „tu jsme to v minulosti trochu přešvihli s tou socializací“. Jak na něj bude asi nahlíženo za dalších třicet let?

Mimochodem, v Červeném Hrádku u Plzně se o projev v plném slova smyslu ve skutečnosti nejednalo. Jakeš tam sice řečnil, ale pak odpovídal na dotazy účastníků setkání a přitom improvizoval, což je patrné z celkového vyznění. Když se do jeho slov zaposloucháme, vcelku měla hlavu a patu, ba některé teze vyznívají nadčasově, ovšem formou místy nechtěně i humorně, neobratně či bezradně, proto záznam také raději oproti původním záměrům neodvysílala Československá televize. Toho se chytili i umocnili to opoziční činitelé, například Alexander Vondra, kteří nahrávku získali a poslali na „Západ“. Pásky rovněž skončily v rádiu Svobodná Evropa, odkud se pak díky redaktoru Milanu Schulzovi dostávala patřičně sestříhaná verze zpátky na československé území k uším širokého posluchačstva. Záznam se také šířil mezi lidmi. Patrně se současně jednalo i o snahu Jakeše zdiskreditovat ze strany jemu nenakloněných komunistických kruhů, které si přály uspišit jeho politický pád. Humor bývá odzbrojující.

Vybavuje se mi také diskuse z životopisného filmu *Milda* mezi Jakešem a Františkem „Čuňasem“ Stárkem, který mu u piva vyprávěl o tom, jak byl pronásledován a vězněn, když on byl u moci. Jakeš mu tenkrát až s mrazivě chladnou logikou odpověděl, že patrně právem, neboť asi dělal něco, co dělat neměl – takový je holt život. Když už si konsternovaný Stárek začal brát na pomoc i náboženské představy a ptal se bývalého funkcionáře, zda se nebojí, že skončí v pekle, hbitou odpovědí mu bylo, že je ho Jakešovi líto, neboť neví, že peklo neexistuje. Za několikaletou úzkou participaci na tomto dokumentárním snímku, který stál statisíce, si Jakeš vysloužil honorář 500 Kč, které odmítl...

Miloš Jakeš je dnes především zkarikovaný symbol našich vlastních představ o minulosti i dnešku. Schválně, na co budete myslet, až si příště dáte švestkové knedlíky.

Krátké zamyšlení k výročí komunistického hnutí

Jan Campbell
(Praha, květen 2021)

Je vždy problémem na pár stránkách vyjádřit mnohé z obsahově komplexní a víceúrovňové historie komunistického hnutí v průběhu jednoho století. Již proto je nutné akceptovat subjektivní výběr autora někdy rozbíhajících se, někdy jen koloraturních obrazů a načatých myšlenek a s nimi spojené riziko vylučující jedinou pravdu a interpretaci událostí, současně však vybízející k samostudiu dalších materiálů a reflexi ve spojení s osobní zkušeností čtenáře.

Prolog

Žádný historik není prorokem, přesto svým výkladem minulosti nechtěně indikuje budoucnost. V ní se nachází otázka vztahů, včetně těch mezi sousedy (např. Čechy a Němci), mezi státy a (např. EU) a v neposlední řadě mezi civilizacemi (Atlantik, Euro-Asie, Asie). To proto, že každý vztah má nadčasovou kvalitu a je tak vždy přítomen a aktuální.

V kontextu vztahů mezi státy se nachází problém národní a mezinárodní politiky, zavedených politických stran a vznikajících politických a jiných hnutí. Souvislost mezi skutečnými a provolávanými národními zájmy, politickými cíli suverénních a nesuverénních států a výkladem dějin musí být proto chápána v kontextu epochy. Tento požadavek představuje pro mnohé historiky a politiky komplexní výzvu. Dokazuje to snaha o přepis dějin.

Současná historická, vědecká a historicko publicistická diskuse je obvykle charakterizována bojem za nezávislost, soběstačnost a snahou o věrohodné vysvětlení historických vazeb a spojení. Věrohodné vysvětlení však není vždy jednoduché nebo možné. Dokazuje to vztah mezi Čechy a Němci. V minulosti to byl například dopis Františka Palackého (1798–1876), teze tisíciletého spojení Čech s říší německého nacionalisticko-demokratického spisovatele, historika a poslance Frankfurtského parlamentu Ernsta Moritze Arndta (1769–1860), *Teorie státu* napsaná českým historikem a vysokoškolským učitelem Josefem Kalouskem (1838–1915), ale i historie Benešových dekretů a současná významná hospodářská závislost ČR na exportu do SRN. Proto existuje potřeba znát dějiny nejenom svého národa, ale i mezinárodní politiky a způsobu myšlení v různých epochách.

Platí to i pro všechny komunistické a jiné politické strany a hnutí bez ohledu na to, kde působí a o to více dnes, v době globálních změn, otřesů a války hodnot. Přesto ale můžeme denně pozorovat, že lidé včetně politiků se z historie neučí. Nabízí se otázka: Proč je tomu tak a staly se komunistické strany, od jejichž založení uplynulo 100 let, moudřejší, nebo ani trochu?

Moudřejší, nebo ani trochu

Sto let od narození člověka, začátku nebo konce války či založení politické strany představuje výročí s výzvou pohlédnout do historie, symboliky čísla a osobních zkušeností. Pouhý popis historie dnes nestačí. Čísla a statistiky jsou pro nás samozřejmé, užitečné a fascinující. Kromě významu v matematice čísla fascinují mnoho lidí v různých kulturách svojí symbolikou a mystikou. Statistiky umožňují někomu zviditelnění, představu, jiným srovnání a některým dokonce i možnost pohlédnout do budoucnosti. Čísla a statistiky hrají důležitou roli v historii náboženství, v tradici národů, v hudbě, literatuře a samozřejmě i ve vědě. Číslo 100 přesahuje obvyklou délku života člověka, proto je často synonymem pro dlouhou dobu nebo obsáhlý a velký sociální kontext. V hebrejské abecedě číslo 100 představuje písmeno kuf. *Sto květin (Hundert Blumen)* byl název německojazyčného alternativního časopisu Nového sociálního hnutí s anarchistickou tendencí, který se objevil v roce 1972 v Socialistickém centru Berlína.

V díle zvaném *Na jaře a na podzim* (ISBN 3-424-00625-4) Lü Bu We píše: *Při používání lidí je nejlepší metodou působit přes povinnost jednat, tou další (metodou) je odměna a trest.* V této pravdě je část odpovědi na otázku: Moudřejší, nebo ani trochu? Jestliže je tomu tak, pak mnohé komunistické a levicově orientované strany v Evropě jsou dnes sto a více let vzdáleny od myšlenkových pramenů a možnosti realizovat alespoň některé z utopií. Například žít v míru, ve společnosti charakterizované sociální spravedlností a bez chudoby. Tato utopie je typickou pro velkou většinu států, a proto je i jedním z cílů práce komunistických a levicových politiků.

Krátce o dění ve světě v roce 1921

Děni ve světě v roce 1921 ovlivňuje i dnešek. Státní převrat v Persii 21. února plukovníka Rezá Chána prakticky znamenal konec vlády kádžárovských šáhů. Dne 18. března 1921 podpisem smlouvy v Rize skončila Rusko-polská válka poté, co prozatímní mírová smlouva byla uzavřena již 12. října 1920. Dne 11. července Mongolsko vyhlásilo nezávislost, 28. července Adolf Hitler se stal prvním předsedou NSDAP a 20. října Německo na základě výsledků referenda odstoupilo Polsku východní oblasti pruské provincie Horní Slezsko. O den později, 21. října, se uskutečnil druhý pokus excísaře Karla I. o návrat na uherský trůn. Dne 6. prosince Irsko vyhlásilo nezávislost a v daleké Číně Sun Jat-sen se stal řádným prezidentem Čínské republiky a byla založena Komunistická strana Číny. Jí jsem věnoval část své knihy-100 let.

Co se týče umění a vědy v roce 1921, nabízí se připomenout 6. operu Leoše Janáčka *Káťa Kabanová* na námět divadelní hry *Bouře* od Alexandra Nikolajeviče Ostrovského. Premiéra byla 23. října v Brně. Krátce poté, 5. listopadu, zahájilo činnost Tylovo divadlo v Nuslích. Nobelovu cenu za literaturu obdržel Anatole France (Francie), za fyziku Nobelovu cenu obdržel Albert Einstein, za chemii Walther Hermann Nernst (Německo) a v oblasti termochemie Karl Hjalmar Branting

(Švédsko) a Christian Louis Lange (Norsko). Za medicínu cena nebyla udělena.

Z uvedeného krátkého přehledu událostí vyplývá, že rok 1921 se do novodobé historie zapsal jako významný rok událostí, z nichž mnohé jsou i dnes aktuální, nejenom pro komunistické hnutí v Evropě, ale i pro pochopení dění a vývoje ve světě a představení si jeho možných následků. Pro představu politické situace v roce 1921 uvádím zástupně příklad založení komunistické strany Velké Británie a Československa, jejichž osud obsahuje všeobecně platná rizika charakterizující i současnou politicko stranickou situaci a možnosti poučit se z historie.

Velká Británie

Historie Komunistické strany Velké Británie (CPGB) poskytuje cenný odkaz pro pochopení některých událostí v minulosti a současnosti, včetně vlivů médií, bezpečnostních služeb, dezinformace, sankcí proti Ruské federaci a ČLR, vnitrostranického rozkolu a nejednoty komunistického a současného levicového hnutí.

CPGB byla založena na setkání delegátů oznámeném jako Komunistická jednota v Londýně ve dnech 31. července a 1. srpna 1920. Nevznikla (na rozdíl od většiny ostatních komunistických stran v Evropě) odtržením levice od již existující sociálně demokratické strany, ale vznikla sloučením socialistických organizací.

Působení CPGB bylo omezeno na Anglii, Skotsko a Wales. To proto, že severoirští komunisté byli organizováni v Komunistické straně Irska a Komunistické straně Severního Irska. Vznik masové strany – dosažený dalšími komunistickými stranami v Evropě i po celém světě – se jí nepodařil. Proč? Protože členové strany se považovali za profesionální revolucionáře. Nevzdali se odkazu a praktik nejhorších sektářských myšlenek, které sahají do předválečného období. CPGB se stala předmětem kampaně organizované Konzervativní stranou, tiskem a justicí.

V srpnu 1924 byl John Ross Campbell, šéfredaktor stranických novin, zatčen podle zákona z roku 1797. Byl obviněn z výzvy ke vzpouře vojsk, ke které údajně nabádal ve svém novinovém článku (case John Ross Campbell). Několik dní před novými volbami konzervativní noviny a noviny *Daily Mail* senzačně informovaly o dopisu (údajně) podepsaném Grigorijem Zinovjevem a Arthurem MacManusem (první předseda CPGB) a adresovaném ústřednímu výboru CPGB. Dopis vyvolal jeden z nejzávažnějších politických skandálů v britských dějinách a umožnil drtivé vítězství konzervativců ve všeobecných volbách dne 29. října 1924.

Trvalo to až do roku 1999 (!), tj. celých 75 let, než se dostala pravda na denní světlo a britská vláda po vyšetřování zahájeném Robinem Cookem oficiálně přiznala, že dopis byl padělek vymyšlený MI6 a zpřístupněný tisku ve vhodné chvíli. CPGB ukončila činnost 23. listopadu 1991 po rozpadu SSSR. Poté eurokomunisté z CPGB založili *Democratic Left think tank*. Frakce antieurokomunistů po roztržce uvnitř CPGB založila v dubnu 1988 novou komunistickou stranu –

Communist Party of Britain, jejíž hlavní ideologií je komunismus a marxismus-leninismus a jejím předsedou je velšský politický aktivista Robert Griffiths (1952).

Československo v roce 1921

Řada událostí charakterizuje Československo v roce 1921. K nim patří založení Československé obce legionářské. V událostech roku 1921 (česká verze) je uveden 15. leden, oficiálně však byla založena na ustavujícím sjezdu ČsOL v Praze dne 22. května 1921 legionáři všech bojišť první světové války (legionář ve smyslu zákona č. 462/1919 Sb.). Dne 16. ledna se konal zakládající sjezd Slovenské a Transkarpatsko-ukrajinské marxistické organizace v Ľubochni nedaleko Ružomberoku. Dne 15. února se konalo 1. československé sčítání lidu.

Ustavující sjezd Komunistické strany Československa se konal 14–16. května 1921. V té samé době, 14–15. května 1921, se utvořila Židovská komunistická strana (levicové křídlo strany Poalej Cijon, předseda Rudolf Kohn). Přibližně o měsíc později, 12. června 1921, utvořili Karol Śliwka a Emanuel Chobot polskou sekci KSČ. Mezitím, 26. září prezident Masaryk jmenoval 5. československou vládu Edvarda Beneše, v zahraničí probíhal integrační proces u maďarských levicových sociálních demokratů a v Československu se připravoval slučovací sjezd československé, německé a polské sekce. Konal se ve dnech 30. října až 2. listopadu. Jednalo se o stranický sjezd, na kterém byla v květnu založená Komunistická strana Československa přetvořena v celostátní supraetnickou politickou formaci. V ní byly zapojeny české, slovenské, rusínské, německé, maďarské, polské a židovské levicové skupiny v intencích politiky Kominterny. Tak se realizoval mimo jiné požadavek, že v jednom státě má existovat jedna komunistická strana.

Proč jediná KSČ? Mimo jiné proto, že stejně jako v Československé sociálně demokratické straně dělnické probíhal i v jinonárodních sociálně demokratických stranách v letech 1920–1921 rozkol a postupné přetváření levicových křídel v samostatné komunistické strany. V březnu 1921 se levicoví členové Německé sociálně demokratické strany dělnické v ČSR (Karl Kreibich) vyslovili pro vstup do Kominterny a pro vytvoření své sekce v KSČ.

Podzimní slučovací sjezd vytvořil jedinou komunistickou stranu – KSČ. Václav Houser na sjezdu prohlásil, že *„chceme-li míti silnou stranu, která by byla schopná činu, musíme míti jasno v organizacích s disciplínou železnou, přímo vojáckou. Celá strana musí býti tímto vojáckým duchem prodchnuta“*.

Co se týče podrobnějšího popisu historie KSČ a jejího působení, včetně transformace do KSČM nabízí se studium knih Jaroslava Kojzara *OSUDOVÉ OKAMŽIKY komunistické strany* a Miroslava Grebeníčka *Svědectví časů aneb 100 let od vzniku Komunistické strany Československa* a jednoduché srovnání politické situace v roce 1921 se situací v květnu 2021.

Jestliže Jaroslav Kojzar se podle mého prvního čtení nepokouší ukázat celý tok dějin, rozebírat

celou historii komunistické strany, ale jen některé významné okamžiky spojené s dějinami komunistického hnutí, a neklade si za cíl vysvětlit, proč to či ono se stalo anebo muselo stát, včetně odhalení příčin vedoucích k té které události, jež je spojena s Komunistickou stranou Československa, to Miroslav Grebeníček, z jehož knihy znám pouze úvod, zřejmě kriticky reflektuje cestu socialistického a komunistického hnutí a jeho zápasy v někdejší Československu a v České republice v souvislosti se 100. výročí založení Komunistické strany Československa. V úvodu Miroslav Grebeníček mimo jiné píše: *„O pravdivý a objektivní obraz jejího působení, velkých sociálních zápasů, které vedla, i jejích slabostí a proher, o její odkaz protikapitalistického a protinacistického boje a o odkaz úspěchů i proher při vytváření socialistické společnosti v Československu po roce 1945 až do roku 1989 se dodnes vede ostrý spor. Nejnovější dějiny, zejména dějiny druhé poloviny 20. století, jsou předmětem permanentního ideologického střetávání. Obecná shoda všech, kteří se zabývají nejnovějšími dějinami, je především o tom, že jejich nejcharakterističtější rysem bylo zhroucení jak někdejšího Sovětského svazu, tak i podstatné části celého »socialistického společenství«. Daleko méně je však shody v tom, co je reálným obsahem a jaké jsou příčiny tohoto zhroucení. Jedni totiž mluví o chybách v realizaci, jiní o chybné koncepci. A nelze opomenout ani ty, kteří mluví o slepé uličce dějin.*

Skutečností je, že strana jako taková přestala v devadesátých letech existovat, neztratili se však komunisté, zůstaly v platnosti myšlenky, pro něž mnozí museli prolít krev, a dokonce ztratili své životy, a vznikla Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) a další levicové subjekty.

Srovnání situace v roce 1921 a 2021 indikuje, že problematika vnitropolitického rozkolu stran a vlád, ideologií a pseudoideologií v kontextu výzev doby, získávání a fungování moci se v podstatě nezměnila. Politici a občané se z historie nepoučili. Kvůli krátkozrakosti, vymírající solidaritě a deficitu vize politici a občané nenacházejí hlavní orientační body vývoje světových trendů. Proto se nemohou řešit politické, hospodářské a sociální výzvy vzniklé neregulovaným lineárním technologickým rozvojem transnacionálních korporací, deficitem důvěry mezi státem a občany a konkurenčním bojem společností a jednotlivých občanů na život a na smrt.

Situaci komplikuje, pro velkou většinu obyvatel virové onemocnění (covid-19) a s ním spojená nejistota a strach. KSČM by se proto měla snažit odpovědět konkrétně na klíčové otázky doby, aby mohla efektivně nabídnout řešení a vstoupit do dialogu s občany: 1) Jaký obraz budoucnosti ČR má současná KSČM a generace ve věku 15–30–45 let? 2) Co potřebuje KSČM k realizaci svého obrazu budoucnosti v rámci ČR a EU? 3) Jak hodlá KSČM zpomalit trendy, které se snaží transformovat člověka do zboží (předmětu koupě a prodeje), přílohy k IT produktům a pramene zisku a konzumu. Paralelně transformovat kult práce do kultu konzumu, zábavy a služeb a kruh rodinného života jako kulturní kód a matrice (minulost, přítomnost, budoucnost) do lineární cesty po bažině?

Otázky vyplývají z politických projevů v průběhu celých desetiletí. Projevy po desetiletí jsou

prosyceny pokrytectvím a výkladem minulosti, který nemá téměř nic společného s vědeckým poznáním a kritickou interpretací. Výsledkem je proces vedoucí k rozeštvávání společnosti. To podporuje i předem zmíněné onemocnění covid-19, s ním spojená omezení, pochyby a rozhodnutí nevolených a mezi sebou soupeřících odborníků a tzv. specialistů. Rozhodnutí vedou k odstranění základních pilířů jakékoli demokratické formy vládnutí, občanské společnosti a jejich náhradě lineárně rozvíjejícím se kognitivním kapitalismem.

Co představuje kognitivní kapitalismus

Kognitivní kapitalismus je t.č. poslední model trvale se transformujícího kapitalismu. Vyvíjel se přibližně 30–40 let. Jeho zrození oficiálně potvrdila americká odborná literatura na začátku tohoto století. V literatuře se samozřejmě název kognitivní kapitalismus nepoužíval i proto, že se očekávalo jeho automatické zviditelnění. To bylo vynuceno objektivním vývojem společností, nezbytností reagovat rychle na změny v technologickém a vojenském sektoru dvou hlavních periferií globálního kapitalismu: Ruské federace a Čínské lidové republiky. A současně změnou kvality času, způsobenou působením ducha doby, tzv. Zeitgeist.

Jestliže základní trojicí tradičního kapitalismu tvořily produkt – prodej/peníze – produkt/investice a fyzická přítomnost člověka a peněz nebo je zastupující zboží, v průběhu společenského a lineárního, státem neregulovaného technologického vývoje docházelo k novým trojicím v kapitalismu. Zástupně uvedu krátce tři změny modelu kapitalismu.

První změnu dovolila možnost prodávat, co nebylo (ještě) vyrobeno, za na papíru netištěné peníze a bez fyzické přítomnosti prodávajícího a kupujícího člověka.

Druhou změnu umožnila transformace výrobce, prodejce a investora do zjednodušené trojice: peníze, peníze, peníze. Přitom je jedno, v jaké formě jsou. Otázka produkce a výroby se zredukovala na cenovou výhodu, ne kvalitu.

Třetí změnu umožnily mimo jiné tři hlavní skutečnosti: 1) Vysídlení výroby fyzického produktu ze srdce kapitalismu do periferie s následným přechodem k nabídce služeb, včetně virtuálních, využívajících emoce, pocity a podvědomý strach. Investice do vysokých technologií vyžadují velký kapitál několikrát převyšující investice do lidských zdrojů a náklady na provoz uzavírají první kruh. Vysoká úroveň IT, ICT, UI, biologické, chemické, kvantové a další technologie umožňují již dnes kontrolovat, ovlivňovat a částečně řídit nedokonalou lidskou bytost a plánovat informační společnost. 2) Tištěné peníze a fyzické platby zaměňují elektronické a karty. Osobní kontakt a překážky tvořené emocemi a rozumem jsou redukovány na minimum nutné k udržení provozu. Digitalizace probíhá globálně na celém světě a je nedílnou součástí tvorby informační společnosti a výchovy občanů v nekritické spotřebitele konzumu a zábavy. 3) Rychlá a vysoká úroveň transformace lidské bytosti do odlidštěné s deficitem kognitivních funkcí mozku je bez vnějšího

zásahu do vlastnictví a regulace téměř nevyhnutelná. Dnes rozlišujeme následující základní kognitivní funkce: a) paměť, b) pozornost a koncentrace, c) rychlost zpracování informací, pohotovost, d) exekutivní funkce včetně emocionální seberegulace, e) řeč, schopnost vyjadřování a porozumění a d) prostorová orientace.

Zmiňuji se o kognitivních funkcích proto, aby si každý čtenář sám u sebe a u svých dětí mohl srovnat úroveň vývoje a kvalitu kognitivních funkcí, své konání, hodnocení potenciálních partnerů a vztahů. Do nich spadá vztah k politickým stranám, hnutím a vládě, jejich volebním programům a jejich povolebnímu konání. Provedené hodnocení bezpochybně dovede většinu hodnotitelů k výsledku indikujícímu kvalitu stavu na úrovni národní, evropské a světové, kterou určuje trojice: platforma – instrument – konzument.

Výzvu pro občany, voliče komunistických a levicových stran představuje vlastnictví modelu kognitivního kapitalismu. To je výlučně privátní a monopolistické, zákonné a současně nemorální. Proto provokuje boj. Pro svoji existenci a působení kognitivní kapitalismus nepotřebuje stát a vládu. Proto je rizikem a nebezpečím pro existenci státu a vlád, tak jak je dnes vnímáme a známe. Dnešní situace se proto kvalitativně liší od té včerejší a podobá se té, kterou popisuje například Algerova fikce pro dospělé *Starý svět versus Nový*.

Výhledy levice v Novém světě kognitivního kapitalismu

Kognitivní kapitalismus srozumitelně vysvětluje metafora vytvořená spojením funkcí lidského srdce a mozku. Metafora se nabízí pro práci lidí, kteří pracují se skupinami nebo se členy strany či hnutí. Ty je nutno motivovat a inspirovat pro tvorbu svých vlastních argumentů, učit je vést dialog s příznivci a s veřejností, vše s cílem lehčeji se orientovat v dění ve světě, EU a doma. Na mysli mám dění, která se veřejným a oficiálním médiím nehodí, nelíbí, a proto je neosvětlují. Nebo tak, že jim rozumí jen zasvěcení, a to ne vždycky. Vysvětlení vykazují typické symptomy defektu kognitivních (poznávacích) funkcí lidského mozku. Jejich ovládnutí umožňuje srdce kognitivního kapitalismu: lokalita USA, ne stát. Protože lokalita USA má v krvi konkurenci na život a na smrt, budou jim konkurovat pouze mocnosti s jinými hodnotami: Ruská federace a ČLR. Každá z nich v jiné míře a jiným způsobem, protože každá z nich má specifické problémy mající své kořeny především v nedávné minulosti.

Pro ČR to znamená potřebu znát nejenom Palackého (1798–1876) pětisvazkové *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Ale i to, že koncentrace kognitivního jádra v USA vede k cílené reprodukci a manipulaci populace, u níž je samostatná orientace nežádoucí. Proto bude jakákoli snaha o orientaci v dění potlačována širokou škálou nástrojů. Vyplývající poselství komunistické straně a levici je jasné, současně komplexní a sestávající ze tří hlavních částí:

1) Přímé oslovení občanů lidry, prověřené staré komunikační metody (například pošta) a moderní

komunikační prostředky by měly být integrovány tak, aby snížily riziko falšování, omezení konkurence a blackoutu. Ten například neočekával ani prezident Trump. Otázka: Kdo z levice je schopný a ochotný přímé řeči s občany?

2) Rostoucí chudoba, zadluženost mladých, množství lidí bez peněz umožňujících přežít několik měsíců a obrovský deficit zaplatitelného bydlení a práce pro mladé občany představují potenciálně velký volební potenciál pro levici, především až se vlna hospodářské a sociální krize objeví před okny domácností již v druhé polovině roku 2021. Otázka: Kdo z levice je schopný a ochotný vysvětlit model moderního sociálního státu s pomocí dialektiky a marxismu?

3) Zabezpečení možností ženám plnit základní funkci ženy a pečovat o ženství. Je to přece žena, ne LGBT, nebo dokonce LGBTQIA a podobné, která umožňuje pokračovat a rozvíjet tradici, zakládat rodinu jako základní prvek národa a státu. Otázka: Kolik skutečných žen v mladém a produktivním věku je členkami strany a hnutí a kolik z nich je ve funkcích, schopno a ochotno mluvit přímou řečí s občany s různými názory, přesvědčením a hodnotami?

V závěru tohoto krátkého zamyšlení cituji z knihy 100 let KS, do které jsem na zařadil rozhovor s žijícím pamětníkem voleb v roce 1990 – Mariánem Griegrem o historii zrodu symbolu Komunistické strany Čech a Moravy v roce 1990: Třešně, slovensky čerešně. Ty jsou mimo jiné opěvované ve známé písni Čerešničky, čerešničky, čerešně, vy ste sa mi rozsypali na cestě...

Zrod symbolu KSČM

Píše sa rok 1990. Tmavé mračna antikomunizmu naberajú na sile. Od 23. januára do 31. marca 1990 prebiehalo odvolávanie poslancov zastupiteľských zborov, kooptácia tzv. nových poslancov. Všetko podľa ústavného zákona č. 14/1990 Sb. Za autora kooptácie, ktorá bola prijímaná u mnohých s nesúhlasom, bol označený Zdeněk Jičínský.

Ten ju považoval za akt spravodlivej odplaty za odstránenie reformných komunistov z FZ v roku 1969. Koncom januára sa začínajú v ČR uskutočňovať prvé kroky v príprave voľby delegátov na ustavujúci zjazd KSČM. Ten sa konal 31. marca 1990.

To už prebiehali najrôznejšie úvahy a živé diskuzie nad termínom konania volieb do Federálneho zhromaždenia, Českej národnej rady, Slovenskej národnej rady. V partaji sa diskutovalo nad koncepciou, akú zvoliť agitáciu, akú formu propagandy... Termín volieb bol oznámený na dni 8 a 9. júna 1990.

Objavil sa prvý predvolebný plagát s fotografiami predstaviteľov KSČ. (Adamec, Mohorita). Pôsobil strnulo, žulovo. V rozhovore s vedúcim organizačného štábu pre prípravu volieb (Lédl) s ohľadom na termín konania volieb boli pripomenuté tri momenty:

– Paríž, krvavý týždeň – 21–28. mája roku 1871, strieľanie komunardov pod rozkvitnutými čerešňami, likvidácia ľudových milícií 1990, ich odzbrojenie, a ktoré ovocie okrem jahôd u nás dozrieva v júni? Navrhol som čerešne a to vo forme samolepky. Prečo samolepky? V atmosfére zastrešovania sa takmer každý bál priznať k svojej politickej orientácii. Plagáty boli nevýhodné. Samolepky o rozmere cca 5 × 5 centimetrov ľahko distribovateľné, bezproblémové na vyvesenie, v prvej etape do vyhlásenia volebného čísla anonymné... Vedúci štábu rozhodol: tak daj urobiť niekoľko návrhov.

Navštívil som svojich priateľov v Bratislave a vysvetlil som, o čo ide. Zhodou okolností mali tlačiarenský stroj na tlač samolepiek. Dôvodil som, že ideme vyrábať čerešňové kompóty a potrebujeme výborné grafické návrhy na vinetky, ktoré budú v kombinácii biela, modrá, červená s usmievajúcimi sa plodmi a zeleným lístkom. Grafik, svojím presvedčením protipól, pochopil a súhlasil s vypracovaním niekoľkých predlôh. Dodal okolo 10–12 návrhov. V zostave vedúci štábu, tajomník UV KSČ (Kanis) a ja bolo rozhodnuté. Vybral sa návrh a zadala objednávka. Tá sa niekoľkokrát opakovala. Do vylosovania volebného čísla (10) takmer nikto nevedel, komu tá samolepka patrí.

Ustným podaním sa to vysvetľovalo: milícia nemá zbrane, nemá čím strieľať, tak majú aspoň kôstky z čerešni ako broky. Po zverejnení volebného čísla 10 (fodbalista Maradona mal tiež číslo 10, bol v tej dobe veľmi populárny) skončila anonymita samolepky jej doplnením o toto číslo. Bolo ich neúrekom. Celá republika bola samolepkami oľpená.

Pravdou je, že sa v odpore proti nej našli aj takí majitelia, ktorí svoje čerešňové stromy vyrúbali, aby sa tým komunistom pomstili... Naviac čerešňa sa stala inšpiráciou pre vznik predvolebného spotu, ktorý vyjadroval november – padanie lístia, zima, jar, zelené lístky, zakvitnutá čerešňa, plody, prichádza dieťa a naťahuje za čerešničkou ruku. V týždni pred Veľkou nocou (14.–15.–16. apríl 1990) bola čerešňa zapísaná ako ochranná známka.

Nad otázkou, kto bude voliť komunisty, se před volbami zamýšlel v časopise Reportér i tehdejší čerstvě kooptovaný poslanec, prognostik a budoucí premiér Miloš Zeman. Předvídal, že většina těch, kteří do komunistické strany vstoupili jen kvůli kariéře, ji už opustila, a tak komunisty budou volit jen ti, kteří nemohou změnit svůj životní styl, protože nic jiného neumějí. A také funkcionáři jako bývalý generální tajemník strany Miloš Jakeš. „Bylo by ostatně něco podivného na tom, kdyby volili Občanské fórum,“ hlásal Zeman. „Očekávejme realisticky, že bývalí příslušníci Státní bezpečnosti stejně jako mnozí bývalí konfidenti budou v budoucích volbách hlasovat pro komunistickou stranu. Míra toho, kdo bude takto hlasovat s nimi, je mírou sociální rakoviny naší společnosti.“ Jenže i pro Miloše Zemana i Václava Havla byl úspěch komunistů ve volbách překvapením: Federální shromáždění: 13,48 %, ČNR: 13,24 %, SNR: 13,34 %.

A protože i v ČR se úspěch závidí nebo dokonce trestá, očitý svědek Marián doplňuje své vyprávění: „Tak po čase bolo potrebné súdne zistiť prečo a ako sa to stalo. Súd sa konal. Na otázky financovania predvolebnej kampane boli predložené nevyvratiteľné dôkazy. Všetko, čo sa orgánmi schválilo, sa riadne a včas hradilo: objednávka – dodací list – faktúra – odsúhlasenie – príkaz do banky. Súd skončil s výsledkom všetko je v súlade so zákonom.“

Přeji všem čtenářům, členům a příznivcům KSČM a levicových idejí zdraví, správné rozhodnutí ve volbách do PS ČR na podzim a odvahu realizovat nadčasové myšlenky a utopie.

130. narozeniny levicového listu Svoboda

Eva Vlčková

K výročí letošního roku pro komunisty a levicově smýšlející občany Kladenska, ale vlastně i celého Středočeského kraje, patří 130 let **levicového listu SVOBODA**. Byl druhým nejstarším dělnickým listem v našich zemích po brněnské *Rovnosti*, která již neexistuje.

SVOBODA je nyní týdeníkem OV KSČM Kladno. Její výročí jsme nemohli opomenout, proto jsme připravili mimořádné číslo, které připomíná její jednotlivé reakce na události uběhlých 130 let. Bude dostupné také na webových stránkách OV KSČM. V tomto článku jen stručně avizují obsah onoho vydání.

Vznik dělnických novin *SVOBODA* na Kladensku úzce souvisí s působením „průkopníka socialismu“ Ladislava Zápotockého, jehož 170. výročí narození se blíží a který byl roku 1884 vypovězen z Prahy. Skončiv sousedství své domovské obce Kolče, v Zákolanech, kde se krátce poté 19. prosince narodil jeho syn Antonín. Další vývoj *SVOBODY* byl spojen právě s působením jeho syna Antonína Zápotockého. I z úcty k těmto osobnostem *SVOBODA* stále vychází.

Ladislav Zápotocký propagoval potřebu dělnického tisku. Měl bohaté zkušenosti z redakce *Budoucnosti* a *Dělnických listů*, proto i jeho zásluhou vyšlo koncem měsíce dubna 1891 první číslo *SVOBODY*. Redakce byla na Kladně v hostinci U Kostků v Zálušní ulici. Pamětní deska, která později byla na tomto domě umístěna, byla v roce 1990 novým majitelem snata a prý se ztratila...

SVOBODA se stala skutečně revolučním informátorem. Například při stávce kovodělníků na Kladensku v roce 1888 přinášela články o zkušenostech ve stávkovém hnutí. Jako orgán sociální demokracie vycházela třikrát týdně. Působila jako organizátor revolučních akcí dělníků a urychlila i přípravu slavné lednové hornické stávky roku 1900, která trvala tři měsíce a spojila v jednotnou frontu horníky celého kladenského revíru včetně jeho slánské části, ale dokonce všechno hornictvo našich zemí. V době stávky vycházela denně v malém „krejcarovém“ vydání.

V tomto časopise se v letech 1904–1907 dovídalo dělnictvo o narůstání revolučního hnutí v Rusku, o snaze o rozbor i poučení z boje ruských dělníků pro jejich vlastní revoluční činnost i kritiku vývoje událostí v Rakousku a zde zejména o boji za volební právo.

V roce 1907 se vrátil do Kladna Antonín Zápotocký jako sekretář II. Kladenského kraje sociálně demokratické strany. Působil v Dělnickém domě i v redakci *SVOBODY*, která tam sídlila. U příležitosti dvacetiletého jubilea vydávání *SVOBODY* byl hlavním organizátorem „*Jubilejní dělnické výstavy*“. Výstava ukázala schopnosti dělnictva ve všech oblastech života a zaznamenala obrovský úspěch.

Z fronty I. světové války psal Zápotocký kladenským soudruhům dopisy, které *SVOBODA* zveřejňovala. Zpráva o ruské revoluci 1917 zastihla A. Zápotockého na západní Ukrajině. V dopise, který byl uveřejněn ve *SVOBODĚ* 15. prosince 1917, vítal Velkou říjnovou revoluci s nadšením.

Po roce 1918 se rozhořel boj o charakter republiky, a to i uvnitř sociální demokracie. Proletářské Kladensko se již dávno rozhodlo. Odhodlání vyjádřil Antonín Zápotocký po návratu z II. kongresu III. Internacionály v *Dopise soudruhům a soudružkám a dělnické veřejnosti vůbec*, otištěném ve *SVOBODĚ* 19. září 1920.

Události konce roku 1920 a roli Kladenska v revolučním boji jsme vzpomínali v loňském roce, viz publikace Institutu české levice, z. ú., *100 let Prosinčové generální stávky na Kladensku*.

Během těchto událostí byla *SVOBODA* bojovým partnerem krajského Revolučního výboru se sídlem v Kladně. Až do 13. prosince, kdy došlo k jeho zatčení, zabránění celého Dělnického domu a tím i tiskárny a vyklizení redakce *SVOBODY*.

Prosincová stávková akce skončila, ale revoluční odhodlání zůstalo, proto již 11. ledna 1921, kdy *SVOBODA* znovu vyšla, volal její úvodník do boje. Po vzniku Komunistické strany Československa se *SVOBODA* stala jejím krajským tiskovým orgánem. Ve 30. letech důrazně varovala před nástupem fašismu, kdy KSČ zůstala jedinou důslednou protifašistickou silou. Po zákazu KSČ byly vydávány ilegální tiskoviny.

Když znovu *SVOBODA* vyšla 12. května 1945, vítala naše osvoboditele a přinesla výzvu k obnově válkou zničeného hospodářství a k budování lidově demokratického státu. Autorita KSČ a důvěra širokých vrstev v komunisty se projevila v roce 1946, kdy komunistická kandidátka na Kladensku vyhrála volby. Obdobné to bylo po roce 1948. *SVOBODA* se poté stala deníkem a tiskovým orgánem Krajského výboru KSČ.

Na jaře roku 1990 byla přeměněna na *Středočeský deník SVOBODA*. Bylo změněno složení redakce a její obsah se samozřejmě změnil také – nabídla veškeré tvůrčí i výrobní kapacity Občanskému fóru. Dne 20. dubna 1990 bylo uvedeno, že místo *SVOBODY* bude „dočasně“ vycházet *Občanský deník!* Středočeští komunisté však chtěli obnovit svůj tisk, získali zpět licenci a založili redakci a tiskárnu *SVOBODY* na Kladně. Od listopadu 1990 tak začala vycházet *Středočeská SVOBODA* v menším formátu. Neměla však po počátečním úspěchu dlouhého trvání. Nezáměr se začal projevovat zejména v okolních okresech. *Svoboda* tak opět po dvou letech skončila. OV KSČM Kladno si však nechal obnovit její práva a začal ji vydávat jako svůj týdeník ve formátu, který měla při svém vzniku – A3. Jako týdeník okresního výboru je ojedinělým jevem. Středočeský KV KSČM využil podvakerát titulu a historické hlavičky *SVOBODY* pro celokrajské volební noviny.

Sto let zápasů o ideje komunismu

Lubomír Vacek, sociolog

Je nutno uznat, že ideje komunismu, jak je představili v devatenáctém století Marx a Engels, dodnes neuchvátily celou zeměkouli a nezískaly ani většinu světové populace. Ale daly o sobě zřetelně a výrazně vědět. V relativně velké části světa, od Kuby až po Čínu, se ideje komunismu proměnily v reálnou politickou sílu a v různých podobách ovlivnily společenská zřízení celých světadílů. Téměř ve všech zemích komunistické a socialistické ideje zanechaly nemalé stopy. Lidstvo mělo možnost nejen v představách, ale i v denním životě poznat, co znamená sociální spravedlnost, hodnota člověka a jeho život.

V českých zemích a na Slovensku bylo působení komunistické strany po celé století nejen dobou politických zápasů, ale i dobou postupného utváření a upevňování teoretické výbavy, hledání objektivní pravdy a přesného výkladu revolučního učení o světě. Byla to dlouhá etapa ověřování a střetávání idejí, ale současně i stoleté období šíření myšlenek a představ o spravedlivé lidské společnosti.

Od svého zrodu Komunistická strana Československa formovala a uplatňovala teoretické zásady dalšího vývoje společnosti, zprvu poznamenané delším působením sociálně demokratické politiky v dělnickém hnutí, ale také působením vnějších událostí v Evropě, především v Rusku.

Komunisté už od vzniku strany těsně po první světové válce věděli, že jejich cesta se musí řídit podle určitých zásad, myšlenkových premis a představ. A tím podle určitých zákonů a zákonitostí.

Důležitou roli tehdy sehrála i vzniklá Kominternu a jejích dvacet jedna podmínek pro přijetí do Komunistické internacionály, které vznikající KSČ přijala. Hned v úvodních člancích jednadvaceti podmínek byl kladen mimořádný důraz na propagandu a šíření komunistických myšlenek.

Rozhodující úlohu pro další vývoj měl i V. sjezd KSČ v roce 1929, který otevřel možnosti zvýšení společenské úlohy strany a posílení komunistického směru. Svědčí o tom řada úspěchů podmíněných právě zvýrazněním ideologické práce. Strana získala dobré zastoupení ve Sněmovně a větší vliv na politiku státu. Otevřely se další možnosti působení strany.

Z té doby stojí za připomenutí práce ekonoma Antonína Kamenického, který v roce 1937 vydal pod pseudonymem Jan Ulrych knihu *Základy marxistické ekonomie*. V ní precizně a srozumitelně rozebral funkci nadhodnoty jako původního zdroje všech bezpracných důchodů v kapitalistické společnosti. Ještě po válce jsme se z ní učili.

I v nejtěžší, válečné době, za mimořádně obtížných podmínek strana nechávala o sobě vědět. Připomeňme jen vydávání ilegálních tiskovin, schůzky a debaty o aktuálních událostech, ale i o podstatě budoucího vývoje. A po válce ... strana postupně vytvořila celý systém vzdělávání, výuky,

informačních aktivit a teoretického bádání. Ve všech společenských oborech došlo k výraznému pokroku. Během několika let vznikly krajské politické školy, Vysoká škola politická a instituty marxismu-leninismu. Marxismus se přednášel na všech vysokých školách Československa.

Nakladatelství vydávala tisíce knih a publikací. K rozvoji socialistických idejí, myšlení a chování lidí podstatnou měrou přispěla celá mediální a kulturní fronta. Úspěšný vývoj marxistického bádání se rozjel, zejména v osmdesátých letech, na nebývalou úroveň.

Zvláštní formou politického vzdělávání se staly večerní univerzity marxismu-leninismu. Celá síť VUMLŮ ve všech okresech, ve vybraných místech, umožnila seznamovat tisíce občanů se základy marxistického učení, s dialektickým materialismem, s politickou ekonomikou, s historií a současností dělnického pokrokového hnutí. Stovky lektorů marxismu přednášely, snažily se vyučovat obtížné stránky a teorii marxistické filozofie. Docházelo i k chybám, noví propagandisté a lektoři se dopouštěli zkratů a povrchních výkladů. A tak vznikaly deformace i posměšné poznámky a ponižování celého projektu večerních univerzit.

Došlo koncem padesátých let i k dočasnému přibrzdění vědecko-výzkumného vývoje, například v sociologii, když byla tato věda označena za buržoazní pavědu. Stojí však za připomenutí, že iniciativu k opětovnému růstu, například v sociologii, dalo v roce 1965 vedení Komunistické strany Československa. Bylo si vědomo toho, že sociologie tvoří teoretický základ politiky socialistického hnutí, že je klíčovým pilířem poznání společnosti.

Komunistická strana v celém období více jak čtyřiceti poválečných let vtiskla české populaci jiný náhled na svět. Mnoha lidem se rozsvítilo v hlavách, velká část lidí začala jinak chápat svoje postavení, ubylo egoismu, ubylo věřících, přibylo ateistů. Přibylo přívrženců vědeckého světového názoru. Asertivita a vstřícnost pronikaly do chování a jednání lidí. Otevřely se dveře sociální spravedlnosti. I když ne úplně, přece jen viditelně. Podstatně se zlepšily vztahy mezi lidmi. Ostatně veřejnost i dnes uznává, že v tehdejší době byly mezilidské vztahy lepší než dnes. Zvláštní a mimořádnou úlohu lze v tomto směru přičíst oblasti etiky a morálního stavu české populace, kvalit tzv. ego a alter, protože na úrovni morálky, morálního přístupu k práci a životu závisí dokonalost společnosti.

Během čtyřiceti let bylo v celé sféře společenského vědomí dosaženo nebývalých úspěchů. Nemohou to zvrátit ani chyby, které logicky celé období provázaly. To vše trvalo do roku 1990 a zůstalo v mentalitě a povědomí miliónů lidí i poté.

Nicméně listopadový obrat s návratem kapitalistických ekonomických a politických konstrukcí a nástup liberalismu začaly měnit i českou populaci. A komunisté, jejich podstatná část, ale i mnoho nekomunistů čelí náporu sil spojených s oligarchií, s kořistnickými praktikami, ba i teoriemi.

Omezování a někde i likvidace teoretických pracovišť, komercializace vědy a výzkumu

postihla i společenskovední společnosti. Významný nástroj poznání společnosti se výrazně redukoval.

Je to síla antikomunisticky orientovaných prostředků, zejména mediálních a vzdělávacích. V poloze celospolečenské je to dnes vliv televize. Její účinnost je tak silná, že překrývá v toku informací další informační proudy. Působí stále, snadno přístupným slovem i obrazem v širokém spektru pořadů. Její zpravodajská účinnost zasahuje podstatnou část populace. Praxe posledních desetiletí ukazuje, že televize poskytuje lidem nejvíce informací. Sleduje ji 95 % obyvatelstva, v nejdelším časovém rozsahu, působí různými formami pořadů na rozum i city, a na všechny sociální skupiny. Ne však ve směru socialistické politiky v socialistickém duchu, ale naopak v opačném směru.

Není málo aktivit, které dnes strana vyvíjí v oblasti ideové a politicko-osvětové oblasti. Připomeňme především dlouhodobé a stabilní vydávání Haló novin. Ústřední tiskový orgán komunistů je nutné brát jako významný nástroj informací. I když jejich vliv je minimální, splňují funkci určitého organizátora strany. Je dobré, že Haló noviny stále fungují jako deník.

V centru a okruhu KSČM pracuje několik ideologicky orientovaných organizací. Především Centrum strategických a teoretických studií, v jehož kompetenci vznikla pozoruhodná studie *Socialismus 21. století*. Úspěšně fungují i vydavatelství Orego a Futura. Spolehlivě pracuje Šmeralova knihovna, nedávno zahájil činnost nově založený Institut české levice. Více jak 30 let vykazuje aktivitu veřejnosti známý a úspěšný Klub společenských věd, mimo jiné i rozsáhlou dokumentací regionálních dějin a realizací 60 sociologických výzkumů. Nelze pominout ani patnáctileté fungování středočeského Šmeralova centra politického vzdělávání s výukou pro mladé zájemce o marxistickou teorii.

Bohužel to vše nestačí k rozsáhlému ovlivňování populace. Škoda i toho, že před lety byla zrušena studia internetového vysílání rozhlasu a televize. Je toho víc co chybí.

Po celé období své existence komunistická strana pečovala o své teoretické zázemí, někdy víc, někdy méně. I za dob těžkých, válečných, perzekučních. Téměř polovinu svého trvání tyto ideje nejen přibližovala, ale z velké části i realizovala. A nemohla by tak činit, kdyby za sebou neměla, kromě jiného, oporu v učení a myšlenkách, v teorii, která předkládala tyto možnosti a naznačovala jakou cestou se ubírat.

Z dlouholeté historie strany a komunistického hnutí v oblasti teorie, ideologie a propagandy vyplývají významné zkušenosti a poznatky pro současnost. Ve všech obdobích vývoje strany, od jejího vzniku až dodnes, se projevovaly v různých podobách a intenzitě dvě tendence, směry, odchylky:

– Sektářská, dogmatická, někdy nazývaná konzervativní či stalinská, snažící se dodržet jednou pro vždy dané principy komunistické politiky, a to i za cenu ztráty kontaktu se širokými vrstvami lidí,

bez ohledu na vývojovou situaci a na konkrétní společenské podmínky.

– Sociálně demokratická, nekriticky tolerantní k pravici, podléhající slibům a tezím o lidovém kapitalismu, podbízející se vládnoucím silám a liberálním idejím.

Oba směry vycházely obecně z mnoha zdrojů, z dosavadního vývoje společnosti, ze struktury ekonomiky a politiky, z mentality lidí, z kultury a morálky... A konec konců ze silného sociálně demokratického vlivu a také z vlivů mezinárodního dělnického hnutí.

Nositeli těchto ideově politických směrů byli i čestní, vzdělaní a zkušení lidé. Tyto směry či tendence, říkalo se jim úchylky, platformy, měly v jednotlivých obdobích vývoje strany různý vliv na její program a na její praktickou politiku. Byly příčinou mnoha přehmatů, chyb.

V té souvislosti si dovoluji uvést jednu osobní příhodu. Psal se rok 1953. Tehdy jsem se na teplickém okrese osobně setkal s Karlem Kreibichem, který byl po založení KSČ představitelem německé sekce strany. Na besedě vyprávěl o tom, jak se krátce po založení KSČ v roce 1921 setkal s Leninem a hovořil s ním o situaci a o rozporech v nově založené KSČ. A také o dvou proudech: o Kreibichově, víceméně sektářském zaměření, a o Šmeralově, zatíženém sociáldemokratiismem. Lenin se tehdy vyjádřil jednoznačně: „Kreibich musí ustoupit dva kroky doprava a Šmeral tři kroky doleva.“

Myslím, že ta rada platí i pro dnešek. Sektářské a sociálně demokratické proudy nás provázejí celou stoletou historií. Není lehké nacházet a volit tu správnou cestu, dokázat spojit komunistickou zásadovost s pružným reagováním na nové společenské podmínky. Na jedné straně: prokazovat toleranci a vstřícnost, na druhé chránit zásady komunistické myšlenky. Na jedné přísně dodržovat marxistickou linii, na druhé umět zásady marxismu aplikovat na daný stupeň vývoje společnosti. To není ve vzájemném rozporu, to je v dialektické jednotě. Někdy samozřejmě těžko realizovatelné. Vždy, když komunisté dokázali tyto protiklady sladit, když dospěli k jednotě dodržování principů a adekvátní reakci na současnost, tak vyhrávali, měli úspěch.

Ne vždy se však mnohým komunistům i sympatizantům daří správnou cestu nacházet a praktikovat. Chtěl bych její nutnost připomenout především těm, kteří dnes stojí na prahu své politické aktivity, mladým lidem hledajícím správné zaměření svých názorů a činů při sjednocování levicového mládežnického hnutí.

Zamysleme se současně nad informační aktivitou strany, nad jednotným a efektivním informováním české populace o KSČM.

S úspěchy i neúspěchy ve vývoji strany před válkou i po válce, i v době nedávné souvisí, v širším slova smyslu, uplatňování a šíření komunistických idejí. Tedy propagandistická, informační činnost, politicko-vzdělávací a osvětová, její efektivnost a vliv.

V těch úspěšných obdobích byla o politice strany informována podstatná část populace. Věděla o ní celá zem, komunisté měli kredit a přirozenou autoritu.

Dnes podle sociologických výzkumů zjišťujeme, že o současné politice KSČM nejsou informovány

přibližně tři čtvrtiny dospělé populace, anebo jsou informovány zkráceně. A z mladé generace nemá objektivní informace o KSČM téměř 90 %. To není výmysl výzkumů, to je fakt, který je patrný z běžného dění. V dobách horších, než dnes dokázali komunisté dávat o sobě vědět více jednoduššími prostředky a prostšími způsoby.

Po vzoru zkušeností z minulosti se ukazuje jako velice aktuální pro současnost a budoucnost koncentrovat roztráštěné propagandistické působení strany. Soustředit nejlepší technické a personální kapacity do informačního servisu, stabilních a soustavně aktualizovaných programů, pořadů, statí, písemných a názorných dokumentů, které by vedle Haló novin systematicky, různými prostředky objasňovaly naše stanoviska a získávaly přívržence.

Praxe, i historická, ukazuje, že propaganda, informační činnost strany má největší vliv, když působí všemi dostupnými prostředky, na nejširší okruh občanů. A když těžiště působení je položeno do prostředků nejúčinnějších. Ke stále silným stránkám našeho působení patří osobní kontakt a příklad komunistů, zejména poslanců a zastupitelů.

Počítejme s tím, že velká část české populace má a bude i nadále mít silné sociální cítění, smysl pro spravedlnost a lidský, humánní přístup ke světu. A to je základní deviza, která je pozitivním předpokladem úspěchu a s kterou bychom měli počítat.

Nejde jen o vlastní teorii, její systém, ale i o uplatňování teorie, tedy její rozšiřování v podobě propagandy, ale i kultury a vzdělávání. V procesu století se pojetí celého učení marxismu zdokonalovalo, badatelské úsilí zpřesňovalo uplatňování v politické praxi. Dokonce lze dát do určité úměry úroveň revoluční praxe a úroveň revoluční teorie. Čím je teoretická vybavenost hnutí vyšší, tím vyšší je schopnost revoluční akce.

Klíčovým uzlem pro společenskovední poznání, a zvláště pro politickou praxi stále zůstává problematika dialektického materialismu. Problém jeho platnosti v kontextu současného společenského vývoje.

Dialektický materialismus je složité učení, v mnoha směrech obtížně pochopitelné a zvládnutelné. Dá se mu porozumět, ale chce to trpělivost a postupné vysvětlování souvislostí a pojmů. Víme, že nejjednodušší ve výkladu podstaty světa je odvolání se na božské kapacity, na bohy různého druhu a na nadpřirozené jevy, které vše vysvětlí. Ale ... Věřit učení o světě, které odkazuje na mýtus řečený bůh, není nic těžkého. Prostě bůh, kterýkoli, ví všechno a všechno také zařídí. A je to.

V marxistické filozofii je zdůrazněno, že jedním ze základních principů dialektického materialismu je hmotná podstata světa. Pro lidský rod bude v blízké budoucnosti jistě zásadní, aby ze sedmimiliardové světové populace obrovská masa 80 procent dosud nábožensky, idealisticky orientovaných lidí, alespoň jejich část pochopila onu materialistickou podstatu světa. Mimochodem podle nedávného sociologického šetření akceptovalo materialistickou podstatu světa 56 procent české

dospělé populace.

Lze zmínit více marxistických filozofických kategorií, zákonů a zákonitostí působících na vývoj společnosti. Zákonů, jejichž vliv hýbe světem – působení a využívání zákona jednoty a boje protikladů, kategorií podstaty a jevu, obsahu a formy a také změny kvantity v kvalitu. Velký důraz v politické praxi je kladen na aplikaci použití dialektické kategorie kauzality, příčiny a účinku. Na kauzalitu hodnotových orientací populace, tedy příčin utváření a formování životních hodnot lidí, světonázorové orientace a posléze jejich politické orientace a rozhodování.

Česká tzv. uznávaná filozofie se dnes těmito problémy nezabývá. Věnuje se především dějinám filozofie, nezabíhá do podrobností ve vztahu k praxi a k ostatním vědám a zůstává při řešení současných problémů na povrchu, na úrovni jevové stránky věcí, událostí, pojmů. Rozvoj společenských věd v současnosti stagnuje, vědecká a výzkumná činnost se nejednou setkává s ideologickými tlaky, výstupy mnohých prací jsou deformovány, poznávání zákonitostí a pravidel společenského vývoje se zpožďuje.

Je pozoruhodné, že aktivní antikomunistická fronta proti dialektickému materialismu nevystupuje. Sice se chová ignorantsky, diamat nechává bez povšimnutí, jak v médiích, tak na vysokých školách. Prostě nemá na to, aby marxistickou filozofii, včetně dialektického materialismu, vyvracela.

Při pohledu zpět je překvapující kolik lidí, filozofů, odborníků, kantorů a badatelů platformu diamatu opustilo. Někteří si diamat ani neosvojili, brali ho naoko, jiní ho prostě nezvládli, někteří se dokonce zklamali, odpadli, zahleděli se do jiného výkladu světa a jeho podstaty.

Poslední léta působení strany sice neoplývají obzvláště intenzivní činností na úseku ideologie a propagandy. Dokonce se objevují i na jednáních KSČM hlasy o nepotřebnosti teorie pro stranu. Prý není na teorii čas. Přes to všechno fungují určité aktivity, které umožňují udržet určitou úroveň vlivu na část české populace.

Nebrat v úvahu názory lidí, různých sociálních skupin, především mládeže, se v politice hrubě nevyplácí. V historii českého komunistického hnutí jsme se o tom mnohokrát přesvědčili, zejména v roce 1989. Komunistická strana prohrávala, když její funkcionáři nebrali v úvahu názory populace, podceňovali kontakt s lidmi. Dosahovala výrazných úspěchů, když měla spojení s lidmi a většina lidí věděla, co strana chce, co nabízí a co lze od ní očekávat.

Nemalá část populace očekávala a ještě očekává od vrcholného jednání komunistů určité změny, ale i záruky v dokonalejším přísunu objektivních informací. Očekává samozřejmě také zpřesnění programu a dalších politických aktivit. Konference a sjezdy k tomu vytvářejí předpoklady.

Podstatou učení Marxe a Engelse je hledání hmotných vztahů, které jsou pro vývoj přírody a společnosti určující. V první řadě jde tedy o to pochopit a přijmout materialistickou podstatu společnosti. Protože obecně řečeno: společnost je sociálně organizovanou hmotou.

Nutno znovu upozornit, že bez pozitivního vztahu k materialismu nelze hovořit o aplikaci, o použití dialektiky k vysvětlení jakéhokoli jevu, události. Tedy především jde o to přijmout materialistickou orientaci, materialistickou podstatu světa a společnosti a na ni napojené, z ní vycházející dialektické pojetí vzniku a vývoje. Odpoutat se od idealistických představ, snů a dojmů jakkoli přesvědčivých, populárně a zajímavě předkládaných.

Materialistické pojetí světa je totiž u každého člověka silně propojeno s jeho hodnotovou orientací, a konec konců s jeho světovým názorem. Proto také materialistické pojetí světa je nezbytnou částí vědeckého poznávání společnosti a patří do výbavy marxistické teorie.

V poslední době se u nás začaly objevovat silnější vlivy liberálních postojů mimo jiné i v ideologii. Připomenu působení některých neomarxistických hlasů, liberalizující tendence projevující se v sociálnědemokratických kruzích.

Marxismus má obrovskou možnost předjímat skutečný vývoj společenských jevů, má schopnost předvídat. Jde o to, jak s touto jedinečnou funkcí je a bude zacházeno. Bude jistě efektivní zabývat se i prognostikou, spolehlivou, hodnověrnou předpovědí dalších společenských změn.

Marxovo učení nezastaralo, naopak objevuje se znovu a znovu, protože stále odpovídá na otázky dneška, a přesně, s novým apетitem, nikoli razantně, spíše skromně, ale přesvědčivě. Komunisté vždy vyhrávali, když měli oporu ve své teorii a propagandě. Měli úspěchy, když se pevně opírali o teorii marxismu, když měli jasno ve strategii i taktice svého zápasu, když pečovali o rozvoj politického vzdělávání a získávali tisíce příznivců na svoji stranu. Zápas o komunistické ideje pokračuje.

Levicové pojetí kultury a umění ve 20. a 30. letech

Věra Beranová

Úvodní slova

Otázky kultury obecně, a umění zvláště, jsou vždy součástí společenského dění, ideové, až politické orientace. Je tu však jeden problém a tím je míra reflektování těchto otázek ve společnosti. Jak je společnost vnímá. Jedná se jen o jakousi pasivní polohu, nebo má kultura a umění své aktivní místo v konkrétním společenském dění?

Položíme-li si otázku jakou úlohu, tedy myšleno samozřejmě tu aktivní, sehrála kultura a umění v rámci levicového nasměrování, a tedy svým způsobem i v orientaci KSČ ve dvacátých a třicátých letech 20. století, odpověď nebude snadná.

Jistě se v této souvislosti objeví řada problémů. Chtěla bych upozornit na ten podle mého názoru podstatný, a tím je odkrývání konkrétního myšlení, ale i konání levicově orientovaných osobností, bez ohledu na pozdější možné povrchní interpretace. V této souvislosti je nutné upozornit na široký vějíř různých přístupů a řešení. Z metodologického hlediska považuji za podstatný návrat k pramenům při hledání odpovědi a z nich pak i možného poučení. Hlavním důvodem je zde snaha vyvarovat se dobového interpretačního klišé objevujícího se v různých etapách výkladu levicové kultury, konkrétně i kulturní politiky KSČ.

V rámci stránkového omezení vyplývajícího z možnosti uplatnění tohoto příspěvku jsem se soustředila na 20. a 30. léta, pro která je charakteristický široký výklad levicového přístupu k otázkám kultury a umění. Svým způsobem právě v této šíři vidím i jistou inspiraci pro současné chápání, deklarování otázek kultury a umění, a tedy, ve svých důsledcích, kulturní politiky KSČM.

Smysl umění ve společnosti – levicové pojetí

Jedním z řešení možného postavení umění ve společnosti je třídní východisko. Toto východisko, tento předpoklad má mnoho svých podob, které se velmi proměňují spolu s výkladem možného socialismu a komunismu. Na možnou jedinečnost až jednostrannost tohoto řešení, tedy tohoto přístupu k umění, chápaného v mezinárodním kontextu poukazuje například v časopisu *Červen* stať filosofa Josefa Ludvíka Fischera, který chápe mezinárodnost socialismu jako „...nadřazení lidského zájmu, zájmu národa i jednotlivce, popření národní uzavřenosti, nedbání národní svrchovanosti. Neví ničeho o příslušnících národů a kast a tříd, zná jen člověka.“¹ Hlavní osobností tohoto periodika byl Stanislav **Kostka Neumann**. Časopis byl v podstatě odrazem Neumannových poválečných myšlenek, kde svou roli sehrála i anarchistická východiska. Soustředil

---

¹ Fischer, J. L., Mezinárodnost. *Červen* r. IV.č. 2 14.4 1921.

kolem časopisu jak představitele předválečné moderny, jako byli **bratři Čapkové**, tak i nastupující mladou generaci vycházející z konceptu proletářského umění, tedy umění pro nejširší vrstvy, ale především vyslovujícího se k problematice proletariátu. Byli to například **Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura**, a především **Jiří Wolker**. Součástí časopisu byla také jeho výtvarná stránka prezentovaná zvláště skupinou Tvrdohlavých, jejichž výtvarnou orientaci prosazoval **S. K. Neumann**, když jim v roce 1918 organizoval skupinovou výstavu. K výrazným osobnostem patřili **J. Čapek, R. Kremlíčka, J. Zrzavý**. Časopis v rámci společného literárního i výtvarného programu kladl důraz na humanitu, jistý primitivismus se sociálním podtextem. Bezesporu se *Červen* stal platformou levicového chápání postavení kultury a umění ve společnosti.

Zatímco v otázkách vztahů národního a internacionálního mají odpovědi levicově orientovaných kulturně politických pracovníků jisté rozpětí, otázky hierarchie funkce umění ve společnosti je jednoznačná. Umění je pokládáno v návaznosti na aktivní evropské revoluční hnutí za nedílnou součást společenského vývoje chápaného nejen jako jeho odraz, ale přímo jako tvůrce tohoto vývoje. Svou úlohu zde bezesporu sehrál, vznik a působení uměleckého svazu Devětsil založeného skupinou socialisticky orientovaných literátů a výtvarníků 5. října 1920. K zakládajícím členům příslušely takové osobnosti, z nichž některé patřily v celém průběhu 20. a 30. let k představitelům levicového chápání umění. Byl to například **Adolf Hoffmeister, Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura, Karel Teige** a další. O vlivu Devětsilu v následujících letech svědčí i jisté návraty hledající právě v jeho odkazu jistou inspiraci. Například to byly výstavy uskutečněné v 60. a 80. letech, ale také nedávná výstava v pražském Domu U Kamenného zvonu.

Generační diskuse – krize kritérií

Počátek 30. let 20. století je charakteristický hlubokou krizí mezi levicovými intelektuály v které se projevují tradičně generační spory, které však přerůstají až v hlubokou krizi kritérií. Tato krize se neomezuje jen na otázky „stranické“ poslušnosti, ale stává se platformou diskusí mnohem širších. Podzim roku 1929 znamená počátek tzv. generační diskuse odhalující hluboké generační rozpory, které dal podnět článek **Jindřicha Štyrského: Koutek generace I**. Prostřednictvím metafor poukazuje Štyrský na odliv revolučnosti především u mladé generace, na nebezpečí konformismu: „*Generace sní o koupací vaně. Pro skutečného básníka není dnes jiného místa než na pranýři.*“² „*Sedět na dvou židličkách je takovou nestydatostí, jako chovat tajné přání ležet ve dvou hrobech.*“² **Julius Fučík** přetiskl Štyrského článek v *Tvorbě* a ve svém komentáři jej velmi kladně hodnotí, upozorňuje na nebezpečí korumpování mladé generace, ať se jedná o její přesvědčení politické či

---

² Sekanina: I., Jindřicha Štyrského koutek plný omylů, čili z koutku do kouta. *Tvorba* 4/2, 1929, č. 22, s. 337–338, 11. 12. 1929.

kulturní. Navazuje na Štýrského metaforu o dvou židlich, když říká: „*Nebo celá generace zahyne tak bídně jako třída, na jejichž židli si přisedává.*“³

Štýrského článek *Koutek generace I.* řal do velmi živých problémů. Mnohými generačními druhy byl chápán přímo osobně, a tak autor pod vlivem nezáviděníhodné situace ve svém druhém článku nazvaném *Koutek generace II.* nejen že zmírňuje své ostré soudy, ale dostává se na naprosto jinou platformu. Jasně se distancuje od politické zodpovědnosti umělce. „*Skutečný básník stojí vždy stranou politických štvanic a machlů. Revoluce si vždy přivlastňuje básníky až ex post.*“ A tuto svou tezi dovádí až k politickému nihilismu, když říká: „*Básník se oprostil od všech předsudků. Obdivuje hrdiny revoluce jako hrdiny kontrarevoluce.*“⁴ Tento přístup musel zákonitě vyvolat v politicky orientovaných uměleckých a kulturních kruzích nesouhlas. Zatímco s prvním článkem J. Štýrského například **Ivan Sekanina** souhlasí, i když volá po adresnosti, proti druhému článku, proklamujícímu apolitičnost umělců, ostře vystupuje: „*Umělec nesmí být ani bezcharakterní, ani hlupák. Ani umělecký, ani politický. Generace Štýrského zapadá do obojího. Je nejvyšší čas, aby se rozhodně zakročilo. Avantgarda má ještě dosti čistých a inteligentních lidí, kteří mají povinnost vyčistit i ujasnit generaci.*“⁵

Atmosférou, kterou sám vyvolal, je Štýrský stále více tlačěn do kouta. Antipolitické přesvědčení vyplývající z jeho druhého článku deklaruje vyhlášením: „*Nebyl jsem a nejsem organizovaným komunistou.*“⁶ Vlna diskuse, kterou vyvolal, jde již v podstatě mimo něj. Hledá se odpověď na otázku: Jaký charakter má současná mladá levicová umělecká generace? Stěžejním problémem se pak jeví její poměr k ideologii, politice. Diskuse se koncem roku 1929 velmi rozrostla. **Julius Fučík** v *Tvorbě* ukazuje na dvousečnost kritiky mladé umělecké generace. „*Neboť tato diskuse o čistotě mladé umělecké generace ukazuje něco horšího než jednotlivé případy nečistoty, kýčarství, deserce, ukazuje úplný zmatek, nevyjasněnost, až k nejzákladnějším otázkám úplnou dezorientaci, nevědomost, a to právě tam, kde jde o podstatné věci, týkající se této generace. Volal jsem po čistotě v generaci, ale popravovat její členy i pro názory právě protichůdné jejímu historickému úkolu, to by bylo – jak svědčí už první kroky diskuse, učinění vraždění nevinátek.*“⁷ J. Fučík si je vědom toho, že jestliže diskuse má splnit svůj cíl, objasnit úlohu mladé generace, její perspektivu, úlohy kritické práce, musí se i diskuse nad těmito problémy řídit jistými pravidly. Především se má vyvarovat drobných sporů. S tímto přáním ji odkládá do příštího ročníku *Tvorby*.⁸

Pokusem o sjednocení sil, na poli kultury a umění, v jednotnou kulturní frontu, bez ohledu na

³ Fučík, J., *Generace na dvou židlich*, *Tvorba* 4/2 1929 č. 12

⁴ Štýrský, J., *Koutek generace II.* Odeon 1929–1931, č. 3, s. 45, prosinec 1929

⁵ Sekanina, I., *Jindřicha Štýrského koutek plný omylů, čili z koutku do kouta.* *Tvorba* 4/2, 1929, č. 22 s. 337–338, 11.

⁶ *Tvorba* 4/2, 1929, č. 24 s. 380 24. 12 1929

⁷ Fučík, J., *Vraždění nevinátek*, *Tvorba* 4/2, č. 24, str. 380, 24. 12. 1929

⁸ Fučík, J., *Diskuse „O čistotě generace“*, *Tvorba* 4/2 1929 č. 125-126, str. 400, 31. 12 1929, šif. J. F.

příslušnost k politické straně, bylo založení Levé fronty. V listopadovém čísle ReDu /Revue Devětsilu/ roku 1929 vychází obsáhlý program a provolání zdůrazňující, že Levá fronta „*nebude používat zastaralých a sentimentálních metod lidových*“, a že se hlásí k mezinárodní spolupráci vycházející z materialistického světového názoru. V článku jsou jako členové Levé fronty jmenováni například **F. X. Šalda, J. L. Fischer, J. Chochol, V. Vančura, V. Nezval, V. Závada, F. Halas, J. Seifert, L. Novomeský, Toyen, J. Štyrský, B. Václavek, I. Sekanina, V. Clementis**, ale i například nakladatelé **Fromek a Prokop**. Článek vyzývá k přihlášení se do jejich řad.⁹

Jako červená nit se táhne diskusí o čistotě generace axiologická otázka – problém kritérií. V podstatě se názor na tento problém dělí do tří skupin. Zastáncem koncepce, která vidí krizi kritérií v absenci práce teoretiků avantgardy, je **J. Fučík**. Z pochopitelných důvodů mu velmi vehementně odporuje **K. Teige**, který dokumentuje ve svém článku uveřejněném v Indexu, že právě práce avantgardních teoretiků: „...rozvrátila staré systémy estetické, popřela jejich normy, nbourala důkladně trojjednotu výtvarných umění, ukázala na odúmrtí zastaralých útvarů, které tedy rozmetala na kusy klasickou estetiku...“ „A tak v době, kdy jsou popírány tradiční koncepce estetické, musela se nutně dostavit přechodná, avšak skutečná krize kritérií.“¹⁰ J. Fučík vidí tuto krizi jako zákonitý proces spojený s ukončením jedné etapy rozvoje estetického myšlení a s hledáním nových kritérií nové estetiky. Ke kritice Fučíkova chápání jednoznačného proklamování estetických kritérií se přidává i **Bedřich Václavek**: „*Marxistická teorie a kritika umění (ve smyslu vybudovaného systému) s pevnými jednoznačnými kritérii není.*“¹¹

Při výstavbě kritérií, při hodnocení uměleckého díla, se dopouští B. Václavek metodologického omylu, když odděluje od sebe různé funkce uměleckého díla a tvrdí, že určité funkce, jako například politickou, sociálně psychologickou a jiné (obecně řečeno ty, které tvoří trs společenských funkcí), už současná kritika a teorie umění dovede zhodnotit. Avšak složku uměleckou, tedy i estetickou, zatím ne. Tímto, ve své podstatě, přistupuje k uměleckému dílu mechanisticky, odděluje jeho estetickou podstatu od mimoestetických funkcí. Jako by si dělal alibi ve smyslu například výtvarných konceptů, expresionismu, kubismu a dalších.

Poněkud v jiných souvislostech vidí a chápou „krizi kritérií“ **S. K. Neumann** a **I. Sekanina**. Je to pojetí vyloženě politické, které v rámci estetických úvah nemůže mít své místo. Oba se shodují v tom, že marxistický komunista se nemůže octnout v krizi kritérií. Sekanina automaticky soudí: „*Z marxismu vyplývají kritéria pro všechny otázky, a staví-li někdo problém krize kritérií literární kritiky osamoceně, je to příznakem, že nestojí pevně na základně světového*

⁹ Levá Fronta / bez podpisu /, ReD, 3 1929–31, č 2, str. 48, listopad 1929.

¹⁰ Teige, K., Bouře na Levé frontě, Index 2, 1930, č. 1, str. 2–4, leden 1930.

¹¹ Václavek, B., O marxistickou teorii umění. ReD 3, 1929–1930, č. 4, leden 1930.

marxistického názoru a že podléhá starým bludům.“¹² S. K. Neumann vidí: „...*krizi, chaos v myšlení a cítění těch intelektuálů z Levé fronty, kteří mermomocí spojují s revolučním marxismem nekritickou zálibu v »avantgardních« směrech a náladách literátů a umělců starých i nových. Naši leví intelektuálové přejímají »avantgardní« zjevy domácí a cizí nekriticky k jejich podstatě, s nebezpečnou dávkou snobismu, který vede k nejhorším nedorozuměním.*“¹³

Jako by již v těchto slovech bylo jisté předznamenání ortodoxně chápaného socialistického realismu uplatňovaného v jistých kruzích ve třicátých letech. Je evidentní, že přístup, který ve svých důsledcích zatratí veškerý avantgardní náboj, musí chápat umění jen jako prostředek, ne jako cíl, a to v jakýchkoli politických souvislostech. **S. K. Neumann** hovoří otevřeně o latentním nebezpečí českého avantgardního uměleckého hnutí, které podle jeho mínění často podléhalo dobově módním a jen chvilkovým zahraničním výbojům, jak v oblasti umělecké teorie, tak také v oblasti umělecké praxe. Je otázkou, do jaké míry tato jistá extempore ovlivňovala celkovou koncepci levicově orientované kulturní fronty.

Snad nejradikálněji vidí problematiku avantgard **Kurt Konrád**, který ztotožňuje společenský systém dané doby s uměním a kulturou, která vzniká v této době. Pak docela paradoxně jsou mu avantgardní trendy rozvíjející se v určité společnosti výrazem této společnosti a je nutné je zavrhnout: „...*revoluční hnutí proletariátu směřuje k likvidaci dnešní společnosti, k historické negaci kapitalismu, že tedy proletářsko-revoluční umělecká kritika má mimo jiné úkol vést na svém úseku co nejostřejší boj proti celému kapitalistickému umění, rovněž proti jeho »moderní« části, totiž surrealismu, kapitalistickému konstruktivismu, poetismu.*“¹⁴ Zde se musel, a to velmi nekompromisně, dostat do ostrého konfliktu se svými generačními druhy, pro které právě konstruktivismus, poetismus, surrealismus byly symptomatické pro nový společenský řád, pro nový svět; například Teige, Nezval a jiní.

Problematiku, kterou vyvolaly články **J. Štyrského**, dále řeší v roce 1930 s velkou vehemencí **B. Václavek**. Vidí tři hlavní problémy, kterými se diskuse zabývá. Je to především vztah umění a politiky, dále pak bližší analýza mladé generace s důrazem na funkci mladé kritiky a v neposlední řadě úloha veškeré teorie a umělecké kritiky pro ujasnění ideologického zaměření, orientace mladé generace.¹⁵

Otázky týkající se smyslu umění ve společnosti, a to ať to byla společnost stávající, či nějaká budoucí, patřily v rámci levicově orientované estetiky naprosto ke stěžejním. Organicky přerůstaly

¹² Sekanina, I., O krizi kritérií a charakterů. Tvorba 5 1930 č. 1, str. 1213, č. 2 str. 28–29, 8, 16. ledna 1930.

¹³ Neumann, S.K. N., Do diskuse o čistotě generace. Tvorba 5, 1930, č. 5, 6. 2. 1930.

¹⁴ Konrád, K., Krize kapitalismu a „souručenství“. Signál 2, 1929–1930, 21. 2. 1930.

¹⁵ Václavek, B., K diskusi o „generaci“, Tvorba 5, 1930, č. 3, leden 1930.

z 20. let do let 30. dvacátého století. Vyznačovaly se v celém období mezi dvěma válkami širokou polaritou řešení základních estetických a kulturně-politických otázek. Vyskytují se zde i naprosto protichůdné postoje, které bychom mohli stručně charakterizovat jako dvojí možné pojetí vztahu umění a společnosti. Na jednom pólu vyjádřené jako *l'art pour l'art*, /umění pro umění/ na pólu opačném jako *l'art pour la société* /umění pro společnost/. S takto protichůdnými názory se také setkáváme u jednotlivých představitelů avantgardních estetických konceptů, z nichž někteří je mění i v průběhu krátkých časových období. Z metodologického hlediska je tedy nutné určitě názory, či dokonce návrhy konkrétních řešení vidět vždy ve vzájemných časových a osobnostních souvislostech.

Zdroje a východiska socialistického realismu, Charkovský kongres

Levicové estetické a kulturně politické myšlení se u nás nevyvíjelo a ani nemohlo vyvíjet izolovaně od okolního světa. Šlo nejen o vlivy nepřímé, zprostředkované, ale i o přímé, záměrné apely ze zahraničí. K těm nejvýznamnějším ve 30. letech patřil kongres, který se uskutečnil v Charkově a který deklaroval základní teze nové umělecké metody, nového estetického konceptu – socialistického realismu. Koncem roku 1930 byl v časopisu *Tvorba* uveřejněn článek nazvaný *Otevřený dopis revolučním spisovatelům v Československu*, který zaslala II. světová konference proletářské revoluční literatury v Charkově. Tento list podepsaly významné osobnosti evropského kulturního života, jako například **Kisch, Tarasov, Rodionov, Fadějev, Aragon, Sadooul** a další. *Otevřený dopis* rekapituloval vývoj revoluční literatury v ČSR a pozastavoval se nad její současnou stagnací. Právě tento dopis a celá kampaň, která se rozvinula na stránkách především levicového tisku, je jedním z příkladů vnějších zásahů do vnitřního života kultury a umění. Je však zřejmé, že ve 30. letech měl tento zásah jistě naprosto jiný dopad na celou širokou kulturní frontu, než tomu bylo v letech padesátých. Právě ve 30. letech, v atmosféře společenských i politických tlaků, nacházely u nás v rámci estetického myšlení velmi živnou půdu i různé sociologizující tendence.

Vyvrcholením vlivu sociologismu, který se soustřeďoval na úvahy o poměru, vztahu a dominanci různých funkcí umění v rámci společenské struktury, byla kniha **Bedřicha Václavka** *Poesie v rozpacích*, která vyvolala řadu diskusí a jejíž základní teze sám Václavek v následujícím období na stránkách různých časopisů korigoval. Především to byl problém striktního vyloučení čistého umění z reálné skutečnosti. Otázka „*čistého umění je fikcí v třídně rozpolcené společnosti nerealizovatelnou. Může jenom existovat v společnosti socialistické, ale v třídních poměrech je záležitostí měšťáckou, protože hoví zájmům měšťanstva.*“¹⁶

---

¹⁶ Václavek, B., O marxistickou estetiku. *Tvorba* 6, 1931 č. 17, 12. 2. 1931 č. 8., 26. 2. 1931.

Václavkova úvaha vychází z danosti třídně rozděleného světa, kterou chápe jako naprosto univerzální, bez ponechání možnosti využití i jiných kritérií na posuzování vývoje společnosti. Pak jistým myšlenkovým zkratem chápe Václavek „čisté umění“, myšleno tedy takové umění, které se distancuje od jakýchkoli funkcí, které jsou vně esteticko-uměleckého zájmu, měšťáckou záležitostí. Od takto jednoznačného a v podstatě velmi jednoduchého řešení se v pozdějším období sám Václavek částečně distancuje.

Bedřich Václavek se dostal, jak v kontextu domácího, tak i zahraničního levicově orientovaného estetického myšlení do komplikované situace. Byl přímým účastníkem Charkovského kongresu a tak cítil i jistou povinnost jeho závěry prosazovat. Tyto myšlenky uplatňoval v domácím prostředí, které bylo přemýšlivé a které chápalo problematiku formy „nového umění“ plasticky, v proměnách času a prostoru. Ve svých článcích musel poukazovat na to, že *Otevřený list*, přesto, že byl podepsán významnými kulturně politickými osobnostmi levicového literárního světa, není u nás respektován. Jeho slova dokumentují nejednotnost přijetí striktních příkazů Charkovského kongresu a stále u nás trvajících široké vnímání, respektování, prosazování uměleckého díla, a to i v rámci levicového chápání estetických vztahů. A tak Václavek musí konstatovat, že: „...velmi chladně se zachovali k *Otevřenému listu* i k celé akci za proletářskou literaturu tzv. »leví« spisovatelé. Ani jediný, z těchto spisovatelů, se nepřihlásil k hnutí proletářské literatury zcela a bez výhrad.“¹⁷

Právě podcenění, nedocenění, či spíše naprosté zatracení myšlenky „Nová forma – nové umění“, tedy myšlenky tak typické pro jakoukoli avantgardu, zavedlo jak teorii, tak i vlastní uměleckou sféru socialistického realismu, na scestí. Úvahy nad metodou nového umění vychází u Václavka z koncepcí prosazovaných na Charkovském sjezdu a tuto metodu vidí jednoznačně v dialektickém materialismu, jehož uplatňování však bude, jak celkem otevřeně přiznává, „velmi nesnadné a komplikované“¹⁸

Prubířským kamenem řešení vztahu umění – ideologie, tak jako od té doby mnohokrát, se stává pochopení, výklad a vlastní aplikace v umělecké praxi. Do hry zde vstupuje socialistický realismus, a to jak v podobě teoretického konceptu, tak i v konkrétním uměleckém vyjádření. Na široké, ale v mnoha případech i jednoznačné chápání této kategorie poukazuje anketa *Tvorby*. V podtextu všech odpovědí je zakódován základní teoretický problém. Je socialistický realismus spjat pouze s takovou společností, kde socialismus zvítězil? Může najít i svou platformu v rámci společnosti kapitalistické? Jsou to vlastně problémy kulturně politické, tedy vně sféry estetického zájmu.

---

¹⁷ Václavek, B., Situace české proletářské literatury, *Tvorba* r. 7, č. 1, 1932.

¹⁸ Václavek, B., O proletářskou literaturu, r. VII., č. 20, 19. 5. 1932 *Tvorba*.

K dalším okruhům problémů, které řešila anketa časopisu *Tvorba*, patřila i úvaha o míře subjektivního vkladu tvůrce a míře společenských požadavků. Například **Josef Hora** chápe socialistický realismus v sovětském prostředí jako státní a k jeho hodnocení se staví neobyčejně kriticky, když říká: „*To nové vidění skutečnosti, ten vášnivý vztah k osudu sovětské výstavby nám často dává zapomínat, že mnohé ruské romány dneška jsou celkem konvenční ve způsobu vyprávění a stavby dějové, že nové obsahy podávají ve starých nádobách.*“¹⁹ Ideál opravdového umění pak vidí v harmonické propojenosti individuálních představ a snah s představami a snahami společenskými. „*...sláva tomu básníku, jenž sepne ve svém díle jemné předivo své obrazivosti s velikou písní doby, jehož osobnost promluví zas jednou jménem všech, aniž by ztratila sebe.*“²⁰ My k tomu snad můžeme jen dodat: Jak často nastane tento stav jak v životě umělce, tak také v životě společnosti?

Ve stejné anketě se zamýšlí **J. Kratochvíl** nad vztahem socialistického realismu a tendenčnosti. Socialistický realismus vidí v ideální podobě, a tedy tendenčnost jako zbytečnou kategorii, protože se jedná o realismus, který sám o sobě představuje, pravdivost, tedy tendenci *k nejvěrnějšímu postižení totální skutečnosti.*“²¹ Na nebezpečí ztráty individuality upozorňuje ve své odpovědi v anketě *Tvorby* **Benjamin Klička**. Zamýšlí se nad charakterem umělce: „*I když věří bezpodmínečně v socialismus, umělci nechce se jen tak do houfu, který je nebezpečným pro volný chod ducha, neboť v tlačenici názorů intuice zaniká.*“²²

Naproti tomu, proti přemíře subjektivismu horuje ve své odpovědi **Václav Běhounek**. Upozorňuje na povinnost každého respektovat rezonanci své doby, a to jak v oblasti obsahové, tak stejným dílem i v oblasti umělecké formy: „*Co by bylo platné obsahové bohatství uměleckého díla, jeho prosycenost revoluční ideologií, kdyby byly vyjádřeny nesdílným a nesdělitelným subjektivismem myšlenkovým a výrazovým? Hotové umělecké dílo je nakonec vždycky střetnutím životní zkušenosti čtenářovy s životní zkušeností spisovatelovou.*“²³ Podnětem dalších diskusí nad problematikou realismu a v těchto souvislostech i socialistického realismu se stává studie **B. Václavka** *Česká literatura XX. století*. Kritická stať, reagující na tuto knihu, od **Václava Černého**, která vyšla v *Literárních novinách*, se nezaměřuje jen na analýzu Václavkovy stati, ale vyslovuje se k samé podstatě metody historického materialismu. Václav Černý jasně tvrdí, že: „*...neposkytuje sudidla k estetickému hodnocení. Je jen metodou výkladovou explikativní.*“ Primitivní marxismus „*soudí umění podle toho, jak se umění staví k dělnické věci, k sociální revoluci, k boji o přestavbu světa...*“²⁴ Na útok, který je ve své podstatě útokem na samé základy metodologie marxistického řešení

¹⁹ Anketa o socialistickém realismu. J. Hora. *Tvorba* r. X. č. 26. 27. června 1935.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Anketa o socialistickém realismu. Kratochvíl, J.: *Tvorba* r. X č. 26., 27. červen 1935.

²² Anketa o socialistickém realismu. Klička, B.: *Tvorba* r. X. č. 26. 27. červen 1935.

²³ Anketa o socialistickém realismu, Běhounek, V., *Tvorba* r. X. č. 26., 27. červen 1935.

²⁴ Převzato Dvorský, F., *Estétská sudidla soudí marxismus*. *Tvorba* r. X. č. 42. 17. října 1935.

kulturních a uměleckých otázek, odpovídá v *Tvorbě F. Dvorský*. Už vlastní výchozí moment obou je rozdílný. Zatímco V. Černý slučuje problematiku filozoficko estetickou s konkrétní kulturně politickou praxí, F. Dvorský uvažuje v těch nejobecnějších kategoriích: „*Měšťácká kritika totiž nikdy nepochopila ve svém boji proti marxismu, že záleží daleko méně na tom, zda nějaká ideologie do umění patří či ne, jako především na té okolnosti, zda určitá ideologie je či není v rozporu s vývojovým zákonem společnosti.*“²⁵

Socialistický realismus jako určitý estetický koncept stejně tak i jako metodologické, či metodické východisko především otázek uměleckého estetického nenalezl v našich poměrech ve 30. letech 20. století hlubší odezvu. V prostředí, kde se tradičně volně střetávaly různé estetické koncepty, v prostředí tak silně poznamenaném šíří různých avantgardních proudů, nebylo možné dosáhnout jednoho pohledu, jednoho řešení, a to ani tam, kde základní terén byl relativně ideově jednotný. Tak například v roce 1930 se **S. K. Neumann** ptá, jestli je vůbec možná nějaká diskuse na poli levicové kulturní politiky. Odkrývá nejzávažnější problémy umělecké teorie i praxe. Poukazuje na formalistní sektářství představované mnohdy striktními úsudky **K. Teigeho** a **B. Václavka**, ale také na nebezpečnost *Otevřeného Charkovského dopisu*, představujícího nekompromisní zásah z venku, který podle něj má „*ráz úředního oběžníku o revoluční literaturě*“. „*Svobodná diskuse marxistická je tedy možná, často dokonce nutná, záleží na její kvalitě, je-li účelná. A užitečná může být zvláště dnes, kdy pozorujeme příznaky mechanického pojmání a byrokratické pedantičnosti.*“²⁶

Na poněkud jiné nebezpečí pro rozvoj nového moderního umění upozorňuje **Vladislav Vančura**. „*Nelze se přece domnívat, že stačí, aby byla vytvořena nová literatura, změni-li se heslo a tendence.*“²⁷ Zdůrazňuje podstatu uměleckého díla, které musí být celistvé, nelze podle něj implantovat nějakou jeho složku bez vzájemné propojenosti. Na rozdíl od mnoha jiných, když uvažuje o třídním přístupu, chápe jej v mnohem širším slova smyslu než jen v oblasti námětu. Když se Vančura zamýšlí nad současným uměním, tedy uměním 30. let, vidí zde jisté pozitivum: „*Vzdaluje se stále více sféry racionality a ideologie, obracejíc se k intuici a představivosti.*“²⁸ Tedy nové umění je mu především to, které využívá nových forem, to co není nové jen svou tendencí a heslem.

Vztah obsahu a formy

Hledání nových forem, adekvátních nové ideové náplni, u **V. Vančury** mělo své opodstatnění a znamenalo ve svých důsledcích vážné upozornění na možnou jednostrannou interpretaci slov

---

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Neumann, STR. K.: Je možná svobodná diskuse marxistická? Levá fronta 1. 1930–1931, č. 9 22. 1.1931, podepsán STR. K. A.

²⁷ Vančura, V., Z přednášky o takzvaném novém umění. Odeon 1, 1929–1931, č. 9, leden 1931.

²⁸ Tamtéž.

B. Václavka: „*Nutnost opustit zásadu, že jde v umění jedině o akcenty estetické, a předmět, že je úplně lhostejný: právě výlučná orientace na estetické akcenty vede k nejzazší izolaci umění, k přehnané estetizaci, která musí být překonána především tím, že se umění bude obíratí akutními společenskými otázkami...*“²⁹ Nedomyšlenost tohoto výroku spočívá právě v tom, že jsou zde odlišeny estetické akcenty od ideové náplně uměleckého díla. Estetické akcenty je nutno chápat jako jediné prostředky, jejichž prostřednictvím sděluje umělecké dílo své poselství. Václavek měl v tomto případě spíše na mysli formální umělecké výdobytky, které v jistých situacích mohly komplikovat sdělnost a srozumitelnost uměleckého díla.

Úvahy o smyslu umění ve společnosti jsou, jak již jsme upozornili, velmi silně ovlivněny představou o podobě vztahu mezi uměleckou formou a obsahem uměleckého díla. Již poněkud jinak chápe úlohu umělecké formy slovenský literární kritik **Daniel Okáli**. Neodtrhává ji a nevyklučuje, ale chápe její účel v tom, aby zvyšovala „...*do najvyššieho maxima účinnosť literárneho výtvoru...*“³⁰ Tedy tradičně, jako prostředek.

Třídní charakteristika moderního umění

Jeden ze stěžejních problémů praktického kulturně politického myšlení, který měl jak svou teoretickou, tak i praktickou rovinu a který se periodicky vracel na stránky levicově orientovaných kulturně politických časopisů, se snažil analyzovat **K. Teige** v sérii článků uveřejněných v *Tvorbě*. Pod názvem *Intelektuálové a revoluce* se zamýšlí nad současným stavem, ale i nad otázkami perspektivy, nad vývojem politicko-ideového zaměření intelektuálů. Pokládá přechod moderní vědecké a umělecké tvorby na stranu proletariátu za „*historický fakt, který jest rezultátem dnešní etapy vývoje věd a umění...*“³¹ Moderní umění, ale také moderní myšlení vědecké i filozofické se Teigemu zásadně neslučuje s buržoazní třídou. Uvědomuje si však propast mezi avantgardou a tzv. potřebami doby a hledá odpověď: „...*avantgardní, moderní umělci přicházejí k proletariátu nikoliv cestou proletarizace, ale cestou svého umění a v důsledku jeho vývoje z vnitřních potřeb své tvorby.*“³² Teigemu se také naprosto jednoznačně pojí současná umělecká hodnota s ideovým programem, s bojem proti buržoazii: „...*všechna opravdu velká umělecká díla nové doby stávají se dnes živoucími manifesty proti buržoazní ideologii a kultuře.*“³³

Závěry této teze převedeny do obecných estetických vztahů mohou pak velmi snadno sklouznout k povrchnímu posuzování vztahu obsahu a formy. V jiných souvislostech poukazuje právě na tento rozpor B. Václavek, když chápe obsah a formu jako pohyblivé složky, které jsou obsaženy

²⁹ O marxistickou estetiku. *Tvorba* r. 6, 1931, č. 7 str. 106–107.

³⁰ Okáli, D., *Dav* r. V. č. 8, 1932

³¹ Teige, K., *Intelektuálové a revoluce*, *Tvorba* r. VIII. č. 34, 24. 8. 1933.

³² Teige, K., III. *Intelektuálové a revoluce*. *Tvorba* r. VIII. č. 38, 21. 9. 1933.

³³ Teige, K., IV. *Intelektuálové a revoluce*, *Tvorba* r. VIII. č. 41, 12. 10. 1933.

v uměleckém díle. Pro kulturu počátku 30. let je mu typický rozchod obsahu a formy. „*Na jedné straně stojí umění měšťanské, formově velice vyspělé, které však již nemá obsah. Na druhé straně umění proletářské, formově jistě velmi nedokonalé, které se soustředí především na nové obsahy a k nové syntéze obsahu a formy teprve spěje.*“³⁴ Jisté analogie ve výkladu o proměnách dominance obsahu a formy bychom zde mohli nalézt i u dobových umělecko historických konceptů, samozřejmě ale založených na jiných principech, než jako u Václavka, na třídních proměnách společnosti.

V teoretické stati uveřejněné v *Sociologické revue* se Václavek dívá velmi skepticky na reálnou funkci umění v současné společnosti. Upozorňuje na to, že je umění buď konzumováno úzkou vrstvou, která trpí hypertrofií uměleckého vzdělání, zatímco „*...široké vrstvy lidu žijí bez umění, ačli nekonzumují špatné paumění.*“³⁵ Když však uvažuje o perspektivách umění, jeho funkci v budoucí společnosti, celou poněkud širší problematiku soustřeďuje jen na postavení umělce ve společnosti. „*Umělec přestane býti izolovaný, ze společnosti vyloučeným podivínem a stane se aktivní součástí společenského celku, spějícího vpřed...*“ „*Umělecké dílo přestane dále býti zbožím soukromě přivlastňovaným, bude socializováno, zveřejněno. Tak se vytvoří pevná základna umělecké práce a estetická jednota.*“³⁶ Avšak ve stejném období tento handicap, dobovou omezenost každého současného umělce, přechází a podporuje nutnost fungování proletářské kultury, její úkoly a poslání, které je stejně tak tvořeno umělci, na něž se vztahuje jeho teze o podivínství, izolaci a podobně.³⁷ Pro B. Václavka je bezprostřední perspektiva umění v „*kritickém zužitkování výsledků dosavadního kulturního vývoje*“ a novou kulturu a umění vidí ve dvou časových rovinách. Jedna je bezprostředně existující a druhá vzdálená, ta která se bude realizovat „*...ve vyšší fázi budoucí socialistické společnosti.*“³⁸ Tím vlastně odpovídá na jednu ze stěžejních otázek levicově orientovaného kulturního programu o charakteru, funkci a poslání umění a kultury dané doby.

Také **V. Vančura** si velmi jasně uvědomoval vzájemnou propojenost umělecké hodnoty (v této souvislosti ji můžeme také chápat jako funkci) a tendenčnosti uměleckého díla a jejich nezaměnitelnosti, když říká: „*Tendence je tedy dobrá a špatná, ale pojem dobré literatury se nekreje s pojmem dobré tendence. Je možno uvést na tisíc příkladů, kdy dílo po stránce umělecké znamenité je ovládáno tendencemi nesprávnými, a naopak tendence díla prachatrného se může třpytiti ryzí krásou. To potvrzuje, že tendence neznamena pro kvalitu nic podstatného. Je-li obsažena v uměleckém tvaru a umocňuje-li umělecký výraz, stává se sama prvkem tvárným: je-li druhotná, heslovitá*

---

³⁴ Václavek, B., Literatura minulosti a budoucnosti. Magazín DP 1, 1933–1934, č. 3 s. 68–70, červenec 1933, knižně Tvorba a společnost, s. 198–203.

³⁵ Václavek, B.: Krize umění. Sociologická revue 4. 1933, č. 1, s. 63–69, knižně, Tvorba a společnost, s. 181–187.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Václavek, B., Marxismus jako teorie kultury a kulturní hnutí. Index 5, 1933, č. 4, str. 40–42, 28. 3 1933, knižně, Tvorba a společnost, s. 192–196.

³⁸ Václavek, B., K přítomné situaci slovesného umění. Středisko 4. 1934, č. 1, s. 18–23.

a přiřčená, je pocíťována jako umělecký kaz.³⁹ Tedy primární je vlastní hodnota uměleckého díla.

Pro období 30. let je symptomatické, že i když je vlastní pojetí levicové estetiky velmi ortodoxní, jakmile se úvahy přesunou ke konkrétnímu projevu, konkrétnímu uměleckému dílu, jsou výklad a hodnocení někdy diametrálně rozdílné. V této souvislosti je nutné upozornit na fakt, že představy Charkovského kongresu a snahy o jejich realizaci v konceptu socialistického realismu nenašly v našich podmínkách ve 30. letech téměř žádnou odezvu. Konkrétní levicově deklarovaná umělecká tvorba se tedy i při nejlepší vůli nemohla směřovat do tezí Charkovského kongresu.

Názory odjinud

Jistým zdrojem inspirace a poučení, zároveň i dokladem názorové spřízněnosti, byly i názory odjinud. V druhé polovině 30. let systematicky pronikají na stránky levicově orientovaných časopisů názory významných představitelů světové kultury a umění. Tak se dostává do *Tvorby* významná řeč **André Malrauxe** *O kulturním dědictví*, kterou pronesl v rozšířeném generálním sekretariátu Mezinárodního sdružení spisovatelů na obranu republiky v Londýně. Malraux chápe kulturní dědictví velmi progresivně, v těsném kontaktu s potřebami své současné doby. Když se zamýšlí nad vztahem uměleckého díla a kulturního dědictví, považuje za opravdu umělecké dílo pouze to, které překračuje toto dědictví. Ve svých úvahách podtrhuje také proměnu v chápání kategorie jedinečného. Se znalostí současných trendů vývoje například „nových umění“, filmu a fotografie, chápe jedinečnost v něčem jiném než v nenahraditelnosti. Upozorňuje, že u těchto uměleckých druhů přestává problém originálu existovat. Každá kopie je stejně hodnotná a přináší stejné poselství o kulturním dědictví jako tzv. originál.⁴⁰ Je zajímavé, jak Malraux v těchto úvahách doslova předstihl svou dobu. Vždyť se vlastně tato problematika týkající se uměleckého díla, jeho originality, reprodukce, možností interpretace objevuje v centru zájmu estetického myšlení až koncem 50. let 20. století.

Další autoritou světového marxisticky orientovaného estetického myšlení, s níž se naše kulturní veřejnost seznamuje, je **Michal Lifšic**. Upozorňuje v článku s názvem *Lenin a problém literatury* na deklarování mechanického propojení uměleckého díla, umělecké tvorby a skutečnosti. Krizi sovětské literatury vidí právě v tomto mechanickém chápání v „...poměru umělecké práce k myšlení, poměru umění k rozvoji výrobních sil, technice, vědě.“⁴¹ Zde je již ve svých zárodcích obsažen problém, který se stane v 60. letech úhelným kamenem sovětské estetiky a jednotlivých uměnověd. Je jím spor o výklad Leninovy teorie odrazu.

³⁹ Vančura, V., O tendenci, Studentský časopis 16, č. 3, 1936–1937, s. 65.

⁴⁰ Malraux, A., O kulturním dědictví. *Tvorba*, r. XI. č. 44, 30. říjen 1936.

⁴¹ Lifšic, M., Lenin a problémy literatury. *Tvorba*, r. XI., č. 20, 15. 5 1936.

Teoretická východiska levicově orientované estetiky

Samozřejmým východiskem levicově orientované estetiky bylo marxistické pojetí. O to složitější však bylo, že v **Marxově** i **Engelsově** díle nebyly estetika, otázky kultury a problematika umění v centru zájmu. Otázka kultury se objevuje u K.Marxe v rámci teorie tří elit ve smyslu výkladu rozdílů mezi buržoasií a proletariátem. Jako zastánce materialistického východiska chápe kulturu jako jistou nadstavbu, ke které patří také například náboženství, politika. Kultura je tedy třídně podmíněna. Je zde položena cezura mezi kulturou a uměním rozvíjejícím se v období kapitalismu, tedy kulturou buržoazní a možným vnímáním této kultury proletariátem. To byl samozřejmě jeden z hlavních problémů sporů a diskusí mezi levicovými intelektuály, v našem prostředí především **Václavkem** a **Teigem**.

Ve své podstatě pak to četné úsilí levicové kulturní fronty, jako byl *Devětsil*, *Proletářské umění*, *Dada*, činnost *Levé fronty*, *Davu*, později poetismu, surrealismu, konstruktivismu, kdy všechny tyto koncepty vznikaly na půdě buržoazní republiky, by se nemohly ucházet o umění nové doby, umění proletariátu, ve svých důsledcích umění socialismu a komunismu. Samozřejmě to v našem prostředí souviselo s otázkou, jak byla chápána buržoazní republika, jakou úlohu zde sehrával proletariát. Tyto otázky se objevují i mnohem později, především v situacích, kdy dochází k prudkým a výrazným společenským změnám, jako například po roce 1945/48, kdy se snaží o jisté propojení strukturalismu s marxistickými východisky **Jan Mukařovský**. Především to bylo jeho řešení vztahu obsahu uměleckého díla k jednotlivým funkcím, které jsou v něm obsaženy, také i postavení funkce umělecké, v širších souvislostech pak funkce estetické. V jistých souvislostech se staly jistě jeho závěry podnětem i ke konkrétním kulturně politickým závěrům. V této souvislosti pak musíme poukázat především na léta 60., kdy ke strukturalismu jako možné inspiraci se připojil i existencialismus, fenomenologie a zcela přirozeně i východiska pozitivistická.

Konkrétní kulturní výstupy

K výkladu a řešení zásadních a základních teoretických problémů posloužily i nejrůznější obecně kulturní akce. Jednou z takových, která stála v ohnisku zájmu kulturní veřejnosti v roce 1937, byly oslavy 50 let trvání výtvarného, ale i v širších souvislostech uměleckého spolku Mánes. Rekapitulace jeho činnosti se objevovaly na stránkách různých časopisů, byly pořádány oslavné večery.⁴²

Padesát let soustavné umělecké, ale v nemenší míře i kulturně politické činnosti skupiny **Mánes** dávalo také příležitost k obecným úvahám o poslání a úrovni české výtvarné tvorby. Jedním

---

⁴² Na večeru promluvili: Gočár, Špála, Halas, E. F. Burian, J. Mukařovský, E. Filla, V. Nezval, L. Novomeský, V. Makovský, Wagner, Pelc, Hoffmeister: 50. let SVU Mánes“. Tvorba r. XII., č. 16, 16. 4. 1937.

ze stěžejních příspěvků byla stať **S. K. Neumanna** uveřejněná na tři pokračování v časopisu *Tvorba*. Již samotná redakce nepovažuje Neumannovu stať za vyčerpávající a fakticky vyzývá k diskusi: „...*kteřá přinese vyjasnění nejpalcivějších otázek soudobé umělecké tvorby.*“⁴³ V první úvodní stati **S. K. Neumann** varuje před přexponovaným individualistickým přístupem k tvůrci, který má „*tisíc teorií, aby ospravedlnil každý talent, lépe řečeno každý experiment a každou zvrácenost, každou proti estetickou kuráž, nesociální zálibu i novost za každou cenu...*“⁴⁴

Kritériem umělecké hodnoty díla je S. K. Neumannovi jeho chápání a respektování širokou veřejností. Jistěže má tento princip nahlížený z hlediska vlastní kulturně politické praxe své opodstatnění, avšak nelze jej vyhlašovat jako estetické východisko. Stejně tak jako další problém, který zde rozvádí, a to je, posuzování negativní umělecké hodnoty prostřednictvím přebujelosti v oblasti formy.⁴⁵ V dalším pokračování stati *Dnešní Mánes – zásadní poznámka II* analyzuje S. K. Neumann vztah obsahu a formy k realismu. Hovoří zde o novém realismu, tedy myšleno asi realismu socialistickém. Vztah mezi obsahem a formou nevidí v rovnovážném postavení, když tvrdí, že „*důraz je pro nás ustavičně na obsahu a jeho účinku, nikoli na formě.*“⁴⁶ V závěrečném pokračování posuzuje S. K. Neumann konkrétní výtvarnou tvorbu členů výtvarného spolku Mánes. Charakterizuje určité proudy, jako například kubistickou generaci **V. Špála, J. Čapek, J. Zrzavý**. Za zvlášť nebezpečný považuje tzv. protirealistický tábor (nadrealistický) dělící se dále na materialisty a idealisty. Pod materialisty – nadrealisty zařazuje například **E. Fillu, A. Wachsmanna** či **F. Muziku**, kterým je „*obsah záminkou k ekvilibristické produkci*“. K idealistům řadí **J. Šímu**, jehož „*duchovní tvorba přechází v mystičnost*“. Závěrem lze ocitovat přání S. K. Neumanna vztahující se k perspektivám skupiny Mánes. „*...jsme nedočkaví přelomu, který učiní konec teroru skupiny, nejméně oprávněně diktovat veřejnosti svou subjektivní, více méně úpadkovou zvlášť...*“⁴⁷

Jak již redakce *Tvorby* předpokládala, Neumannova série tří článků vyvolala živou odezvu, která daleko překročila problematiku jubilující umělecké skupiny. **L. Novomeský** pod strohým názvem *Jak nelze* rozebírá příslušné stať a odkrývá jednostranný přístup autora. Poukazuje na to, že opravdové umění nemůže odrážet jen „*kladný poměr k objektivní skutečnosti,*“ na jednostrannost pohledu na tak složitou oblast, jako je vztah umění ke společnosti a naopak. Závěrem si L. Novomeský neodpustil slova: „*Máme-li býti S. K. Neumannovi zavázáni díkem, pak jenom proto, že vyznačil, s jakými předpoklady nelze přistupovat k hodnocení uměleckých děl bez nebezpečí,*

⁴³ Dnešní Mánes – zásadní poznámky I. *Tvorba*, r. XII., č. 48, 26. 11. 1937.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Srv. „Tato jednostrannost nepopiratelná zbytnělost formálních prvků na úkor obsahu a ideologie,“ Neumann, S. K. (STRK.): Dnešní Mánes – zásadní poznámka I. *Tvorba*, r. XII. č. 48, 26. 11. 1937.

⁴⁶ Neumann, S. K. (STRK.): Dnešní Mánes – zásadní poznámka II. *Tvorba*, r. XII. č. 49, 3. prosince 1937.

⁴⁷ Neumann, S.K.(STRK.): Dnešní Mánes – zásadní poznámky III. *Tvorba*, r. XII. č. 50, 10. 12. 1937.

že ukřivdíme umění, publiku...“⁴⁸

Ke kritice Neumannových statí se připojuje i **A. Hoffmeister**, který se zamýšlí jak nad autorovými vágními teoretickými východisky, tak i nad konkrétní velmi vyhocenou politickou situací počátku roku 1938. Klade otázku: „...zda-li je politicky správné v době snah o vytvoření lidové fronty odrazovat pokrokové složky v umění od spolupráce a odhánět z řady upřímných stoupců ty, jejichž výtvarný výraz buď není jednotlivcům po chuti, nebo nesouhlasí s představou, kterou si udělala, i jejich často neotřené osobního revolučního vystoupení.“⁴⁹

Se znalostí věcí a s jistým nadhledem analyzuje **V. Vančura** prudké proměny v chápání a řešení základních estetických, ale v návaznosti i kulturně politických otázek S. K. Neumanna. V. Vančura konstatuje v *Tvorbě*: „... před časem se uvázal v apoštolský úřad a zastává jej, hlásaje všechna hesla, jimž postupně uvěřil. Byl dekadentem, vyznával secesní malířství...“ „V průběhu let bylo nutno mnohé tehdejší formulace pozměniti. Učinili jsme to snad všichni, ale S. K. Neumann, jak se domnívám, přehnal léčení.“⁵⁰ Vančura se však pozastavuje i nad teoretickým problémem, nad tolik zdůrazněným Neumannovým kladným poměrem ke skutečnosti chápaným jako podmínka opravdové umělecké tvorby.

Těchto několik exkurzů do dobových problémů, které stály v centru levicové programové estetiky 30. let 20. století, poukázalo na různá teoretická východiska, která se ve svých důsledcích promítala do konkrétní kulturně politické praxe.

Proměny levicové umělecké kritiky

Specifikum umělecké kritiky oproti teorii umění je právě v tom, že soudy, které vydává, musí být vždy konkrétní a adresné. Kritika funguje vždy v konfrontaci s konkrétním uměleckým dílem. Zde je pak mnohem komplikovanější uplatňovat určité postuláty a přímo vynášet soudy. To, co platí obecně, platilo pro levicově orientovanou uměleckou kritiku velmi zřetelně. Jak jsme již předeslali, právě levicové chápání je silně poznamenáno takovými axiologickými postuláty, které mají často dosah mimokulturní, a to zvlášť v dobách společensky vypjatých.

Umělecké dílo je často hodnoceno vně své existence, měřítky a pravidly mimoestetickými. Společenským systémem, vztahem k „tomu či onomu“ či jen dílčí složkou ve struktuře uměleckého díla, jako například formou, nebo jen obsahem a podobně. A tak se v umělecké kritice 30. let setkáváme snad ještě výrazněji s rozporuplnými hledisky a soudy. Typická je pro toto období

⁴⁸ Novomeský, L., Jak nelze, *Tvorba*, r. XII. č. 52, 22. 12. 1937.

⁴⁹ Hoffmeister, A., Diskuse, K článku (STR). S.K. Neumanna „Dnešní Mánes“, *Tvorba* č. 4, 28. 1. 1938

⁵⁰ Vančura, V., Diskuse – K poznámkám (STR). K. Neumanna o „Mánesu“, *Tvorba* č. 2, 1938.

u některých autorů i ta skutečnost, která vyplývá již z řečeného, a to je někdy menší či větší rozpor mezi jejich teoretickými východisky a jejich reakcí na konkrétní umělecké dílo.

Tak například **Bedřich Václavek**, když hodnotí román **Marie Majerové Přehrada**, upozorňuje na to, že: „...krásu nelze nalhati stejně jako nic jiného. Proto zůstává román »Přehrada« jen nešťastným pokusem o pravděpodobnou pohádku o sociální revoluci.“⁵¹ K **Nezvalovým Milencům z kiosku** poznamenává: „Útvar nadmíru přechodný v tom smyslu, že pro rodičí se novou náplň nemá zatím než prostředky nesourodé a staré, byť byly sebe více »surrealistickými« – či právě proto.“⁵² Naopak se spontánním souhlasem levicově orientované kritiky se setkal román **Petra Jilemnického Pole neorané**. Především je kladně hodnocen obsah (**Rybák, Okáli**), ale i v oblasti formálního vyjádření se hovoří o nových postupech.

Za jistý klad lze považovat umělecko-kritický zájem, který se u levicových kritiků soustřeďuje na oblasti, jež stály vně tradičního umělecko-kritického zájmu. Pořádají se přednášky a výstavy, které poukazují na prospěšnost rozvoje kinematografie a fotografie, a tyto projevy umožněné „novou“ technikou se chápou jako právoplatná specifická umění. Především to byla vystoupení a články **K. Teigeho**, který odhaloval silný sociální, kulturně politický vliv těchto uměleckých druhů a žánrů. Předchází tady svým způsobem dobu, kdy jasně poukazuje na nebezpečí komerce, na nebezpečí možné poplatnosti „nových umění“ těm nejprimitivnějším hodnotovým orientacím.⁵³ Stejně tak upozorňuje na zatím méně využitě možnosti fotografie pro rozvoj kultury i **L. Linhart**.⁵⁴

Povrchně chápané ideologické zásady hrají někdy velmi významnou roli. Za dokument hlubokého nepochopení a neporozumění mohou posloužit dva příklady. Na stránkách levicového tisku se setkáváme s odsouzením takových děl, jakým byl tehdy světový bestseller, kniha **Axela Munteho**, *Kniha o životě a smrti* či z domácí produkce *Dášenska* **Karla Čapka**. Jsou to markantní příklady toho, kam až může dojít ideologická slepota.

Jistým ukazatelem vývoje obecně kulturně politických trendů byl i postoj levicové umělecké kritiky ke slovenské kultuře. Jedním z nejdiskutovanějších uměleckých děl roku 1933 byl film **Karla Plicky** *Zem spieva*. Umělecká kritika využila právě tento film, který stál na pokraji různých tradičních žánrů, k analýze nejen otázek uměleckých, ale především kulturně politických. Do jisté míry za kritérium hodnoty filmu považuje například **Vlado Clementis** údajný nezáměr a doslovný neúspěch u pražského i bratislavského obecenstva.⁵⁵ Za hlavní nedostatek Plickova filmu považuje řada kritiků idealizaci slovenských poměrů, pak tedy, z tohoto zorného úhlu je vlastní smysl filmu pouze

⁵¹ B. V., Pohádka o sociální revoluci. Tvorba r. VII., č. 23, 9. 6. 1932.

⁵² Václavek, B., Romantické začátky revoluční dramatiky. Tvorba r. VII. č. 28, 14. červenec 1932.

⁵³ Teige, K., Stíny kapitalistické kinematografie, Tvorba r. VIII. č. 9, 1, 3, 193

⁵⁴ Linhart, L., Nové cesty fotografie, Tvorba r. VIII. č. 13, 30. 3. 1933.

⁵⁵ Clementis, V., Je Plickov film folkloristickým gýčom?, Dav r. VI. č. 10. 1933.

v jeho dokumentačním poslání.⁵⁶

Naproti tomu o zdařilé česko-slovenské umělecké spolupráci referuje časopis *Dav*, který recenzuje nový československý film *Jánošík*. Na rozdíl od nedávných ostrých kritik **Plickova** filmu *Zem spieva*, v nichž se právě *Dav* nejvíce angažoval, vyzdvihuje v Jánošíkovi právě jeho specifický umělecký přístup. Podtrhuje tak velmi plodnou vzájemnou spolupráci dramatika, **J. Mahena** výtvarníka **K. Plicky** a herce **P. Bielika**.⁵⁷ *Plickova Zem spieva* není v těchto souvislostech chápána jako specifické umělecké dílo se svou hlubokou poetikou, ale převažuje zde pohled hodnotící námětovost – dokumentárnost. Jistě i tento postoj je obrazem celkové teoretické neujasněnosti možností a poslání filmové tvorby chápané jako umění. Tento do jisté míry radikální pohled preferující národní náboj musíme také chápat i jako odraz obrany proti vzrůstajícím se klerofašistickým snahám, které vrcholí právě v roce 1933 známými Pribinovskými oslavami (833–1933) v Nitře.⁵⁸ Situace v českých zemích a na Slovensku byla odlišná a tak i z těchto předpokladů vyplýval i odlišný přístup a vlastní řešení kulturně politických problémů.

V jarních měsících roku 1933 se v Praze uskutečnila reprezentativní výstava slovenského výtvarného umění a užitkové práce. Právě na hodnocení této výstavy je patrný odlišný postoj představitelů slovenské levicové umělecké kritiky reprezentované časopisem *Dav* a českého levicového kulturně politického myšlení soustřeďujícího se kolem časopisu *Tvorba*. *Tvorba* hodnotí kladně tutoz hlediska kvantitativního největší slovenskou výstavu v Praze a píše, že zde bylo představeno téměř vše: „...od nejkonzervativnějších směrů až po nejnovější formové experimenty“, s důrazem právě na lidovou tvorbu a na její možné perspektivy.⁵⁹ *Dav* se soustřeďuje spíš na problémy politické a s velkou vehemencí upozorňuje na rozpory oficiální čechoslovakistické politiky. Uvádí v ostré konfrontaci například citace z projevů tehdejšího prezidenta **T. G. Masaryka** o kráse slovenské krajiny s věcnými poznámkami o stávkových bojích v Košutech či Telgartu. Tedy využívá každé příležitosti k deklarování svých politických cílů. Avšak i tento časopis konstatuje, že právě tato přehlídka je prvním vystoupením téměř všech výtvarných spolků Slovenska a neupírá některým výtvarníkům, jako například **L. Fullovi**, **C. Majerníkovi**, **I. Weinerovi**, **M. Galandovi**, **F. Malému**, **S. Prochazkovi**, **F. Reichentalovi**, **K. Sokolovi**, že jejich práce znamená „...živšiu orientáciu vo výtvarnom dnešku, ktory je sice nie závidenia hodný, ale jednak len znamená cestu hľadania, cestu k novému výtvarnému prejavu...“⁶⁰

Otázky levicové kritiky, a to bez rozdílu, ať se řešily v českém, či slovenském prostředí, byly

⁵⁶ Linhart, L., *Zem spieva*, *Tvorba* r. VIII. č. 4. 26. 1. 1933.

⁵⁷ Pozdravujeme „Jánošíka“, *Dav* r. VIII., č. 7, január 1936.

⁵⁸ „Pribina a na konci četník“, *Tvorba* r. VIII. č. 34, 24. 8 1933.

⁵⁹ Slovenská výstava, *Tvorba* r. VIII. č. 12, 23. 3 1933.

⁶⁰ *Dav* r. VI., č. 3. 1933.

stálým a otevřeným problémem, který poukazoval na často neujasněný vztah mezi prohlašovanou teorií a konkrétní uměleckou praxí. Bezesporu stěžejní a respektovanou osobností umělecké kritiky období I. republiky byl **F. X. Šalda**. Jeho kritické postřehy, ale i závažné teoretické statě byly teoretiky a kritiky respektovány a staly se mnohdy výchozími body dalších teoretických úvah. Vztah vzájemného uznání a sympatií byl oboustranný. **J. Fučík** právě díky F. X. Šaldovi získává na stránkách *Tvorby* novou platformu pro šíření svých teoretických představ a konkrétní kulturní politiky. Význam osobního přispění F. X. Šaldy pro rozvoj levicového kritického myšlení si uvědomovala celá kritická obec, o čemž svědčí například i *Sborník*, který byl k Šaldově počtě právě v období hlubokých ideových a teoretických sporů vydán. **Vladislav Vančura** ve svém příspěvku vyzdvihuje nejen jeho kvality kritické, ale především obecně lidské, morální: „*To, čím mne F. X. Šalda především uchvacuje, je odvaha. Obhajuje právo myšlenky s pevností, jež se nikdy neodchyluje a nikdy nezpzdila...*“⁶¹ Šaldovo krédo, které vychází z chápání umělecké kritiky jako nedílné součásti celkového uměleckého vývoje a tvořící jeho specifickou, ale stejně tak tvůrčí složku, je i východiskem tvůrčího levicového chápání umělecké kritiky. **Bedřich Václavek** v úvahách o literární kritice podtrhává právě ten moment, ve kterém se umělecká kritika chápe opravdu své funkce, svého poslání: „*...teprve tam, kde se dobírá kořenů osobnosti i díla a odhaluje jejich organické souvislosti, kde není odlitkem díla pozorovaného, nýbrž nahlédnutím do jeho pod, je kritika opravdu kritikou...*“ „*Jen pak je i kritickou tvorbou.*“⁶²

Jednou ze stěžejních kategorií umělecké kritiky, ale především kulturní politiky se stále naléhavěji stává „pravda“ chápána především u **B. Václavka** jako skutečnost. Za jedno z nejdůležitějších východisek opravdového umění považuje Václavek právě snahu po uměleckém ztvárnění objektivní pravdy. V tom vidí vlastní angažovanost umění. „*Tím ovšem, že umění plní takto pojatou funkci pravdivosti, stává se zároveň již i obžalovatelem starého světa, plného zastíraných rozporů, stává se zbraní.*“⁶³

Ke kritické práci můžeme připojit i činnost organizátorskou. Platforma akcí, výstav, konferencí levicově orientovaných kulturních pracovníků v období první republiky byla velmi široká. Tak například v létě 1934 probíhá v Mánesu konference Bloku architektonických pokrokových spolků (BAPS), jejíž jednání se programově zaměřuje na budoucnost, na období „*příští socialistické výstavby*“..⁶⁴ „*Hnutí pokrokových architektů je také potěšitelným dokladem růstu a hutnění odborně architektonického kádru příští socialistické výstavby. Ta bude tak ušetřena chyb a omylů, jejichž se*

⁶¹ Vančura, V., *Odvaha*, Sborník F. X. Šaldovi, Praha 1933, str. 133.

⁶² Václavek, B., *Slabiny české literární kritiky*. Index r. 6 1934 č. 5 str. 52–54.

⁶³ Václavek, B., *K přítomnosti situaci slovesného umění*. *Středisko* 4, 1934, č. 1. str. 18–23, knižně, *Tvorba a společnost*.

⁶⁴ Štursa, J., *Architektura proti reakci*. 7., 8., 9., červen 1934 Mánes konference BASP.

nemohla uvarovati starší generace architektů sovětských, vyrostlá ve stavovských a odborně reakčních pověrách carského samoděržaví“.⁶⁵ I když jsme si vědomi jisté ahistoričnosti, nelze se nezamyslet právě nad těmito slovy, nad rozporem mezi prognózami a pozdější realizací, kdy se právě naši architekti nevyvarovali chyb architektů sovětských.

K významným akcím mezinárodního charakteru patřila bezesporu i *Mezinárodní výstava sociální fotografie*, na níž se představila pražskému publiku kolekce téměř 400 „obrazů“, které byly hodnoceny především z hlediska obsahového zaměření. Kritika si u fotografií všímá zvláště míry autenticity, vzdělanosti a dokumentace mnohdy na úkor nových výtvarně formálních výtvarných.⁶⁶

Ale i v druhé polovině 30. let, v době soustřeďující se spíše na integrující momenty uměleckého chápání světa, se například *Tvorba* nezřídka soustavně glosování avantgardního uměleckého snažení. Z pozic představy o nutnosti permanentního hledání nových avantgardních projevů je například podrobena kritice „modrá etapa“ v tvorbě **Václava Špály** a autor je nařčen z jistého ustrnutí. Je však také evidentní, že umělecký projev je hodnocen v širších souvislostech. Tak například tvorba **Cypriána Majerníka**, i když je chápána jako jakási odnož výtvarných názorů **M. Chagalla** a **H. Matisse**, je hodnocena v kontextu slovenské tvorby „...jeho svěží a radostný přínos lze ocenit dostatečně teprve tehdy, uvědomíme-li si po jakých bludných cestách kráčí oficiální malíři slovenští, kteří tak rádi brakují folklór, a tak neradi se smířují s každou novější myšlenkou.“⁶⁷

Seriozní kritice je také podrobována dramatická tvorba **K. Konrád** analyzuje *Vojnu E. F. Buriana*, kde klade důraz na novost, netradičnost.⁶⁸ Stejně tak je rozebíráno osmileté působení Osvobozeného divadla v článku **F. Dvorského**, kde je kladen důraz na vnitřní vývoj souboru a nekompromisní politickou angažovanost jeho protagonistů.⁶⁹

Levicově orientovaná umělecká kritika mezi dvěma válkami je přes všechny své omyly a mnohdy povrchní hodnocení stále živou kritikou s velkou dávkou hledačství a s vůlí k experimentu.

Stranickost umění

Spojení slov stranickost a umění vyvolává různý výklad, různou interpretaci. Od představy kulturně politické fráze padesátých let 20. století až po spíše jejich filozofické chápání ve smyslu stranění něčemu. Z tohoto hlediska je pak evidentní, že každé umění, každý umělec někomu či něčemu straní, i když se často staví do pózy totálního „nestránění“. Pokládala jsem za nutné takto

⁶⁵ *Tvorba* IX., č. 4. 8. 6. 1934.

⁶⁶ *Mezinárodní výstava sociální fotografie*. Praha, Palác Metro, 15. VI. – 8. VII. /-chka-/, *Tvorba* č. IX. č. 5, 15. červen 1934.

⁶⁷ *Výstava C. Majerníka* (Jos. Rybák). *Tvorba* r. X, č. 12. 21. 3. 1936, srv. Elán.

⁶⁸ Konrád, K., *Vojna v divadle „D-35“*. *Tvorba* r. X. č. 5.

⁶⁹ Dvorský, F., *Osm let Osvobozeného divadla*. *Tvorba* r. X. č. 28, 12. červenec 1935.

uvést název naší podkapitoly, aby bylo patrné, o jaké stranění nám zde půjde, a to stranění ve smyslu stranickosti politické, tedy jisté politické angažovanosti vyjádřené prostřednictvím uměleckého díla, ale především formou teoretické reflexe, názorové deklarace.

Avantgardní umělecký výraz je u nás velmi silně a doslova automaticky spojován s představou avantgardního řešení společenských otázek směřujících až ke konečnému cíli, a to vytvoření nové společnosti. V našich poměrech, z hlediska politického, byl těmto vizím nejbližší program komunistické strany. Ta ve 20. letech 20. století relativně liberálně umožňovala rozšiřování těchto myšlenek a s tím také i relativně svobodného uměleckého vyjádření. Právě tyto skutečnosti přivedly do jejích řad dosti silnou uměleckou reprezentaci z široké umělecké obce. Tato situace se však ve 30. letech velmi změnila. Proměny nastaly jak na základě vnějších, tak i vnitřních politických tlaků.

V roce 1929 došlo k prudké změně politické orientace uvnitř KSČ, s nástupem nového vedení v čele s **Klementem Gottwaldem**. Opozice proti tomuto vedení se objevila především v řadách intelektuálů. Tak 26. 3. 1929 vyšlo v Právu lidu prohlášení pod názvem *Komunističtí spisovatelé a rozvrat KSČ*, zároveň s tištěným jednostránkovým letákem nadepsaným *Spisovatelé komunisté, komunistickým dělníkům*, které podepsalo 7 předních spisovatelů a básníků. „*Nemůžeme již mlčet k sebevražedné politice neschopných dunivých slov a rozkolů stůj co stůj.*“ Prohlášení podepsali **I. Olbracht, J. Hora, M. Majerová, H. Malířová, S. K. Neumann, J. Seifert, V. Vančura**.⁷⁰ Vzápětí se však objevuje protinázor apelující na stranickou disciplínu. Je symptomatické, že článek je nepodepsaný, „*Žádnému členu komunistické strany, ať již slavný spisovatel, nebo prostý dělník, není dovoleno, aby před měšťáckou veřejností vystupoval proti straně.*“⁷¹ V úzké časové návaznosti uveřejňuje *Tvorba* reakci 12 básníků, spisovatelů, kulturních pracovníků, kteří se neztotožňují s projevem sedmi: **K. Teige, K. Biebl, V. Nezval, V. Závada, F. Halas, K. Konrád, J. Weil, J. Fučík, V. Tittelbach, B. Václavek, Vl. Clementis, L. Novomeský**: „*...proto vystupujeme, ne abychom korigovali jejich chybu, ale abychom zdůraznili, že se naše cesty rozcházejí.*“⁷²

Je tedy zcela jasné, že uvnitř intelektuální levice dochází k ostrým střetům, které nelze chápat jen jako nedodržování stranické disciplíny, ale ve své podstatě se jedná o rozdílné chápání smyslu a funkce umění ve společnosti. Autoři prohlášení z *Tvorby* upozorňují na spjatost pokrokové kultury s dělnickou třídou, na povinnost intelektuálů stát v jedné frontě s dělnickou třídou: „*právě dnes, kdy zcela jasně vidíme, jak stoupá její revoluční energie, dnes, kdy konečně nalézá sílu zbavit se všeho bezzásadového, právě dnes vystupuje sedm spisovatelů, sedm našich kamarádů, a staví se tam, kde nikdy neměli stát: proti revoluční dělnické organizaci.*“⁷³ K *Tvorbě* se v dubnovém čísle přihlašuje

⁷⁰ Komunističtí spisovatelé a rozvrat KSČ, Rudé právo 26. 3. 1929.

⁷¹ Projev sedmi (nepodepsáno), Rudé právo 27. 3. 1929.

⁷² Zásadní stanovisko k projevům „sedmi“ *Tvorba* 4. 1929, str. 177, 30. 3. 1929.

⁷³ Podepsali K. Teige, V. Nezval, K. Biebl, V. Závada, F. Halas, K. Konrád, L. Novomeský, Vl. Clementis, B. Václavek,

i Dav v článku nesoucím název *Vám padlým na duchu barikád*. Upozorňuje na odtrženost některých intelektuálních kruhů od revolučních mas. „*Je len jediný liek proti tejto chorobe. Nekompromisná teoria a úzká spolupráca s revolučnou robotníckou triedou.*“⁷⁴

Josef Hora jako jeden ze sedmi revoltujících intelektuálů v brožurě s názvem *Literatura a politika* na 44 stranách reaguje na odsouzení tohoto vystoupení, rekapituluje umělecké i politické zásluhy svých kolegů. Vědomě odděluje oblast politiky a umění. „*Ale ve světě umění není žádné pravdy většiny. Je jen věrnost k sobě. Ne ke svému já, ale k svému vidění světa, k svému způsobu přetvářet jej v rytmus, obraz a podobenství.*“⁷⁵ Tedy jasné odsouzení jakékoli manipulace s uměním, ale také se svědomím tvůrce, odpor proti jakémukoli politickému tlaku. Problém vyloučení sedmi spisovatelů není ani v roce 1930 zdaleka vyřešen. **F. X. Šalda** otiskuje na stránkách svého *Zápisníku* dopis **I. Olbrachta**, v kterém Olbracht vysvětluje své stanovisko a svůj současný postoj jako jednoho ze sedmi. Olbracht v první řadě kritizuje především způsob, jakým se provádí současná politika KSČ: „*Nevytýkám dnešnímu vedení KSČ to, co chce, nýbrž to, jak to dělá. Dělá to totiž hanebně a špatně...*“ „*...nic neví a neumí kromě přemílání tezí, přečtených i Imprekornu z minulého týdne, v nechutné fráze, že vydává nestravitelné noviny, kterých nikdo nečte...*“, „*... Od tohoto vedení KSČ se nedám vést ani k nejbližší zastávce elektrické dráhy, neřknu-li do vážných bojů.*“⁷⁶

Stanovisko ke svému razantnímu prohlášení z roku 1930, které velmi příkře odsuzovalo vystoupení kritiků kulturní politiky KSČ, upřesňuje **S. K. Neumann** v brožurě nazvané *Krise národa* a poněkud jej relativizuje: „*Můj podpis na zmíněném projevu nechtěl být ničím jiným než výkřikem úzkosti...*“⁷⁷

Tato, na první pohled epizoda, která se ve své podstatě odehrála uvnitř jedné politické strany, daleko překračuje svůj význam v dané době. Poukazuje na střet politických a kulturně uměleckých zájmů. Za zmínku však také stojí pohled, který je svou metodologickou povahou mimo sféru našeho zájmu, ale přesto si dovoluji na něj upozornit. Je to dobová interpretace této „epizody“. Právě na analýze dobových názorů, hodnocení a výkladů je možné vidět někdy diametrální posun v přístupu ke kulturně politickým otázkám, k hodnocení postojů levicové programové estetiky.

Závěrečná slova

Text příspěvku je jen jistou dílčí sondou do mnohvrstevnatého problému levicového pojetí otázek kultury a umění. Soustřeďuje se na období 20. a 30. let a problematiku, v širším slova smyslu,

---

J. Weil, J. Fučík, V. Tittelbach. Tvorba 30. 3. 1929.

⁷⁴ Vám padlým na ducha barikádách. Dav 3, č. 6 str. 82, duben 1929. Podepsáno Dav.

⁷⁵ Fučík, J.: Generace na dvou židlích, Tvorba 4/2 č. 12 str. 201, 9. 10. 1929.

⁷⁶ Šalda, F. X., Dopis Olbrachtův. Šaldův zápisník č. 2, 1929–1930, č. 6, leden 1930 str. 190–193.

⁷⁷ Neumann, S. K., Krise národa. Brožura vydaná O. Girgal, Praha – Smíchov / úvodní část / 1930 P.

česko-slovenskou. I přes časový odstup téměř sta let, i s vědomím nikdy nevstoupíš do téže řeky, mohou být tehdejší úvahy i konkrétní řešení jistou inspirací při řešení současných otázek levicového chápání kultury a umění. Tedy ve svých důsledcích i současné kulturní politiky KSČM.

Výběr levicově orientovaných periodik vycházejících ve 20. a 30. letech.

Bibliofil, časopis pro pěknou knihu a její úpravu. Redaktor Bedřich Beneš Buchlovan, 1. č. 1923, přispívali např. autoři: O. Merhart, B. Slavík, /Vrbík/, B. B. Buchlovan, Toman Prokop ml., O. F. Blabler, výtvarně se prezentovali například J. Konůpek, později A. Procházka, A. Hoffmeister, F. Duša, A. Strnadel, M. Švabinský a další.

Červen, založil S. K. Neumann, 1918–1922, v časopise publikovali příslušníci předválečné moderny K. Čapek, J. Čapek a také literáti radící se ke generaci proletářského umění, jako byli J. Seifert, Vl. Vančura, a zvláště J. Wolker. Časopis se stal také platformou pro výtvarnou skupinu Tvrdošíjných.

Dav, časopis skupiny levicově orientovaných slovenských intelektuálů vycházející v Praze, 1924–1937 s přestávkou 1927–1928, název z křestních jmen vůdčích osobností davistů – Daniel Okáli, Andrej Sirácký, Vladimír Clementis.

Disk, (moderní almanach) Vycházel čtvrtletně v letech 1923–1925 v Praze a Brně s podtitulem Revue internacionální kultury. Vydavatel: U. S. Devětsil A. Černík, redaktor, dopisovatelé: K. Teige, F. Halas, J. Krejcar, J. Seifert, V. Nezval, J. Štýrský, J. Voskovec, J. Šíma...

Elán, literární časopis vycházející v Praze, který se orientoval na slovenskou a českou kulturně politickou problematiku. Vznikl roku 1930, založil a redigoval slovenský básník Janko Smrek.

Forum, Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst. Redakce, Bratislava, Brno, německy, maďarsky, vycházel 1931–1938, vydavatel A. Szonyi, Bratislava. Publikovali například E. Dostál, J. Fragner, J. Fuchs, W. Gropius, A. Loos.

Fronta, Mezinárodní sborník věnovaný vědě, umění, technice, literatuře, sociologii, a modernímu životu. Časopis vyšel z iniciativy Devětsilu v roce 1927, vydavatel: Edice Fronta Brno, časopis řídili F. Halas, V. Průša, Z. Rossmann, B. Václavek.

Host, měsíčník Literární skupiny. Vycházel v letech 1921–1929 v Brně. Revue na vlnách pražského a brněnského Devětsilu. V časopisu publikovali například: L. Blatný, F. Götz, Č. Jeřábek, Z. Kalista, J. Seifert, V. Nezval, F. Halas a další /Jeřábek, Černý/.

Index, List pro kulturní politiku. Vycházel v letech 1929–1939, redakce sídlila v Brně, později přesídlila do Olomouce s podtitulem Leták kulturní informace, později List pro umění a kulturní potřebu. Vydavatel U. S. Devětsil, Brno. V redakční radě působili B. Fuchs, J. L. Fischer, B. Václavek. Pravidelnými přispěvateli byli například J. Kroha, J. Taufer, A. Kutal. Byla zde publikována výtvarná díla například A. Procházky, F. Foltýna, Jaroslava Krále, Emila Filly, fotografa K. Kašpaříka. Překlady statí H. Manna, I. Ehrenburga.

Kmen, periodikum zabývající se především literárními a kulturně společenskými otázkami. Týdenní úvahy a

poznámky o umění a životě. Vycházel v Praze 1917–1921 a v letech 1927–1928 jako měsíčník, vydavatel F. Borový, Praha, redigoval F. X. Šalda.

Kvart, sborník poesie a vědy. Vycházel v letech 1930–1937 s podtitulem Sborník poezie a vědy za řízení Víta Obrtela s členy redakčního kruhu.

Levá fronta, periodikum vycházelo v letech 1930–1933, vydávalo sdružení levicových intelektuálů, hlavní představitelé S. K. Neumann, K. Teige, J. Fučík, Z. Kalandra. Levou frontu nahradila činnost Svazu moderní kultury, Devětsil.

Literární noviny, periodikum s dlouhou tradicí, založeno v roce 1927. V prvním čísle Bohumil Mathesius klade důraz na uměleckou kritiku, informace o knihách. Čelní představitelé Fr. Halas, E. Vachek, J. Štýrský, Max Švabinský. Od počátku se noviny přihlašují k levé kulturní frontě.

Magazin dp, /družstevní práce / kulturní **magazín** z let 1933–1934. Vydavatelství Družstevní práce zabývající se všemi soudobými kulturními zjevy. Obsahuje básně, články o politice, literatuře, divadle, hudbě, tanci, filmu, fotografii, výtvarném umění, architektuře, bydlení.

Musaion, Sborník pro moderní umění 1920–1928, v letech 1929–1931 Měsíčník aventinská revue umění. Vydavatel O. Štorch-Marien, Aventinum, Praha, redigoval K. Čapek.

Odeon, periodikum 1929–1931, zaměřeno na kulturu, umění, nakladatelství Odeon.

Proletkult, periodikum založeno 1922, v návaznosti na mezinárodní organizaci Proletkult, ústřední osobností redaktor S. K. Neumann.

Pásmo, periodikum, vyšly dva ročníky 1924–1925 a 1925–1926 v Brně, vydavatel: U.S.Devětsil, redakce: A. Černík, J. L. Fischer, J. Honzl, K. Schulz, J. Štýrský, K. Teige, B. Václavek. 1925 vyšel známý článek *Dosti Wollkra*.

Přítomnost, V letech 1924–1939 nezávislý politický a kulturní týdeník, vydavatel F. Borový, řídil Ferdinand Peroutka.

ReD – Revue Devětsilu Měsíčník pro moderní kulturu, neboli Revue Svazu moderní kultury Devětsil. Vyšly 3 ročníky./ 1927–1929/ Vydavatel U.S: Devětsil v Praze, redigoval K. Teige.

Rudé právo – deník, první číslo 21. září 1920, od roku 1921 list Komunistické strany Československa. Pravidelně přispíval do roku 1929 také Jaroslav Seifert. Výročí vzniku později slaveno jako Den tisku, rozhlasu a televize.

Styl, vycházel v letech 1909–1938, s přestávkou 1914–1919, postupně redigovali: Z. Wirth, O. Novotný, P. Janák, J. Gočár. Časopis se orientoval zvláště na problematiku dějin umění.

Šaldův zápisník, list pro poesii, politiku a život. Šalda zde především publikoval své umělecké kritiky, eseje i politickou problematiku.

Signál, časopis současné kultury, kulturní informace vycházel v letech 1928–1930, odpovědný redaktor Fr. Kovárna, red. Rada E. F. Burian, K. Šourek, J. Frejka, L. Linhart.

Sociologická revue, vydával sociologický seminář Masarykovy university 1930–1939, publikovali například J. L. Fischer, L. Svoboda, B. Václavek.

Středisko, periodikum v letech 1930–39, často publikoval Bedřich Václavek.

Studentský časopis, vycházel 1933–1937, často publikoval Vladislav Vančura.

Tvorba, kritický časopis pro literární, politickou a uměleckou kritiku. Založen F. X. Šaldou a Otakarem Fischerem, první číslo vyšlo 15. října 1925. F. X. Šalda v roce 1928 dal *Tvorbu* k dispozici levicovým umělcům a redaktorům. Vedení se ujal Julius Fučík. Svůj význam měl časopis především ve sledování konkrétní kulturní politiky KSČ.

Umělecký měsíčník, vycházel 1911–1913, Časopis skupiny výtvarných umělců. Řídili: J. Čapek, P. Janák, F. Langer, redakční kruh: E. Filla, V. V. Štech, V. Štěpán.

Var, kulturně politický časopis, 1921–1930, založil Zdeněk Nejedlý, spolupracovali J. Wolker, B. Václavek.

Volné Směry, začaly vycházet již v roce 1897. Umělecký měsíčník s dlouholetou tradicí vydávaný spolkem výtvarných umělců Mánes v Praze. Součástí dramaturgie *Volných Směrů* byly samozřejmě podrobné informace o uměleckém životě dané doby.

Veraikon, Vycházel v letech 1912–1937 v Praze. Vydavatel E. Pacovský, Praha, řídili A. Dolenský, J. Konůpek.

Výtvarná kultura, periodikum vycházelo v letech 1934–1938 v Bratislavě. Časopis pro užité umění, kreslení a zrakovou výchovu. Vydavatel J. Vydra a Z. Rossmann.

Výtvarná práce, vycházela 1921–1922, příloha *Volných směrů*, 1922–1925, vydavatel Svaz československého díla, řídil P. Janák.

Život, vycházel v letech 1921–1944 v Praze. Vydavatel: Umělecká beseda. Důraz je kladen na domácí současnou tvorbu, nejen na orientaci moderního národního programu, ale i na výtvarné koncepty orientující se například na moderní civilismus.